

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

SCIENCE

AT THE TURNING POINT OF HISTORY

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

JANUARY 23-25, 2026
KHARKIV, UKRAINE

**INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"**

SCIENCE AT THE TURNING POINT OF HISTORY

**PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE**

January 23-25, 2026

Kharkiv, Ukraine

This edition was approved for publication on February 9, 2026.

Published in A4 format online on website:

<https://naukainfo.com/conference?id=92>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.

Kharkiv, Ukraine
2026

UDC 001.3-048.35:0/9](06)

Proceedings of the International scientific and practical conference “Science at the Turning Point of History” (January 23-25, 2026) / Publisher website: www.naukainfo.com. – Kharkiv, Ukraine, 2026. - 247 p.

ISBN 978-617-8680-37-4

<https://doi.org/10.64828/conf-92-2026>

The recommended citation for this publication is:

Shevchenko T. G. Research into the specifics of the development of performing arts in Ukraine under martial law // Science at the Turning Point of History : proceedings of the International scientific and practical conference (January 23-25, 2026). – Kharkiv, Ukraine : naukainfo.com, 2026. - Pp. 15-21. - URL: <https://naukainfo.com/conference?id=92>

Editor

Soloviov O. V.

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

The collection of scientific articles is a scientific and practical publication that includes research papers by students, postgraduate students, Candidates and Doctors of Sciences, researchers, and practitioners from Ukraine, Europe, neighboring countries, and beyond. The articles reflect studies of processes and changes in the structure of modern science. This collection is intended for students, postgraduate and doctoral candidates, educators, researchers, practitioners, and all those interested in current trends in the development of modern science.

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

© Publisher website: naukainfo.com, 2026

© Ukrainian Institute of Scientific Strategies (UISS), 2026

© All authors, 2026

TABLE OF CONTENTS

CHEMISTRY, CHEMICAL AND BIOENGINEERING

1. *Надала Ольга Степанівна, Королько Сергій Володимирович* 7
ФІЗИКО-ХІМІЧНІ МЕТОДИ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ СУЧАСНОГО
ХІМІЧНОГО АНАЛІЗУ

CULTURE AND ARTS

2. *Садлій Вікторія Ярославівна, Панасюк Валерій Юрійович* 11
ВУЛИЧНИЙ ТЕАТР ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ
ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ
3. *Щанкіна Інна Григорівна* 14
ОВОЛОДІННЯ ВОКАЛЬНИМ ПРИЙОМОМ TWANG УЧНЯМИ
БАЗОВОГО ПІДРІВНЯ НА УРОКАХ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ У
ШКОЛІ МИСТЕЦТВ

ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES

4. *Файчук Володимир Валерійович, Пашикевич Леонід Полікарпович,
Петрук Роман Васильович* 19
ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ ХЛОРЕЛИ ДЛЯ ОЧИЩЕННЯ
ШАХТНИХ ВОД В УРБАНІЗОВАНИХ ЕКОСИСТЕМАХ

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

5. *Кулічев Віктор Вікторович, Яновська Вікторія Петрівна* 24
ІННОВАЦІЙНІ БІЗНЕС-МОДЕЛІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ У ЧАСИ ПЕРЕЛОМНИХ ЗМІН: РОЛЬ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА РИЗИКИ

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

6. *Корсак Костянтин Віталійович, Кірик Тамара Вікторівна,
Таланчук Петро Михайлович, Корсак Юрій Костянтинович,
Похресник Анатолій Костянтинович, Ляшенко Лариса
Миколаївна* 28
ПРО ВИКОРИСТАННЯ НООІСТОРІЇ-XXI ЯК КОМПЛЕКСНОЇ
ТОЧНОЇ НАУКИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ
УСПІХІВ УКРАЇНИ

7. **Стрілець Валерій Васильович** 42
 МІЖ ЛЮБОТИНОМ ТА ПАРИЖЕМ: АВІАЦІЙНІ ТА
 ЛІНГВІСТИЧНІ ПРОЄКТИ Д. М. ЧЕРНУШЕНКА ЯК ДЗЕРКАЛО
 МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ
8. **Сядра Анжела Олександрівна, Кудінов Дмитро Валерійович,
 Обідець Катерина Олександрівна** 53
 ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ СЕЛА ПОПІВКА: ІСТОРИЧНА
 ДИНАМІКА, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ ТА СИМВОЛІКА (НА
 ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛАХ ХХ СТ.)

INFORMATION TECHNOLOGIES AND SYSTEMS

9. **Красенець Микола Вікторович** 59
 ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ІДЕНТИФІКАТОРІВ АБОНЕНТІВ
 ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ З
 ВИКОРИСТАННЯМ БОТОФЕРМ

LAW AND INTERNATIONAL LAW

10. **Алфьорова Тетяна Миколаївна** 66
 ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У
 СФЕРІ ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ
11. **Бутинська Роксолана Ярославівна, Коваль Анастасія Юріївна** 71
 ТРУДОВІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ:
 МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА ПРОПОЗИЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ
 ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ
 ПРАВ ВПО
12. **Гончаренко Тетяна Олегівна** 77
 ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КОЛЕКТИВНОГО ПОЗОВУ У
 ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ
13. **Кравченко С. В., Бутинська Р. Я.** 88
 ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ОСІБ З
 ІНВАЛІДНІСТЮ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
14. **Пилип'як Вадим** 94
 ВИДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ ЯК
 СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН
15. **Шимчук Анастасія Володимирівна** 103
 СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ «СПІР ПРО ПРАВО» ТА «СПІР ПРО
 ФАКТ»
16. **Шпакович Святослав Русланович** 112
 ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА
 КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
 ВИПРАВДОВУВАННЯ, ВИЗНАННЯ ПРАВОМІРНОЮ,
 ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
 ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРІФІКАЦІЇ ЇЇ УЧАСНИКІВ

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

17. *Шингур Максим Вячеславович, Гордієнко Єлизавета Олексіївна* 116
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРЕВЕНТИВНИХ МЕТОДІВ
УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

18. *Кожухар Ольга Анатоліївна, Серединський Ілля Андрійович* 120
ГОСТРЕ ПОРУШЕННЯ МОЗКОВОГО КРОВООБИГУ ПО ТИПУ
ІШЕМІЇ: СИНЕРГІЯ КЛІНІЧНОЇ ФАРМАЦІЇ ТА МЕДИЧНОЇ
РЕАБІЛІТАЦІЇ
19. *Мудрик-Гончарук Наталія Павлівна, Мельничук Галина Михайлівна* 127
КЛІНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАРІОЗНИХ ДЕФЕКТІВ
ТВЕРДИХ ТКАНИН ВІТАЛЬНИХ ЖУВАЛЬНИХ ЗУБІВ

MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY

20. *Ящук Петро Володимирович* 130
ПОГРАНИЧНІСТЬ І ВІТАЛЬНО-КРИЗОВА СИТУАЦІЯ:
МОРАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
СУБ'ЄКТНОСТІ ТА ОРІЄНТАЦІЇ НА ЖИТТЯ

PEDAGOGY AND EDUCATION

21. *Дяденко Аліна Георгіївна* 138
ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З
ОСВІТНЬОЇ ЛІНІЇ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»
22. *Железна Вікторія Олександрівна* 145
УКРАЇНА - КРАЇНА ГЕНІЇВ: ВНЕСОК УКРАЇНЦІВ У СВІТОВИЙ
РОЗВИТОК НАУКИ, ТЕХНІКИ ТА МЕДИЦИНИ
23. *Загайко Тетяна Олександрівна* 150
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ
24. *Н. В. Одновалова* 156
ВИКОРИСТАННЯ ДОПОВНЕНОЇ ТА ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ
НА УРОКАХ ФІЗИКИ
25. *Сухоруков Юрій Олексійович* 171
ГРУПОВЕ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ
В УМОВАХ «НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»: ВИКЛИКИ ТА
МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

26. *Чехова Ірина Михайлівна* 187
СУЧАСНИЙ ДИРЕКТОР ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК
АГЕНТ ОСВІТНІХ ЗМІН: ЛІДЕР, МЕНЕДЖЕР, ПЕДАГОГ

PHILOLOGY AND JOURNALISM

27. *Івлева Юлія Володимирівна, Пропастина Оксана Вікторівна* 192
ЕМАНСИПАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У
ПОВІСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ «ТОВАРИШКИ»
28. *Кінашук Анастасія Володимирівна, Лакієнко Наталія Василівна,
Клюйко Анна Олегівна* 197
ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПЕРЕКЛАДІ РЕКЛАМНИХ ГАСЕЛ
КОСМЕТИЧНИХ ТА АКЕСУАРНИХ БРЕНДІВ (НА МАТЕРІАЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)
29. *Кінашук Анастасія Володимирівна, Українець Анастасія
Романівна* 200
ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ
АНГЛОМОВНОГО ФІЛЬМУ «THE CONJURING : LAST RITES»
(«ЗАКЛЯТТЯ 4: ОСТАННІ ОБРЯДИ»)

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

30. *Луцький Микола Іванович* 203
ВПЛИВ НОВІТНІХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ЦИКЛІВ НА
КОНФІГУРАЦІЮ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ (НА
ПРИКЛАДІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ)

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

31. *Старченко Наталія Юрївна* 207
АЛГЕБРА – ЦЕ МИСТЕЦТВО РОЗВ'ЯЗУВАТИ РІВНЯННЯ
32. *Ткачук Наталія Василівна* 212
STEM-ОСВІТА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ
ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ
ОСВІТИ

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

33. *Бабков Ігор Ігоревич* 219
ВОРКАУТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ
ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

34. *Нищета Вікторія Едуардівна* 223
ВІД КОЛЬОРУ ДО ЧИСЛА: МЕТОДИКА ДЖОРДЖА КЮІЗЕНЕРА
У ФОРМУВАННІ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
35. *Потапенко Ж. П., Сервачак О. В.* 227
РОЛЬ ПСИХІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У
ФОРМУВАННІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ
36. *Чала Аліна Валеріївна, Чернякова Аліна Вікторівна* 235
ПСИХОКОРЕКЦІЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ МЕТОДАМИ ГРУПОВОЇ
ТЕРАПІЇ ТА АРТ-ТЕРАПІЇ В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМИ
ПРОЯВАМИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

SPECIAL THANKS FOR ACTIVE PARTICIPATION IN THE
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ARE EXTENDED
TO THE FOLLOWING PARTICIPANTS:

Maryna Kolisnyk, Nataliia Konstantynovska, Iryna Yurchenko, Viktoriia Pustovitenko, Larysa Shevchenko, Yurii Kahadii, Irina Annenkova, Liudmyla Ivanchuk, Andrii Shevchuk, Iryna Melnyk, Oleh Bondar, Tatiana Smirnova, Mykola Kovalchuk, Svitlana Moroz, Yaroslav Petryk, Liudmyla Savchuk, Sergey Ivanov, Nadiia Polianska, Volodymyr Marchuk, Oksana Lysenko, Roman Kravets, Halyna Danyliuk, Denys Ostapchuk, Kateryna Boiko, Dmitry Sokolov, Mariia Rudko, Viktor Horbatiuk

CHEMISTRY, CHEMICAL AND BIOENGINEERING

УДК 543:544

Надала Ольга Степанівна

викладач фізики

Королько Сергій Володимирович

доцент, к.т.н.

Національна академія сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

м. Львів, Україна

ФІЗИКО-ХІМІЧНІ МЕТОДИ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ СУЧАСНОГО ХІМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. У роботі проаналізовано сучасні фізико-хімічні методи аналізу, що мають застосунок в сучасних хімічних дослідженнях та експериментах. Висвітлено їх роль і значення для визначення складу, будови та фізико-хімічних властивостей речовин. Обґрунтовано переваги цих фізико-хімічних методів у порівнянні з іншими відомими хімічними методами.

Ключові слова: фізико-хімічний аналіз, кількісний та якісний склад, мікроскопія, спектроскопія, хроматографія.

Сьогоднішня хімія нерозривно пов'язана з фізичними методами аналізу, що дозволяють оперативно та великою точністю встановлювати склад і характеристики речовин. Дані методи аналізу є основною практичною складовою всіх видів досліджень та хімічних взаємодій.

Велику ключову роль у розвитку інструментальних методів аналізу в аналітичній, органічній, неорганічній, колоїдній та фізичній хімії відіграють сучасні вимірювальні прилади з високочутливими давачами сигналів. Вони дають змогу отримувати надзвичайно точні результати, що є важливим в наукових дослідженнях [1, с. 12].

До найбільш поширених фізико-хімічних методів аналізу належать спектроскопічні, електрохімічні, хроматографічні, рентгенівські та мікроскопічні методи.

- Спектроскопічний метод дає змогу досліджувати взаємодію речовини з електромагнітними випромінюваннями, при якій виникають спектри, що є унікальними для кожного хімічного елемента. Аналіз цих спектрів дозволяє ідентифікувати та визначати структуру досліджуваних сполук.

- Хроматографічні методи базуються на ефективному розділенні складних сумішей, а саме розподілу компонентів між рухомою та нерухомою фазами речовин і тим самим використовуються в різних видах досліджень.

- Електрохімічні методи – це методи аналітичної хімії, в основі яких лежить вимірювання електричних величин, які виникають унаслідок окисно-відновних процесів, переносу іонів та електродних реакцій у розчинах або електродах.

Фізико-хімічні методи аналізу є ключовим інструментом сучасної хімії, оскільки вони забезпечують високоточне визначення складу, структури та властивостей речовин. Основною метою фізико-хімічних методів аналізу є те, що вони знаходять широке застосування під час контролю якості та чистоти продуктів, а саме виявлення домішок та різноманітних забруднень у воді, повітрі чи ґрунті. Також ці методи дають можливість проводити аналіз нафтопродуктів та переробних енергетичних матеріалів, створюючи нові матеріали та сплави [2, с. 87]. Особливе значення фізико-хімічні методи аналізу набувають у наукових дослідженнях, пов'язаних із вивченням механізмів проходження хімічних реакцій, будови речовини та властивостей нових синтезованих матеріалів. Фізико-хімічні методи забезпечують

високоточне визначення складу, структури та властивостей речовин. Їх застосування дає змогу здійснювати як якісний, так і кількісний аналіз складних багатокомпонентних систем на мікро- та нанорівнях. Актуальність цих методів зумовлена постійним зростанням вимог до чутливості, відтворюваності та оперативності аналітичних досліджень. У науковій і промисловій практиці фізико-хімічні методи аналізу є незамінними для ефективного контролю якості сировини, матеріалів і готової продукції. Важливе значення вони мають у процесі створення функціональних, наноструктурованих і композитних систем. Крім того, використання фізико-хімічних методів сприяє глибшому розумінню механізмів перебігу хімічних реакцій і фізико-хімічних процесів у різних агрегатних станах. В умовах розвитку екологічної, медичної та аналітичної хімії ці методи забезпечують надійний моніторинг токсичних і слідових компонентів у різних середовищах [3, с. 347].

Фізико-хімічні методи аналізу дозволяють визначати якісний і кількісний склад речовин, досліджувати структуру, фазовий стан і поверхню матеріалів, оцінювати термічні та електрохімічні механізми взаємодії.

Висновки.

Фізико-хімічні методи аналізу є одними з найважливіших інструментів досліджень сучасної хімії. Вони дозволяють поєднувати високу точність та чутливість приладів з можливістю швидкого та комплексного аналізу різних об'єктів у науці та промисловості. Прогрес у розвитку фізико-хімічних методах аналізу сприяє більш точним дослідженням і розширенню практичного використання хімії, як фундаментальної і точної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фізико-хімічні методи дослідження речовин та матеріалів: методичні вказівки / С. В. Топоров, Р. Є. Хома, О. М. Чеботарьов / НТУУ КПІ ім. Ігора Сікорського, 2001 р. – С. – 231.

2. Бутченко Л. І., Хохотва О. П., Терещенко О. М., Глушко О. В., Крисенко Т. В. Аналітична хімія. Методи якісного хімічного аналізу (теоретичні аспекти та лабораторний практикум): Навчальний посібник. – Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2017. – 152 с.
3. Скоуг Д. А., Холлер Ф. Дж., Німан Т. А. Принципи інструментального аналізу. Київ: Основи, 2001. 864 с.

CULTURE AND ARTS

УДК 792.01

Садлій Вікторія Ярославівна

магістрантка спеціальності 026 «Сценічне мистецтво»

ПВНЗ «Київський університет культури»

Науковий керівник:

Панасюк Валерій Юрійович

доктор мистецтвознавства, доцент, професор з/н

кафедри режисура і акторської майстерності

Київського національного університету культури і мистецтв

м. Київ, Україна

ВУЛИЧНИЙ ТЕАТР ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

У тезах досліджено роль вуличного театру в Україні як інструменту громадянської освіти та культурного розвитку. Розглядаються сучасні постановки, методи залучення аудиторії та їхній вплив на формування соціальної свідомості та культурної активності молоді [1, с. 150].

Вуличний театр, громадянська освіта, культурний розвиток, соціальна взаємодія, молодь, перформанс, урбаністичні практики

Вуличний театр у сучасних українських містах виконує багатофункціональну роль, поєднуючи художні, соціальні та освітні практики [1, с. 45]. Відкриті простори стають ареною для інтерактивних перформансів, де глядачі беруть активну участь, що стимулює критичне мислення, культурну чутливість та соціальну відповідальність [3].

Приклади включають постановки Київського вуличного театру «Театр на Подолі», Львівського «Арт-Колективу», Харківського «Street Performance Group», а також локальні ініціативи [2, с. 120]. Вони поєднують творчі експерименти з соціально значущими темами: права людини, екологічна свідомість, інклюзія та культурна спадщина [4]. Імпровізаційні сцени та інтерактивні вправи залучають глядачів різних вікових груп [5].

Важливий освітній аспект: вуличний театр сприяє формуванню громадянської свідомості, розвитку комунікаційних навичок та критичного осмислення соціальних явищ [1, с. 93]. Співпраця з навчальними закладами дозволяє студентам поєднувати теоретичні знання з практичними театральними вправами [2, с. 46].

Широка доступність вистав підтримує культурний розвиток міст, демократизуючи мистецтво та стимулюючи інтерес до культурної активності. Глядачі стають частиною культурного процесу, а громада отримує можливість для спільного обговорення актуальних соціальних проблем [3].

Вуличний театр в Україні поєднує мистецькі, освітні та соціальні функції. Він сприяє громадянській освіті, культурному розвитку та зміцненню соціальних зв'язків. Перспективи розвитку включають розширення інтерактивних програм, тематичних соціальних проєктів та підвищення залученості молоді до культурного життя [4, 5].

Таблиця 1. Основні українські вуличні театри та їхні практики

Місто	Назва театру	Основні теми постановок	Методи взаємодії з аудиторією
Київ	Театр на Подолі	Соціальна свідомість, права людини	Інтерактивні вправи, імпровізації
Львів	Арт-Колектив	Екологія, культурна спадщина	Залучення глядачів, відкриті сцени
Харків	Street Performance Group	Інклюзія, молодіжна активність	Інтерактивні перформанси

Рисунок 1. Взаємодія актора та аудиторії у вуличному театрі.

Рис. 1. Основні українські вуличні театри та їхні практики / взаємодія актора та аудиторії у вуличному театрі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Трофименко О. Вуличний театр в Україні: історія та сучасність. Київ: КНУКіМ, 2020. 150 с.
2. Іваненко Л. Соціальний вплив перформансу на громаду. Львів: ЛНУ, 2019. 120 с.
3. Kowalski M. Street Theatre as Social Practice. Journal of Urban Culture. 2021; 12(3): 45–60.
4. Петренко С. Інтерактивні методи вуличного театру. Київ: Видавництво КНУКіМ, 2021. 100 с.
5. Лисенко М. Вуличний театр і молодіжна активність: практичний досвід. Харків: ХНУКіМ, 2019. 90 с.

Щанкіна Інна Григорівна

викладач вищої категорії

відділу естрадного сольного співу

КЗПМО «Богодухівська школа мистецтв імені В. Т. Борисова»

ОВОЛОДІННЯ ВОКАЛЬНИМ ПРИЙОМОМ TWANG УЧНЯМИ БАЗОВОГО ПІДРІВНЯ НА УРОКАХ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ У ШКОЛІ МИСТЕЦТВ

Анотація: соціокультурна трансформація у галузі професійної підготовки майбутніх співаків. Методика EVT як унікальний інструмент володіння голосом. Популярність вокальної техніки тванг в українській естраді. Особливості опанування технікою тванг учнями базового підрівня мистецької школи. Основні складові та переваги вокальної позиції тванг у порівнянні з іншими вокальними якостями.

Ключові слова: естрадний сольний спів, методика EVT, вокальний прийом тванг, ефективність та переваги вокальності тванг; особливості опанування тванг на уроці естрадного вокалу, учні базового підрівня.

У теперішній час Україна переживає глибокі соціокультурні трансформації, які потребують конкретних вимог в галузі мистецької освіти, зокрема професійної підготовки майбутніх співаків. Естрадний спів відіграє важливу роль у формуванні і вираженні національної ідентичності, поєднує в собі технічну підготовку, емоційну експресію та здатність комунікувати з аудиторією. У сучасному світі ми орієнтуємось не тільки на національні традиції, а й використовуємо у своїй роботі зарубіжний досвід у галузі вокального навчання для більш точного власного самовираження при виконанні пісенного матеріалу. Нові вимоги сучасності потребують

висококваліфікованих фахівців, які володіють ефективними методами вокального навчання. Одна з них, методика EVT, є тим унікальним інструментом, що відповідає вимогам сучасності.

EVT (Estill Voice Training) – професійна авторська методика постановки голосу, заснована Jo Estill у 1988 році, що складається з двох курсів – «Фігури (вправи) для контролю голосу» та «Комбінації фігур з шести якостей голосу» (Speech, Falsetto, Sob, Twang, Opera, Belting). Серед поширених вокальних технік вагоме місце займає тванг. Він тембрально яскравий за своїми властивостями і, водночас, має мінімальне навантаження на голосові складки. Цим пояснюється його затребуваність у жанрах естрадного, джазового та мюзиклового співу. Твангом вокалісти співали завжди, просто користувалися іншими термінами. «Рецепт» до нього знайшла Jo Estill у своїй науково-педагогічній творчій праці. В українській естраді досить часто використовують тванг такі виконавці, як Тіна Кароль, ТАУНА, Христина Соловій, The Hardkiss (Юлія Саніна) та ін. Елементи техніки тванг співаки використовують для досягнення професійного звучання, яке відповідає світовим стандартам. Вокальний прийом twang з англ. twang – гугнявити) - це популярний вокальний прийом, специфічний яскравий звук, що виникає завдяки резонансу в носоглотці або в ротовій порожнині. Цей вокальний прийом дозволяє співати голосно та високо, зберігаючи при цьому здоров'я голосових складок.

Техніка тванг розповсюджена серед англomовних співаків, для багатьох з них це природний засіб звуковидобування, який пов'язаний із вимовою назальних закінчень «ing» - стає дзвінким, дещо металевим. [5. с.14].

На уроках естрадного вокалу у школі мистецтв деякі викладачі навчають за методом EVT. На елементарному підрівні, який охоплює 4 роки навчання, з технікою тванг учні ненав'язливо знайомляться та поступово опановують вже з другого року навчання. До кінця терміну навчання елементарного підрівня багато учнів вже демонструють гарні показники знань та володіють технікою тванг на високому рівні при виконанні вокальних творів. Базовий підрівень, що охоплює п'ять років навчання учня в школі мистецтв, вирізняється більш

поглибленими вимогами щодо опанування вокальними техніками та вокальними прийомами. Протягом першого року навчання базового підрівня більш поглиблено опановуються 13 вокальних фігур. Основний акцент полягає у набутті вмінь та навичок шляхом виконання інструктивних та художніх вправ на розуміння і усвідомлення кожної з даних фігур. Протягом першого року навчання базового підрівня учні детально опановують вокальні фігури, вчать розуміти механізми утворення певного звуку на запропонованих спеціальних тренувальних вправах. Особливу увагу слід приділити опануванню таких вокальних фігур, властивих твангу, як СЧН, положення гортані, язика, що є основною складовою твангу. З другого року навчання базового підрівня покроково опановуються вокальні позиції, у тому числі тванг. За спеціальною рецептурою Джо Естіл відбувається «об'єднання» всіх вокальних фігур у певну вокальну якість тванг. Учень спочатку на фізіологічному рівні усвідомлює, за допомогою чого утворюється звук тванг. Струмін повітря, що з легень потрапляє на голосові складки, змушує їх ущільнюватися та розтягуватися. Повітряний потік проходить через надгортанник, який здатен контролювати, стабілізувати та посилювати звучання голосу. Робота надгортанника контролює кількість повітря величиною відкриття отвору (сфінктер черпало-надгортанний). Тванг буває назальний (носовий) та оральний (гортанний). Назальний тванг характеризується середнім положенням м'якого піднебіння, в той же час в оральному тванзі – високе м'яке піднебіння. При назальному тванзі звук більш плаский, пронизливий, дзвінкий. Оральний тванг має об'ємне звучання, потужний за своєю силою. Важливим компонентом твангу є піднятий корінь язика, що скорочує вокальний тракт. Такі якості формування звуку дають акустичну ефективність (гучність та польотність голосу при малих витратах), фізіологічну доцільність (мале навантаження на голосові складки, що є запорукою здорового голосу), енергетичну економію (економний розподіл дихання на всю фразу). М'язи обличчя мають прямий вплив на роботу м'якого піднебіння, тому прийнято співати на посмішці, здивовано. Важлива робота щитоподібного хряща, що знаходиться у нахиленому положенні. В сучасному

вокалі цей прийом називають «сгу» - він подовжує голосові складки і надає звуку особливої польотності.

«Рецепт» твангу за методом EVT:

- голосові складки (атака звука) – м'яка;
- хибні голосові складки – розкриті;
- body cover – тонкий;
- щитоподібний хрящ – нахилений;
- персноподібний хрящ – вертикальний;
- СЧН (сфінктер черпало-надгортанний) – скорочений;
- гортань – висока;
- язик – високий;
- м'яке піднебіння – високе (орал тванг), середнє (назальний тванг);
- нижня щелепа – середня;
- губи – середні;
- голова і шия – розслаблені; торс – розслаблений.

Тванг може мати тверду атаку, тим самим, body cover товстий. В контексті пошуку позиції тванг доречною буде тверда атака (вправи на СЧН – сміх злобної бабки, мавпа, качка-чайка тощо).

Техніка тванг є базовим прийомом при постановці голосу. Його елементи є в белтінгу, міксті. Тванг розвиває діапазон і гучність голосу, є дзвінким звуком за своїми властивостями, що є важливою якістю звучання для дитячого голосу. Як будь-яка техніка, тванг потребує обережності та правильної постановки під керівництвом викладача.

Таким чином, техніка тванг – є найбільш популярною в естрадному співі завдяки яскравому звучанню, мінімальній затраті енергії. Дана вокальна позиція може з'єднувати регістри, економити дихання, робити звук яскравим та потужним з мінімальними витратами своєї енергії, не перевантажувати голосові складки тощо. При навчанні естрадному вокалу за методом EVT у школі мистецтв учнями базового підрівня опановуються першочергово вивчення 13 вокальних фігур, а потім вивчення вокальної позиції тванг. Володіння технікою

тванг є основою навчання естрадному вокалу для учня естрадного сольного співу школи мистецтв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фоломєєва, Н. А. (2021). Опанування вокально-виконавських прийомів у класі естрадного співу: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальностей 014 Середня освіта (Музичне мистецтво) та 025 Музичне мистецтво. Суми: ФОП Цьома С.П., С. 44-60.
2. Попова А. Б. Техніка тванг у сучасній виконавській практиці. Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 берез., 2020 р. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2020. С. 223–225.
3. Jo Estill. Think voice series. Estill Voice Training. Перший рівень: Фігури по контролю голосу. Workbook. Друге видання, 2019. 119 с.
4. Estill J. Estill Voice Training. Другий рівень: Комбінації фігур для шести вокальних якостей. Workbook. Друге видання, 2019. – 82 с.
5. Естрадно-вокальне мистецтво: історія, теорія, практика: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 04 червня 2025 року). – Івано-Франківськ: редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2025. – 168с.

ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES

УДК 504.064.4:582.263:622.5

Файчук Володимир Валерійович

Пашкевич Леонід Полікарпович

аспіранти кафедри екології

та технології захисту довкілля

Петрук Роман Васильович

д.т.н., професор кафедри екології,

хімії, та технологій захисту довкілля

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ ХЛОРЕЛИ ДЛЯ ОЧИЩЕННЯ ШАХТНИХ ВОД В УРБАНІЗОВАНИХ ЕКОСИСТЕМАХ

Анотація. У даній роботі розглянуто проблеми забруднення урбанізованих водойм, потенційних проблем, до який може призвести не своєчасне втручання. Досліджено деталі та процеси які відбуваються після забруднення шахтних водойм важкими металами, їх вплив на навколишнє середовище. Також, проведений огляд потенційних методів очищення таких водойм, зокрема, використання хлорели.

Ключові слова: забруднення шахтних вод, важкі метали, хлорела, методи очищення, екологічна катастрофа.

Водні об'єкти на урбанізованих територіях завжди знаходяться у великій небезпеці. Це обумовлюється різними видами забруднень, які надходять безпосередньо в водотік і водойми. Особливо це стосується поверхневих водотоків, розташованих в зоні об'єктів промислового виробництва (шахт) які зазнали аварійного скидання шахтної води, що призводить до екологічної катастрофи. В таких водотоках порушуються умови життєдіяльності річної та прибережної зони екосистеми, температурного та особливостей гідрохімічних режимів, збільшується органічне забруднення, накопичуються важкі метали, змінюються показники екологічної якості води в річці [1].

Скиди з шахт, що видобувають метали, призводять до серйозної деградації багатьох річок по всьому світу [2, 3]. Токсичні металеві забруднювачі можуть бути надзвичайно стійкими в навколишньому середовищі. Вони можуть зберігатися в відкладах заплави протягом десятиліть і навіть тисячоліть. За даними [4] існують метали, які завдяки своїм хімічним властивостям, майже повністю зв'язані (накопичуються) з осадом (Fe, Mn, Pb, Al). Забруднення осадів у руслі зазвичай зменшується вниз за течією від джерела забруднення. Швидкість варіюється залежно від системи, та в багатьох випадках, є негативно експоненціальною [5]. Ця закономірність функціонально пов'язана з гідравлічним сортуванням осаду за щільністю та розміром частинок руди. [5]. Але, за даними [6] токсичні метали можуть бути ослаблені нижче за течією від місця видобутку за допомогою буферизації рН, нейтралізації кислоти та реакцій осадження та адсорбції. Зі збільшенням рН водні форми металів, як правило, виявляють тенденцію до осадження у вигляді карбонатів, оксидів, гідроксидів, фосфатів, силікатів або гідроксисульфатів. Адсорбція металів зазвичай збільшується при більш високому рН, тому істотні зміни в концентраціях розчинених металів можуть відбуватися при незначних змінах рН. Відомо, що високий рівень солоності, твердості та вмісту органічних речовин збільшує ослаблення металів, забезпечуючи місця зв'язування для сорбції металів. За незмінних умов навколишнього середовища геохімічні фази осадів є стабільними, хімічне ослаблення металів відбуватиметься з регулярною

швидкістю, і, таким чином, метали залишатимуться нерухомими в осадах річкового дна [7]. Однак осади не є постійним поглиначем металів і вони можуть вивільнитися у водну товщу, коли виникають відповідні умови для розчинення. Саме тому, ризик забруднення, який становлять токсичні метали, що зберігаються у водних осадах, існує як постійна довготривала загроза.

Зазвичай очищення річки після розливу шахтних вод включає: створення фізичних бар'єрів (дамби для запобігання стоку речовини у водні об'єкти, використовуючи загороджувальні бони і будова фільтрувальних сіток, контейнерних очисних споруд); відведення води від забрудненої зони, щоб мінімізувати контакт з політантами; використання сорбентів (наприклад, пісок, глина, торф, спеціальні промислові сорбенти) навколо місця розливу для поглинання рідини; механічне очищення (відстоювання, фільтрування) для видалення завислих речовин; хімічну обробку для окислення та осадження розчинених сполук, особливо заліза, а також біологічні методи. Для ефективного очищення використовуються методи окислення заліза, особливо в випадках, коли шахтні води містять розчинене двовалентне залізо (Fe^{+2}), яке окислюється до тривалентного (Fe^{+3}), що утворює нерозчинний осад (іржу) або видалення осаду: нерозчинні сполуки заліза (Fe_2O_3) видаляються за допомогою відстоювання і фільтрації. Для примусового осадження дрібних частинок можуть застосовувати хімічні реагенти–флокулянти.

Але, сучасні тренди біотехнології у вигляді наявності біологічного меліоратору, диктують необхідність нових підходів до очищення річкової води від важких металів. Біoadсорбція відбувається завдяки застосуванню хлорели, яка здатна накопичувати важкі метали, а також активно поглинати шкідливі речовини завдяки клітинним стінкам. Останні мають целюлозну структуру, здатні зв'язувати і накопичувати важкі метали з води [8, 9].

Можливо ключем до успішного вирішення екологічної катастрофи у подібних ситуаціях є використання водоростей, які після прийняття термінових заходів механічного очищення та відокремлення джерела чистої води від забруднених вод або зниження концентрації сульфатів і загальної кислотності

шахтної води за допомогою нейтралізуючих речовин та очищення вільно текучої шахтної води від надмірних показників забруднення залізом, миш'яком, нікелем та іншими токсичними елементами, знизять загрози та шкоду навколишньому середовищу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Романенко В.Д. Методи гідроекологічних досліджень поверхневих вод. Київ, 2006. 408 с.
2. Poulton, B. C., Albert, A. L., Besser, J. M., Scmitt, C. J., Brumbaugh, W. G. Fairchild, J. F. Amacroinvertebrate assessment of Ozark streams located in leadzinc mining areas of Viburnum Trend insoutheastern Missouri, USA. *Environmental Monitoring and Assessment*, 163, 2010. P. 619–641
3. Sola, C., Burgos, M., Plazuelo, A., Toja, J., Plans, M., and Prat, N. Heavy metal bioaccumulation and macroinvertebrate community changes in a Mediterranean stream affected by acid mine drainage and an accidental spill (Guadiamar River, SW Spain). *Science of the Total Environment*, 333, 2004. P. 109–126.
4. Byrne P., Wood P. J. & Reid I. The Impairment of River Systems by Metal Mine Contamination: A Review Including Remediation Options. *Critical Reviews in Environmental Science and Technology*. V. 42, Issue 19, 2012. P. 2017-2077. <https://doi.org/10.1080/10643389.2011.574103>
5. Lewin, J., and Macklin, M. G. Metal mining and floodplain sedimentation in Britain. In Gardiner, V. (Ed.), *International Geomorphology*. London: Wiley. 1986, Part I. P. 1009–1027.
6. Ren, J., and Packman, A. I. Stream-subsurface exchange of zinc in the presence of silica and kaolinite colloids. *Environmental Science and Technology*, 38. 2004. P. 6571–6581.
7. Morillo, J., Usero, J., and Gracia, I. Partitioning of metals in sediments from the Odiel River (Spain). *Environment International*, 28. 2002. P. 263–271.

8. Шарило Ю.Є., Деренько О.О., Дюдяєва О.А. Використання водоростей виду *chlorophyta* як біологічний метод очищення водойм. Водні біоресурси та аквакультура, 2020, № 1(10). С. 88-102. DOI <https://doi.org/10.32851/wba.2020.1.8>.
9. Улицький О.А., Пашкевич Л.П. Використання штаму мікроводоростей *chlorella vulgaris* polikarp для очищення прісних водойм від техногенних забруднень. Екологічні науки, 2023, № 6(51). С. 58-67. DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2023.eco.6-51.9>.

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

УДК 330.03:004.8

Кулічев Віктор Вікторович

здобувач наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 051 Економіка

Державний університет інфраструктури та технологій

Україна

Науковий керівник:

Яновська Вікторія Петрівна

доктор економічних наук, професор

Державний університет інфраструктури та технологій

Україна

ІННОВАЦІЙНІ БІЗНЕС-МОДЕЛІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ЧАСИ ПЕРЕЛОМНИХ ЗМІН: РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА РИЗИКИ

Анотація. Стаття є наступним етапом (follow-up study and extended research) наукового дослідження автора, присвяченого цифровій трансформації високотехнологічних секторів економіки під впливом штучного інтелекту (ШІ). У роботі поглиблено результати попередніх тез щодо рівнів AI-зрілості компаній та гібридних бізнес-моделей шляхом систематизації ризиків помилкової інтеграції ШІ. На основі підтверджених міжнародних кейсів проаналізовано наслідки неправильних AI-стратегій для бізнесу та сформульовано практичні імплікації для українських IT-компаній.

Ключові слова: цифрова трансформація, штучний інтелект, бізнес-модель, ІТ-сектор, інновації, AI-as-a-service, AI-зрілість, ризики

Зміни, розвиток та перегляд бізнес-моделей є необхідною умовою адаптації компаній до умов цифрової трансформації та змін у цілому. Розвиток AI-технологій суттєво трансформує бізнес-моделі у високотехнологічних та ІТ-секторах економіки. Разом із очікуваними та вже існуючими позитивними ефектами зростає ймовірність стратегічних помилок, пов'язаних із неправильною інтеграцією ШІ, неузгодженістю технологічних рішень із бізнес-цілями та недостатнім рівнем обробки та управління даними. Зростання масштабів впровадження ШІ супроводжується зростанням цих самих системних ризиків. Для українських компаній, що функціонують у глобальному конкурентному середовищі, це може мати критичний вплив на стійкість і довгострокову конкурентоспроможність. Важливо не лише впроваджувати ШІ, а й ефективно інтегрувати його в основу створення цінності, правильно закладати на рівні ДНК бізнесу.

Метою дослідження є поглиблення та узагальнення попередніх наукових результатів шляхом аналізу ризиків використання штучного інтелекту в бізнес-моделях ІТ-компаній та формування рекомендацій щодо їх мінімізації в процесі цифрової трансформації та пошуку нових можливостей економічного розвитку.

Дослідження базується на системному та порівняльному підходах, SWOT-аналізі, методі аналізу кейсів (case study) різних компаній, а також узагальненні матеріалів міжнародних організацій і провідних аналітичних центрів (OECD, McKinsey, Gartner, Harvard Business Review).

Встановлено, що компанії з високим рівнем ШІ-зрілості використовують гібридні моделі: «AI-as-a-service», «Data-driven customization», «AI-enhanced B2B/B2C». Серед ключових переваг таких моделей — масштабованість, персоналізація, та зниження транзакційних та операційних витрат.

Розширено підхід до оцінювання AI-зрілості компаній, доведено ефективність гібридних бізнес-моделей («AI-as-a-Service», «Data-driven

customization», «AI-enhanced B2B») за умов наявності чіткої бізнес-стратегії. Виявлено ключові ризики: впровадження ІІ без чітко визначеної бізнес-цінності, використання упереджених або низькоякісних даних, надмірна залежність управлінських рішень від алгоритмів. Аналіз міжнародних кейсів (IBM Watson, Amazon, Zillow) підтверджує, що ігнорування цих факторів призводить до фінансових втрат та згорання інноваційних AI-ініціатив. Це стосується навіть що компаній з високим рівнем ІІ-зрілості.

Інтеграція ІІ в бізнес-моделі дозволяє компаніям покращувати внутрішні процеси, створювати інноваційні продукти та сервіси, відкриває нові можливості на глобальному ринку та бути більш конкурентоспроможними, інтегруючи ІІ у бізнес процеси, та використовуючи AI-driven можливості. Але є висновок, що цифрова трансформація з використанням штучного інтелекту має розглядатися як комплексний управлінський процес, що поєднує технологічні рішення, бізнес-моделювання та управління ризиками. Отримані результати доповнюють попередні дослідження автора та формують підґрунтя для подальших емпіричних досліджень AI-зрілості й стійких бізнес-моделей українських ІТ-компаній у глобальному цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. OECD, Boston Consulting Group, INSEAD (2025). The Adoption of Artificial Intelligence in Firms. OECD Report. <https://doi.org/10.1787/f9ef33c3-en>
2. McKinsey & Company. (2024). The State of AI: How organizations are rewiring to capture value. <https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai>
3. Gartner. (2024). Top Strategic Technology Trends 2024: AI Governance. Gartner Research. <https://www.gartner.com/en/articles/top-technology-trends-2024>
4. Davenport, T. H., & Bean, R. (2021). Why So Many AI Projects Fail. Harvard Business Review. <https://hbr.org/2021/09/why-so-many-ai-projects-fail>

5. Dastin, J. (2018). Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-ai-idUSKCN1MK0AG=>
6. Ross, C., & Swetlitz, I. (2018). IBM's Watson recommended unsafe and incorrect cancer treatments. STAT News. <https://www.statnews.com/2018/07/25/ibm-watson-recommended-unsafe-incorrect-treatments/>
7. Zillow Group. (2021). Shareholder Letter Q3 2021. <https://investors.zillowgroup.com/investors/financials/quarterly-results/default.aspx>

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

УДК 902/908(100+477)+140.8+338.22

Корсак Костянтин Віталійович

доктор філософських наук, професор, фрілансер

Кірик Тамара Вікторівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

ПВНЗ «Київський медичний університет», Україна

Таланчук Петро Михайлович

доктор технічних наук, професор, Президент Відкритого міжнародного ун-ту розвитку людини «Україна», м. Київ

Корсак Юрій Костянтинович

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,

Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна

Похресник Анатолій Костянтинович

кандидат філософських наук, доцент, Директор Київського фахового

коледжу електронних приладів

Ляшенко Лариса Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРО ВИКОРИСТАННЯ НООІСТОРІЇ-XXI ЯК КОМПЛЕКСНОЇ ТОЧНОЇ НАУКИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ УСПІХІВ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття узагальнює новітні авторські дослідження в темах пошуку шляхів порятунку людства від загроз і створення правдивої історії

українців за весь час їх життя на планеті. Ми пропонуємо читачам точну оцінку сьогодення і прогноз майбутнього на основі сукупності досягнень після 2000 р. кількох нових ноонаук, пропозиції яких в матеріальному сенсі надають людству потрібне і виліковують біосферу від пошкоджень, а в гуманітарній сфері вперше створюють нооісторію-XXI як комплекс точних наук. На цій новій нооснові ми пропонуємо правдиву нооісторію-XXI носіїв українських генів, доведення подвигів пращурів та шлях зростання рейтингів Вітчизни.

Ключові слова: проблеми сьогодення, загрози для людства, ситуація розпачу, пропозиція ноопорятунку, ноонауки і ноотехнології, нооісторія-XXI, її зміст і значення для України.

**Korsak K., Kiryk T., Talanchuk P.,
Korsak Y., Pokhresnyk A., Lyashenko L.**

ON THE USE OF NOOHISTORY-XXI AS A COMPREHENSIVE EXACT SCIENCE FOR THE POLITICAL AND ECONOMIC SUCCESS OF UKRAINE

Abstract. The article summarizes the latest author's research on the topics of finding ways to save humanity from all threats and creating a true history of Ukrainians for the entire time of their life on the planet. We offer readers an accurate assessment of the present and a forecast for the future based on the totality of achievements after 2000 of several new noosciences (wisesciences), the proposals of which in a material sense provide humanity with what it needs and cure the biosphere from damages, and in the humanitarian sphere for the first time create a noohistory-XXI as a complex of exact sciences. On this new noobase we offer the foundations of a true noohistory-XXI of carriers of Ukrainian genes, proving the exploits of ancestors and increasing the ratings of the Fatherland.

Keywords: problems of the present, threats to humanity, a situation of despair, a proposal for noo-salvation, nooscience and nootechnology (wisescience & wisetechnology), noohistory-XXI, its content and significance for Ukraine.

1. ВСТУП

1.1. Мотивація, новизна, актуальність

Стаття є наслідком авторського бажання розширити виконання фахових науково-викладацьких обов'язків максимально можливим стратегічним внеском у перемогу Вітчизни, у прискорене післявоєнне відновлення і подальший стратегічно-політичний успіх на міжнародній арені. Засобом здійснення намірів є постійний кількомовний моніторинг світових досягнень у науках і технологіях в усіх доступних інформаційних джерелах, що в сукупності зумовило багато власних якісних наукових публікацій і важливих відкриттів. Частина з них, як *ноонауки* і створені ними *екологічно ідеальні ноотехнології*, набагато випереджають свій час, а тому зустрічаються сьогодні зі значними перешкодами у поширенні та використанні (так колись мало не століття відбувалося і з екологічними науками). Тому новизна статті безперечна, використання чужих ідей відсутнє, актуальність сягає сьогодні найвищого теоретично можливого значення саме через корисність Вітчизні у даний момент, коли ми всі долаємо найбільші труднощі.

1.2. Мета, завдання, методологія

Мета полягає в максимально стислому наданні читачам фактів у темі «Реальний порятунок людства на основі ноонаук» для стратегічних успіхів у всіх можливих варіантах власної і колективної діяльності на благо співгромадян і всієї Вітчизни.

Завдання скеровані на доказове пояснення наслідків трьох вивчених нами *глобальних меганоореволуцій* (№1 – у виробництві; №2 – в гуманітарній сфері; №3 – в Штучному Інтелекті) з наголосом на найвищій актуальності для України використання явища появи у ХХІ ст. поряд з величезною за обсягом різноманітної інформації сферою класичних історико-археологічних знань

групи дуже молодих точних ноонаук (археометрії, палеогенетики, палеопротеоміки та кількох інших подібних), які спираються на інструментальні виміри й заплановані експерименти. Для позначення цих зростаючих точних знань про долітописне минуле (про Prehistory) ми використовуємо робочу назву «*нооісторія-XXI*». Пропонуємо читачам основи новітніх знань про українську і світову Prehistory для стратегічних успіхів в індивідуальному і колективному використанні, зокрема, в критичному аналізі потоку публікацій (наукових і ЗМІ) та об'єктивної оцінки їх якості.

Наша методологія вимушено відзначається комплексністю та ефективним поєднанням досконалих класичних методів наукових досліджень і отримання якісної наукової продукції з можливостями щойно вказаних молодих ноонаук. Стратегічним дороговказом у роботі вважаємо пораду історика-француза Ф. Броделя (1902-1985) проводити аналіз і прогнозування розвитку дуже великих систем лише на основі всіх наявних на момент створення статті світових знань, а не однієї-двох академічних наук (вузькодисциплінарність дає цікаві, але малоприматні пропозиції). У своїй роботі ми завжди прагнули досягнути «броделівської досконалості» у переконанні в тому, що характеризувати прийдешність можна тільки через увагу до ультра-нового і використання «слів з майбутнього» (тому й створили нооенциклопедію **Nooglossary**, що містить 225 «ноотермінів» [1; 2]).

2. Головні результати у темі «Порятунок людства»

Виклад зробимо нестандартним і максимально ефективним. Одразу вкажемо на те, що понад 8 млрд. *подвійно розумних Ното* (надалі – HSS) перебувають не в кризі, а в повному розпачі через неспроможність зрозуміти сьогодення в його повному обсязі та помітити розвиток на планеті трьох рятівних для себе меганоореволуцій у виробництві, гуманітарній сфері й Штучному Інтелекті (ШІ). Головна помилка лідерів світу полягає в хибній оцінці сьогодення через відсутність уваги до цих трьох революцій і в повній

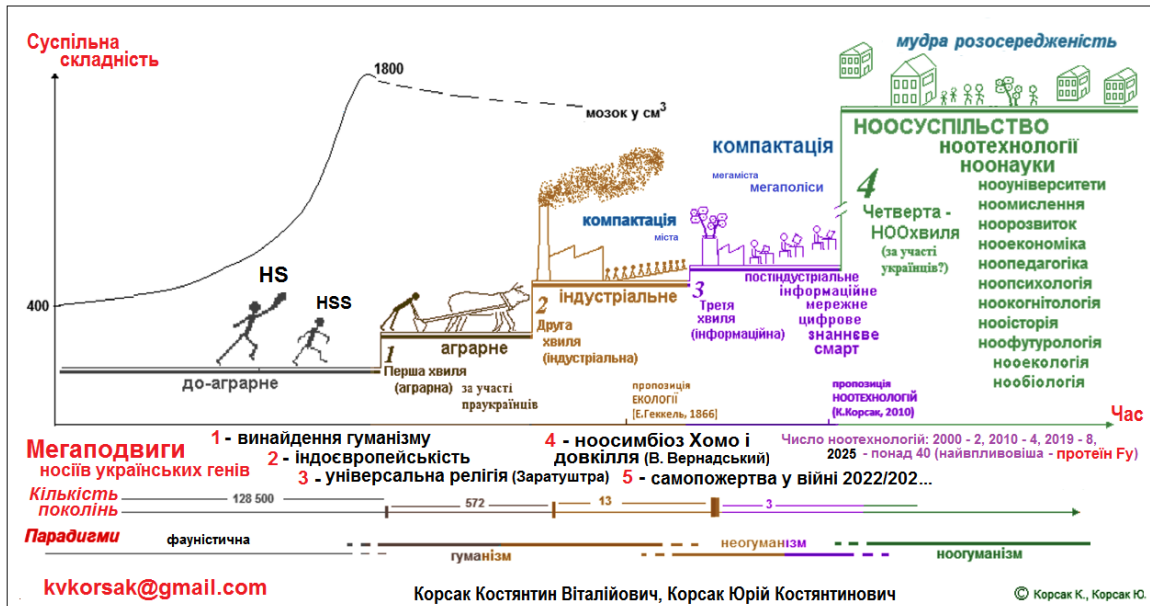
переконаності в тому, що всі теоретично можливі виробництва шкодять довкіллю і зумовлять тотальний Колапс-XXI в другій половині століття.

Ця помилкова ідея сформувалася за останні півстоліття розвитку екології, футурології й інших наук та багатьох публікацій, подібних до знаменитої «трилогії про майбутнє» наукової групи Д. Медоуза [3], а також інших творів та рекомендацій міжнародних організацій. Наш аналіз наднаціональних форумів, конференцій ООН, G7, G20 та ін. засвідчив, що кожного разу їх програми включали оцінку сьогодення, складання рейтингу небезпек для НСС та пошук шляхів порятунку від загибелі. Перше завдання завжди долали успішно, друге – зрідка. Наприклад, форум Давос-2025 мав в доробку хороші рейтинги небезпек, а плани на Давос-2026 передбачають аналіз поточних пекучих «негараздів» і обговорення питання виділення для України 800 млрд. доларів США на процес 10-річного післявоєнного відновлення. Але ніколи й жодного разу не було аналізу перспектив вказаних нами трьох меганоореволуцій та їх спроможності не тільки ліквідувати Колапс-XXI, а й змінити «на краще практично все». Для доведення правильності цих слів пропонуємо читачам рис. 1.

Мегачинниками впливу на всіх Ното є невідомі для ЗМІ ноореволюції №1 і №2, до яких приєдналась №3

№1 полягає в заміні екодеструктивних наявних виробництв ноотехнологіями, що надають людям потрібне і лікують довкілля (пошук - по Nooglossary)
 №2 менш помітна і полягає у створенні правдивої картини всієї еволюції на основі ізотопного та іншого датування і секвенування органічної складової музейних і нових артефактів. Вже довела, що Доля (чи Бог?) доручила носіям українських генів рятувати людство

№3 найстарша і стосується Штучного інтелекту. Вона різко прискорила восени 2022 року і йде на допомогу ноореволюціям №1 і №2

P.S. Хочемо попередити всіх про те, що на Заході з певних причин ще півстоліття тому вирішили заборонити всі слова з літерами "ноо" у виданнях зі світу Sciences&Arts за єдиним винятком. Цей виняток - термін "ноосфера", що означає уявну "шарденівську" навколосезну spirit-оболонку, яку формують взаємопов'язані думки мільярдів Ното. Тому ноореволюція рухається з України і від нас у черговий раз залежить все майбутнє людства.

Рис. 1. Правдива схема всієї еволюції HSS, створена на основі ноонаук.

Мало не в сотнях публікацій після 2000 р. ми описували і пропонували ноонауки і ноотехнології, але кожного разу їх ігнорували через «переконаність в неможливості екоідеальних процесів». Лише в 2024 р. НАН України визнала існування 10 з відомих нам понад 40 ноотехнологій (публікація [4]). Та наше сьогодні вимагає не стільки «визнання», як використання для Перемоги. Читачі можуть познайомитися з ноопроцесами з Nooglossary і багатьох статей. Ми чекаємо «точку біфуркації» – момент визнання і використання ноознань.

2. Результати у темі «Нооісторія-XXI»

Ця частина статті містить перший і вимушено лаконічний авторський варіант правдивої історії носіїв українських генів з часів їх появи в Північній Ефіопії приблизно 60 тис. р. тому як напівпігмеїв з посередніми фізичними показниками і порівняно розвиненим інтелектом. Спираємося на те, що поряд з океаном історико-археологічних знань, накопичених до 2000 р., в новому

столітті швидко зростає кількість фактів і вимірів в юній точній науці, яку називатимемо «*нооісторією-XXI*». Наголос зробимо на тому, що можна використати для об'єктивної оцінки «правдивості» всіх матеріалів на тему минулого і сьогодення українців та інших народів. Для цієї частини фактів доцільне слово «криця».

Виклад буде нестандартним через намір надати максимум інформації і найістотніших фактів з укр-нооісторії-XXI. Тому пропонуємо винайдений нами рис. 2 і пояснимо найголовніші слова і поняття, що використані на ньому.

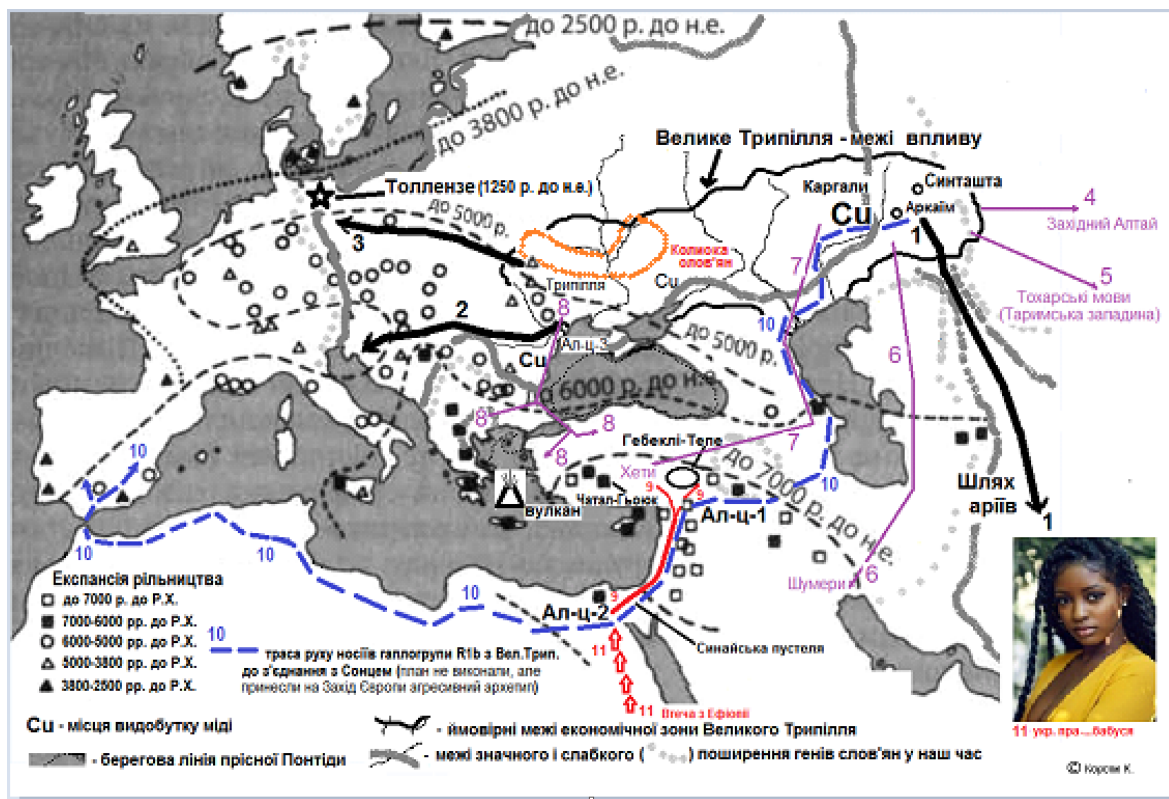

Рис. 2. Авторська схема появи, життя і подвигів носіїв українських генів.

Не будемо перелічувати навіть головні виточки цієї схеми й обмежимося вказівкою на те, що використано чимало творів різних авторів для відтворення ритму поширення рільництва з Близького Сходу, вказівки місць підвищеної активності пращурів (Гебеклі-Тепе, Чатал-Гьюк та ін.), окреслення приблизних меж запропонованої нами в 2017 р. економічної зони «Великого Трипілля» і описаної у новітній статті великого міжнародного колективу

авторів «Колиски Слов'янства» у північній частині України [5]. Перейдемо до викладу фактологічних досягнень нооісторії-XXI на момент написання тексту.

1). Щойно «світова наука» надала докази того, що 7 млн. років тому стартом до появи HSS стало формування в одного з різновидів мавп скелетно-м'язового апарату пересування на двох подовжених нижніх кінцівках і скерування двох інших на такі складні дії, що це стало однією з причин значного збільшення головного мозку. Сьогодні постійно зростає кількість викопаних артефактів і накопичуються докази існування багатьох різновидів попередників HSS, конкуренції між ними, зникнення одних і появи інших.

Нооісторія-XXI на основі ізотопних датувань і секвенування ДНК знайшла незаперечні докази того, що у великому та різноманітному комплексі генів сучасних українців домінують два головних витоки – невисоких напівпігмеїв з Африки (вік 60 000 р.) і мало не удвічі важчих мисливців-аріїв з Алтаю (27 000 р.). Шлях перших в Україну детально вказаний на рис. 2, а другі довго йшли з Алтаю в Європу по гірських південних лісах, але на Балканах їх надовго зупинили мегальодовики. Разом з їх таненням межі лісів зсувалися північніше, а тому мисливці-арії врешті дісталися Галичини і Поділля, де на узліссях поблизу Умані щасливо поєдналися з «екс-африканцями».

2). Розглянемо детальніше дані нооархеології про початок руху пращурів з Ефіопії до Умані. В Ефіопії умови життя були комфортними, але наші «котигорошки» не змогли надійно захистити своїх дочок і дружин від зазіхань потужніших сусідів, що примусило вцілілих утекти спершу у дельту Нілу, а після тимчасового зникнення 50 тис. років тому Синайської пустелі перебраться у сприятливі умови Східного Середземномор'я. Цей не надто численний потічок низеньких утікачів пізніше зумовив появу євреїв, палестинців, українців, європейських землеробів, курдів, вірмен та ін.

Тогочасне населення було незначним і аж до закінчення Льодовикового періоду збереження фауністичних звичок не загрожувало його існуванню. Але з межі 15 тис. р. тому природні негаразди так погіршили умови життя, що різко загострилася небезпека канібалізму. Порятунком винайшли не майбутні євреї в

Палестині, а наші пращури на пенепленах (плавно-горбкувата зона дуже еродованих гірських хребтів) Східної Туреччини. Там для «жнив» на полях диких злаків та інших однорічних рослин з великим насінням збиралися старші люди й мали змогу міркувати над можливими шляхами порятунку.

Наслідком стало винайдення нашим першим генієм «У» 13 500 років тому рятівних засобів – **світоглядної доктрини пратрипільського гуманізму**, потрібного для її поширення і перемоги над канібалізмом «навчально-виховного приладдя», а також одомашнення рослин і тварин для життєзабезпечення без гострої потреби убивати сусідів. Це «приладдя» (КМА – кільцеві мегалітичні арени, що зображені на рис. 3) мало не тільки сакральне призначення і вшановувало пращурів, а й світоглядно-орієнтаційне та виховне, адже це були дуже точні пригоризонтні обсерваторії для визначення сторін світу, руху небесних тіл, дат та інших періодичних явищ.

Рис. 3. Винайдені пращурами українців кільцеві мегалітичні арени (КМА).

У сукупності всіх способів використання КМА змогли вплинути на молодь і старших осіб так, що сформували гуманістичні переконання, ліквідували канібалізм й утвердили пратрипільський гуманізм. Зауважимо, що конструктивні ідеї КМА багато разів використовували ті аграрії, що вимушено покинули Анатолію. Це Стоунхендж та подібні споруди на Заході, кільце з глиняних конусів у Безводівці на півдні Чернігівщини, кругле селище Аркаїм аж на Південному Уралі з системою реперів по лінії горизонту тощо.

У Палестині не з'явилося жодної КМА, а пізніше з цих теренів не поширився гуманізм (наслідком стала агресивна «атлантична парадигма»), що ми вважаємо важливим доказом виховного впливу винаходів наших пращурів.

Існує дуже чіткий поділ між старими та новими і правдивими уявленнями про долітописне минуле. Витоком появи і формування всієї археології-XXI стали розкопки вказаного на рис. 2 еліпсом рукотворного горба Гебеклі-Тепе з найстарішими КМА віком 13 500 років і молодшими. Через прецесію осі добового обертання Землі роль Полярної (спершу це був Сиріус, що вказано на рис. 3) переходила до інших зірок, точність КМА як орієнтаційних приладів зменшувалася аж до непридатності. Тому наші пращури засипали старі споруди для надійного захисту від варварів і злив, а для себе щоразу будували нові.

Тут ми вимушені зробити *«грандіозний наголос»* на тому, що перехід від канібалізму до гуманізму був здійснений спершу тільки в зоні поширення КМА. Відомі нам праці зарубіжних науковців наче не помічають ролі Гебеклі-Тепе і КМА в ліквідації канібалізму, намагаються (і доволі успішно!) забути про дату «13 500», вказуючи «приблизно 11 000 років», ніколи не пояснюють, чому на горбі набудували багато КМА. Наголосимо також на тому, що світова археологія не використовує поняття «пенепленні цивілізації», обмежуючись терміном «алювіальні (річкові, заплавні) цивілізації», які сформувалися тільки після переходу винахідників рільництва і скотарства з височин у заплави рік. На пенепленах поєднуються багато природних чинників, які сприяють доместикації рослин і тварин, технологічним винаходам у переході від знарядь з каменю до дуже ефективних металевих, появі побутової кераміки і безлічі інших виробів з глини та різноманітних гірських порід (особливо цінним був обсидіан, якого немає у заплавах рік). Не випадково найперші цивілізації сформувалися на пенепленах, а річкові (алювіальні) на кілька тисяч років пізніше й також зробили свій внесок у технології – це письмо, математика й інші науки, багато знарядь для іригації тощо.

Вимушені зауважити, що археологія сучасної України взагалі ігнорує Prehistory, не цікавиться генетичними аналізами, не досліджує Гебеклі-Тепе й

подальші події у Трипільлі та у Великому Трипільлі. В новітніх рекомендаціях наші співвітчизники вимагають вважати «українцями» тільки тих, хто з'явився на чорноземах у «старокиївські часи». Утримаємося від можливих пояснень цієї помилки, вважаючи її цілковито тимчасовою.

3). А тепер стисло пояснимо те, як носії українських генів покинули Близький Схід та у Північній Україні створили «Київську культуру» як визнану сучасною наукою «Колиску Слов'янства» (помаранчевий контур на рис. 2).

Після винаходу гуманізму і його матеріального втілення через створення с/г наші пращури кілька тисяч років жили в Анатолії у мирних і комфортних селищах (Чатал-Гьююк та ін.) згідно правил «аграрного комунізму». Але тиск з боку «негуманістичних сусідів» зумовив демографічний дрейф землеробів аж до Атлантики, а курди і вірмени просто піднялися в гори з постійно зеленою травою для малих копитних. Наші пращури-землероби після підняття рівня Світового океану і появи двох турецьких проток, що забезпечили перетворення 7 200 років тому прісного озера Понтіда в Чорне і Азовське моря, для порятунку «емігрували» з дельт Дунаю, Дністра і Дніпра аж до перших степових височин, де на узліссях мали щасливу зустріч з генетичними носіями «алтайського кореня» – *мисливцями-аріями*, які були взірцями «чоловічих досконалостей» (з Африки прибула «жіноча досконалість»).

Закони екології й етології свідчать, що злиття племен з різними екологічними нішами (засадами отримання їжі) завжди відбувалося мирно і через поєднання технологій прискорювало прогрес. А от тотожність «ніш» гарантувала геноциди, що й відбувається в Африці (в Руанді, Бурунді та ін.).

Взаємодоповнення еконіш «африканців» й «аріїв» було настільки повним, що практично «миттєво» сформувалася рекордна в історії людства за своїми цивілізаційними якостями Трипільська культура з десятками мега-винаходів. Обмежимо виклад переліком частини унікальних досягнень наших пращурів:

+ єдина в історії HSS вдала спроба з межі приблизно 5000 років тому одомашнення диких коней і виведення в інтервалі 4200-4000 потужної та слухняної «домашньої породи» з аномально міцною спиною як основи руху

вершників і використання в якості «двигуна» в сімейному господарстві. Цей «винахід» виявився настільки ефективним, що за короткий час зникла мало не вся природна різноманітність коней і запанувала «домашня порода». Шкода, що номади отримали грізну зброю для нападів на пращурів-рільників;

+ вдосконалення попередніх (з Анатолії й Болгарії) засад гірництва і металургії міді до рівня «побутового» плавлення руд на березовому вугіллі з одночасним виготовленням каш і хліба у різних зонах однієї й тієї ж довгої горизонтальної печі, для якої не було потрібним штучне дуття. Винайдення найкращих у світі горнів для отримання безлічі якісних керамічних виробів;

+ винайдення аріями коліс на основі спостереження кочення безлічі куль порекотиполя і вдосконалення цього нового й ефективного для степів і лісостепів виду транспорту аж до створення на Південному Уралі перших в історії людства швидкісних одновісних бойових колісниць;

+ організація і тривала підтримка «**Великого Трипілля – ВТ**» як грандіозної для тих часів мирної зони поділу праці, що була вигідною для всіх народів-учасників між Карпатами й Північним Казахстаном. Від усіх народів між Атлантикою та Китаєм прибували купці-розвідники, вивчали нові слова (технологічні теги) і переносили до себе. Так без війн і геноцидів за сотні років сформувалася індоєвропейська мовна і культурна єдність. Ми у своїх статтях назвали це явище «хмарнотеговим механізмом» формування індоєвропейства;

+ вплив Великого Трипілля на оточення був тривалим і феноменально значним. Ми в межах наших знань відтворили його на рис. 2 через наведення приблизних контурів усього ВТ і багатьох фіолетових стріл 1, 2, 3, ... 8 ;

+ реалії життя населення ВТ неминуче (хоч і рідко) мали наслідком значні суспільні конфлікти. Їх вирішували проведенням віче, після чого меншість отримувала допомогу від більшості для переселення. Так з ВТ вийшли шумери, хети, гараманти й інші народи. А після мегавибуху вулкану Санторіні ВТ розпалося остаточно, стався «похід аріїв» на південь з відомими наслідками;

+ якщо вулкан був тимчасовим явищем, то кліматичний оптимум для степів перетворив номад з їх стадами коней у велику та практично постійну

небезпеку для трипільців. Напади азійських степових номадів змусили пращурів поступово покинути всю степову Таврію, змиритися з командуванням кіннотників (у Скіфії) й обрати для постійного перебування північніші заліснені пенеplenні терени «Колиски Слов'ян», риси якої переконливо вказані у [5].

3. Висновки і рекомендації

Узявши за основу викладені нами факти і нове бачення місця протоукраїнців в історії цивілізації, пропонуємо стежити не тільки за нашими публікаціями, а й самостійно аналізувати кращі статті з Nature & Science. А ще більше – поширювати і використовувати нове бачення життя і досягнень пращурів, вказаних на рис. 1 мегаподвигів, що рятували людство і забезпечували прогрес.

REFERENCES:

1. Korsak, K.V., & Korsak, Yu.K. (2019). Noohlosariy-2 — noonauky dlya maybutn'oho bez kolapsiv [Nooglossary-2 is a noosciences for the future without collapse]. *Vyshcha shkola — Higher School*, 2, 43-58 [in Ukrainian] лідерів світу
2. Korsak, K. V. & Korsak, Y. K. (2022). Force majeure need for humanity to turn to nootechnology and noecology. *Man and Environment. Issues of Neoecology*, (37), 62-70. <https://doi.org/10.26565/1992-4224-2022-37-06> (URL: <https://periodicals.karazin.ua/humanenviron/article/view/18582/16900>) (in Ukrainian) Appeal 24-07-2025
3. Dennis Meadows, Donella Meadows, Jorgen Randers. *Limits to Growth*. – М.: MSU, 1991; *Beyond Limits to Growth*. – М.: Progress, 1994; *Limits to Growth. The 30-Year Update*. – М.: ІКС “Academkniga”, 2008 (in Russian).
4. Korsak K., Korsak Y. (2024). A real path to the complete elimination of the threat of Collapse-XXI due to the development of noosciences / *Svitoglyad*. 2004, No. 2, p. 49-51 (URL:

<https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2024-19-2/svit-2-2024-korsak-012.pdf>). (In Ukrainian). (Appeal 26-12-2025)

5. Gretzinger, J., Biermann, R, Mager, H. et *al.* Ancient DNA connects large-scale migration with the spread of Slavs. *Nature* 646, 384-393 (2025). (URL: <https://doi.org/10.1038/s41586-025-09437-6>). Appeal 17-11-2025

Стрілець Валерій Васильович

директор Люботинської гімназії №1

Люботинської міської ради Харківської області,

м. Люботин, Україна

**МІЖ ЛЮБОТИНОМ ТА ПАРИЖЕМ: АВІАЦІЙНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ
ПРОЄКТИ Д. М. ЧЕРНУШЕНКА ЯК ДЗЕРКАЛО МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Анотація. Кінець ХІХ століття характеризувався стрімким науково-технічним прогресом та пошуком нових форм міжкультурної комунікації. Постає відставного поручика Дмитра Миколайовича Чернушенка є яскравим прикладом провінційного інтелектуала-новатора, чий інтереси сягали далеко за межі господарського побуту тогочасної Харківської губернії. Це дослідження присвячене аналізу його діяльності як лінгвіста-аматора та авіаконструктора.

Ключові слова: Д. М. Чернушенко, історія авіації, лінгвістичне проектування, модернізація, Люботин, Париж, наукова інтелігенція, історія техніки.

Основою джерельної бази роботи послужили матеріали періодичних видань, зокрема часописів «Харківські губернські відомості» та «Южний край», де висвітлювалися проєкти Д. М. Чернушенка. Крім того, було здійснено критичний аналіз авторської брошури винахідника, виданої в Парижі у 1895 році.

Дмитро Чернушенко належав до верстви заможного дворянства. Його маєток у Люботині (так звані «Люботинські дачі») був типовим зразком тогочасного панського господарства.

Земельний фонд господарства складав 68 десятин землі (бл. 74 гектарів); капітальний будинок на 10 кімнат, частина яких здавалися влітку дачникам, великий сад, наявність кількох екіпажів та виїзних коней.

Ключову роль у підтримці життєдіяльності маєтку відігравала Мотрона Іванівна Чернушенкова, що звільняло Дмитра Миколайовича від рутинних господарських справ для наукових пошуків.

Перша документальна згадка у газеті «Харківські губернські відомості» у травні 1884 року про продаж маєтку з торгів через Харківський земельний банк свідчить про ймовірну фінансову кризу власника. Можливо, саме потреба у капіталі для реалізації інтелектуальних проєктів призвела до застави та оголошення про продаж родового гнізда [1; 2].

Люботин 1880-х років не був глухоманню. Це був стратегічний залізничний вузол, де щодня зупинялися десятки потягів, а на перонах звучала мішанина мов та діалектів. Саме тут відставний поручик Д. Чернушенко знайшов справу всього свого життя. Він був одним із перших на Слобожанщині, хто відчув потребу у «всесвітній мові».

Він не просто цікавився мовами — він був фанатом волапюку. Цю першу серйозну спробу створити штучну мову для всього людства винайшов німецький священник Йоганн Шлаер. Але якщо для світу це була кабінетна забава, то для Чернушенка — інженерна місія.

Для військової людини, звиклої до чіткості статутів, волапюк був ідеальною зброєю. Тут не було примхливих винятків чи нелогічних наголосів. Це була «математика в словах»: Vol (світ) + Pük (мова) = Volapük (всесвітня мова).

У волапюку не було жодного винятку з правил, але система відмінювання дієслів була такою складною, що мала тисячі форм. Це робило мову схожою на математичну матрицю. Попри ідею «мови для всіх», вона виявилася настільки важкою для вимови, що її жартома називали «мовою для професорів».

Для Чернушенка волапюк став не просто хобі, а засобом модернізації самої природи спілкування.

Восени 1890 року Д. М. Чернушенко публічно заявив про своє захоплення волапуком. Він не просто вивчав мову, а намагався створити освітній осередок у Люботині.

Поручик діяв із військовим розмахом. Поки його сусіди обговорювали врожай пшениці, Дмитро Чернушенко перетворював свій будинок на штаб лінгвістичної революції.

Його листи з люботинським штемпелем летіли в редакції харківських газет. Він доводив, що майбутнє — за тими, хто відкине складну латину та вивчить логічний волапук.

«Харківські губернські відомості» 10 жовтня 1890 року повідомляли, що Дмитро Миколайович читав у Харкові лекції про значення всесвітньої мови волапук. Як зазначав автор публікації перші лекції пройшли з успіхом і найближчими днями буде проведена остання лекція [3].

Його головним аргументом було гасло руху волапукістів: «Menad bal, rüki bal» (Одному людству — одна мова). Чернушенко вірив, що як тільки люди почнуть говорити спільною мовою, війни зникнуть самі собою, бо зникне непорозуміння.

4 грудня 1890 року Дмитро Миколайович відкрив у своєму маєтку в Люботині школу для вивчення всесвітньої мови волапук. Він особисто очолював навчальний процес, виступаючи єдиним викладачем курсу. Попри значний інтерес до вивчення міжнародної мови — на заняття зареєструвалося 27 осіб — відвідуваність курсів мала фрагментарний характер [4].

Причина невдачі першого проєкту Дмитра Миколайовича: складність граматики волапуку та консерватизм місцевого населення призвели до згасання інтересу до проєкту.

Сьогодні про волапук пам'ятають лише лінгвісти, а про поручика Чернушенка — краєзнавці. Але його історія — це нагадування про те, що прогрес завжди починається з людей, які не бояться здаватися смішними у своєму прагненні об'єднати світ.

Зрозумівши недоліки волапюку, Чернушенко переїжджає до Харкова і у 1893 році починає пропагувати есперанто (мову Л. Заменгофа). Це свідчить про його глибоку залученість у загальноєвропейський інтелектуальний контекст, де на той час відбувалася зміна лінгвістичних парадигм. Однак і в губернському центрі ідея курсів не знайшла достатньої підтримки [5].

Волапюк програв боротьбу простішій мові — есперанто, а згодом світ захопила англійська. Проекти Дмитра Чернушенка залишилися в історії як «чудернацькі затії». Але чи так це насправді?

Сьогодні, коли ми використовуємо Google Translate або пишемо код для комп'ютерів, ми, по суті, втілюємо мрію люботинського поручика про універсальний інструмент зрозумілості.

Дмитро Чернушенко не був просто диваком. Він був візіонером. Людиною, якій було затісно в рамках однієї мови та одного містечка. І хоча світ так і не заговорив мовою волапюк, історія цього ексцентрика нагадує нам: найвеличніші зміни починаються з тих, хто не боїться виглядати смішним у своєму прагненні об'єднати світ.

Найбільш амбітним етапом діяльності Чернушенка став 1893 рік, коли він перейшов від філології до авіаконструкторства.

«Харківські губернські відомості» у квітні 1893 року повідомляли: «Після нової невдачі п. Чернушенко залишив негостинний Харків і переселився до Москви. Днями він виставив в історичному музеї модель свого «Літохода» і почав давати пояснення публіці, що виявила бажання слухати, «про можливість створення повітряного корабля за 4 місяці, для підняття вантажу в 1500 пудів, з рухом уперед 150 верст на годину» [5].

Згідно з матеріалами часопису «Харківські губернські відомості», фіаско Д. М. Чернушенка в Харкові було зумовлене двома основними чинниками:

- представники Харківської наукової школи (зокрема професори Імператорського університету) сприймали ідеї розробника-самоука як утопічні. Показники вантажопідйомності у 24 тонни та швидкості 160 км/год виглядали на той час технічно недосяжними й фантастичними.

- місцеві промисловці та купці надавали перевагу традиційним галузям - залізниці та цукровому виробництву, уникаючи капіталовкладень у маловивчені та ризиковані аеронавтичні проекти.

Відтак, переїзд винахідника до Москви та експонування моделі в Історичному музеї були стратегічним кроком: Чернушенко шукав ширшу аудиторію та доступ до столичних меценатів, намагаючись подолати провінційну недовіру до своїх амбітних ідей». Пізніше він спробував розширити свою аудиторію і за кордоном: у Франції – світовому центрі тогочасного повітроплавання.

Його основні ідеї у повітроплаванні були викладені у брошурі, надрукованій російською та французькою мовами у 1895 році: «Повітряний корабель, або Літохід, винахід Д. М. Чернушенка». «Navire aérien, invention de D. N. Tchernouchenko» [6].

На задній обкладинці брошури зазначено: «Звертатися до автора — Харківська губернія, ст. Люботин, Д. М. Чернушенко. — У власній друкарні Чернушенка. Imprimerie de Tchernouchenko. rue Gros, Paris».

Дмитро Чернушенко не був просто мрійником; його підхід базувався на глибокому аналізі тогочасної аеронавтичної науки. У своїй брошурі він вступає в наукову полеміку, критикуючи концепцію некерованих повітряних куль.

Дані брошури свідчать про те, що Чернушенко був обізнаний із фундаментальними працями з гідро- та аеродинаміки. Німецький фізик та математик Герман фон Гельмгольц дійсно публікував розрахунки, які доводили, що для керованого польоту апарата, легшого за повітря, необхідні потужні двигуни та жорстка конструкція.

Винахідник чітко розмежовує поняття «нестися за течією» та «летіти у бажаному напрямку». Це пояснює, чому він обрав складний і дорогий шлях будівництва саме жорсткого алюмінієвого каркаса — лише така конструкція дозволяла встановити двигуни та кермо, здатні протистояти вітру.

Чернушенко наголошує на тому, що його проект вирішує головну проблему епохи — проблему керованості. Саме це він пропонує промисловцям

як гарантію успіху підприємства: він планує будувати не просто «кулю», а «повітряний корабель».

Концепція повітряного корабля, викладена у брошурі, базувалася на використанні новітніх на той час матеріалів.

У своїй брошурі він закликає: «Прошу панів капіталістів не залишити своєю підтримкою та допомогою, посприяти цій великій і корисній справі. Капіталісти, не ризикуючи, можуть внести суму, яку кому завгодно, тому що вона буде повернута протягом одного, двох і не більше трьох років» [6].

Наступний фрагмент розкриває надзвичайно цікаві деталі бізнес-моделі Дмитра Чернушенка. Він поєднує в собі ідеологію месіанства, систему акціонерного капіталу та навіть перші прояви сучасного маркетингу (зовнішньої реклами).

«Правда, п. Чернушенко залишається безкорисливим і тут, заявляючи, що перший корабель, який нині будується у Франції, «цілком належатиме засновникам, що взяли акції: увесь виторг належатиме повністю їм та їхнім спадкоємцям за щорічною розверсткою»; але там, де йдеться про великі грошові витрати на втілення винаходу, крім безкорисливого бідного винахідника, з'являється компанія виконавців.

З'ясовується, що вже існує десь, імовірно в Парижі, для здійснення знаменитого винаходу компанія під курйозною назвою: «Союз білого хреста за мир у всьому світі», яка видає особам, що внесли гроші, тимчасові свідоцтва для обміну їх згодом на акції. До брошури, яку розсилає п. Чернушенко, додано таке оголошення, яке наводжу з невеликим пропуском:

«Союз білого хреста за мир у всьому світі» оголошує всім націям, станам і званням, що вийшли тимчасові свідоцтва для видачі тим, хто вніс суму на побудову першого повітряного корабля, вартістю у 100, 500 та 1000 рублів, які будуть замінені акціями з купонами після завершення будівництва.

Для отримання тимчасового свідоцтва на акції охочі можуть вислати гроші будівничому в Париж або ж внести бажану суму в місцевий державний чи

приватний банк, а квитанцію вислати винахіднику Чернушенку. Після отримання грошей або квитанції негайно будуть вислані тимчасові свідоцтва.

Уся сума, вже витрачена «Союзом білого хреста за мир у всьому світі» на побудову повітряного корабля, регулюється у спільну касу з акціонерами.

Якщо виникнуть будь-які непорозуміння, неминучі у будь-яких підприємствах, то особи, що беруть участь, можуть і мають право перевіряти дії на заводі Дрейфуса, де витягують деталі з алюмінію; на повітроплавному заводі Брісоне в Нуазі, де два балони на 2200 кв. метрів шовкової матерії вже цілком готові, а чотири вже шиються; та на фабриці Валлуа в Пантені, де збирається і згвинчується алюмінієва конструкція повітряного корабля, і одна п'ята частина вже споруджена.

Комерсанти та фабриканти запрошуються розміщувати свої оголошення на балонах, жертвуючи певну суму на побудову корабля або сплачуючи пропорційно кількості метрів, зайнятих оголошенням. Охочі можуть розміщувати літери з електричних лампочок. Для розміщення оголошень «4800 кв. метрів місця» [6].

Аналіз цього фрагменту тексту брошури свідчить, що характеристика технічних ідей Дмитра Чернушенка дозволяє стверджувати, що він був не просто аматором, а пророком авіаційної інженерії, який намагався реалізувати концепції, що стали стандартом лише через 20–30 років.

Ці факти дозволяють значно глибше розкрити постать Дмитра Чернушенка не лише як винахідника, а й як одного з перших українських фандрейзерів та маркетингологів.

Чернушенко теоретично обґрунтував створення однієї з перших міжнародних краудфандингових платформ того часу.

Створення компанії «Союз білого хреста за мир у всьому світі» свідчить про те, що винахідник надавав своєму технічному проекту гуманітарного та навіть місіонерського значення. «Союз білого хреста за мир у всьому світі» вказує на те, що Чернушенко розглядав свій авіаційний проєкт не просто як

транспорт, а як засіб досягнення глобального миру (ідея, популярна серед ранніх авіаторів: небо без кордонів).

Випуск «тимчасових свідоцтв» номіналом 100, 500 та 1000 рублів з наступним обміном на акції — це повноцінна фінансова схема, що передбачала виплату дивідендів (купонів).

Винахідник демонструє дивовижну для того часу відкритість, пропонуючи акціонерам право особисто перевірити хід робіт на заводах Франції.

Найцікавішим аспектом є пропозиція Чернушенка використовувати борти повітряного корабля для реклами.

4800 кв. метрів рекламної площі — це фактично гігантський літаючий білборд.

Ідея використовувати електричні лампочки для нічної реклами («літери з лампочок») була абсолютно новаторською. У 1895 році електрика сама по собі була символом майбутнього, а поєднання її з авіацією створювало неймовірний ефект.

Завдяки цитованому тексту ми маємо точні дані про технічний статус проекту. Підтверджено використання шовкової матерії для балонів та алюмінію для каркаса.

На момент публікації, як свідчать дані брошури, було виготовлено два балони (площею 2200 кв. м) і споруджена 1/5 частина алюмінієвої конструкції.

Винахідник випередив свій час: його ідея фінансування проекту за рахунок реклами та логістики сьогодні є нормою, але для тогочасного суспільства вона виглядала утопічною. Саме це нерозуміння ринкового потенціалу, ймовірно, спричинило брак капіталу та подальшу невдачу задуму.

Чернушенко обрав Францію як світовий центр тогочасного повітроплавання. Масштаб його проектної роботи вражає.

Біографічно-технічна довідка про підприємства де планував будувати повітряний корабель свідчить, що Дмитро Чернушенко обрав не просто випадкові майстерні, а найпотужніші центри тогочасної передової інженерії Франції - залучення провідних паризьких заводів (Дрейфуса, Брісоне, Валлуа).

Це свідчить про те, що Чернушенко не був просто мрійником, а діяв як інженер-менеджер, плануючи залучити передові європейські потужності.

Розміщення замовлень на цих трьох різних, але спеціалізованих заводах, свідчить про те, що Дмитро Чернушенко діяв як системний інженер. Він розділив виробництво на логічні сегменти: металургійний (каркас); текстильно-хімічний (балони для газу); складальний (фінальний монтаж).

Це спростовує можливі закиди тогочасних критиків у «дилетантстві» винахідника. Люботинський поручик планував організувати складний виробничий ланцюжок у самому серці тогочасної технічної цивілізації — у Парижі.

Публікуючи інформацію про проєкт Д. Чернушенка дописувач «Южного краю» зазначає:

«Якби він тільки проєктував, друкував проєкти і, припустімо, робив спроби власним коштом, то — кому до того діло? Але він намагається здійснити свій проєкт публічним коштом, на кошти, зібрані з публіки, і до того ж у величезних розмірах. (Наприкінці брошури п. Чернушенко зазначає: «Для влаштування станції (Station) і самого корабля, першого для Парижа, знадобиться сума, вдвічі менша, ніж на Ейфелеву вежу»). З такою приміткою підприємство п. Чернушенка набуває дещо іншого характеру» [6].

Для кращого розуміння скепсису автора цих рядків варто згадати цифри:

Вартість Ейфелевої вежі (побудованої до виставки 1889 року) становила близько 8 мільйонів франків.

Чернушенко, відповідно, просив суму близько 4 мільйонів франків. На той час це були колосальні кошти, що пояснює занепокоєння преси щодо «збору коштів з публіки».

«Чи не правда ж, привабливе оголошення? Воно стає ще більш привабливим у зв'язку з брошурою, в якій винахідник, сповнений захвату, обіцяє чудеса. У ній, між іншим, йдеться: «Зробіть срібний аеростат (літохід), і він даватиме вам 100 відсотків чистого прибутку; аеростат із червоного золота дасть пристойний відсоток».

Чи не загрожує це оголошення небезпекою легковірним людям, ласим до наживи та готовим підтримати велику ідею? Обов'язок преси — попереджати про таку небезпеку, і ось чому проєкти п. Чернушенка та «Союзу» знайшли місце на сторінках «Южного Краю».

Оголошення друкувалося не в Росії, а в Парижі, в «imprimerie de Tchpouchenko» [друкарні Чернушенка]. Воно мені нагадало оголошення гамбурзьких безпрограшних лотерей. Воно змушує згадати й гучні реклами про прориття Панамського перешийка — підприємство, організоване надзвичайно солідно, перед яким затія з літоходом видається «шитюю білими нитками». Але завоювання повітряної стихії — ідея ще більш грандіозна, ніж Панамський канал» [6].

Сарказм журналіста («рішення в Люботині») підкреслює прірву між амбіціями Чернушенка та реальністю провінційного життя. Те, що критик називає «оманою розуму», сьогодні можна розглядати як сміливу екстраполяцію технологій майбутнього.

Вираз про «срібний» та «золотий» літоходи, скоріш за все, був метафорою надприбутковості авіації. Проте консервативна преса сприйняла це як ознаку шахрайства.

У 1890-х роках слово «Панама» було синонімом фінансового краху та корупції (через банкрутство компанії, що будувала канал). Те, що Чернушенка ставлять в один ряд із такими подіями, показує, який масштабний резонанс мала його діяльність у Харкові.

Попри те, що багато його починань не мали тривалого комерційного успіху, сама активність Чернушенка була важливим внеском у модернізацію суспільної думки тогочасного Харкова та Люботина.

Діяльність Дмитра Миколайовича демонструє, що інтелектуальна думка Слобожанщини була частиною світового наукового прогресу.

Дослідження життєвого шляху та діяльності відставного поручика Дмитра Миколайовича Чернушенка дозволяє зробити наступні висновки:

Спроби впровадження волапуку та есперанто в Люботині та Харкові свідчать про глибоке розуміння винахідником потреб майбутнього — необхідності універсальної комунікації у світі, що стрімко глобалізується. Попри невдачу цих курсів, він став одним із перших популяризаторів штучних мов на території Слобожанщини.

Проект «Літоходу» не був утопічною фантазією. Використання алюмінію, залучення провідних паризьких заводів (Дрейфуса, Брісоне, Валлуа) та реальний прогрес у будівництві (виготовлення балонів та частини каркаса) ставлять Чернушенка в один ряд із піонерами світового повітроплавання.

Чернушенко продемонстрував випереджаючі час методи управління проектами. Створення «Союзу білого хреста», використання акціонерного капіталу та ідея комерціалізації авіації через зовнішню рекламу з використанням електричного освітлення — все це є прообразом сучасних бізнес-моделей high-tech індустрії.

Постать Дмитра Чернушенка заслуговує на подальше вивчення та увічнення в локальній історії Люботина та Харкова. Його історія — це розповідь про те, як люботинський маєток став відправною точкою для амбітного проекту, що єднав Україну з Парижем та прагнув об'єднати світ за допомогою нових технологій та мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харківські губернські відомості. – 1884. – 9 травня.
2. Харківські губернські відомості. – 1884. – 15 травня.
3. Харківські губернські відомості. – 1890. – 10 жовтня. - № 261
4. Харківські губернські відомості. – 1890. – 29 грудня. - № 336
5. Харківські губернські відомості. – 1893. – 10 квітня. - № 90
6. Южный край. – 1895. – 4 лютого. - № 4386

Сядра Анжела Олександрівна

учениця 10 класу
ліцею імені І. М. Середи
Великописарівської селищної ради
Сумської області

Кудінов Дмитро Валерійович

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

Обідець Катерина Олександрівна

учитель англійської мови
Ліцею імені І. М. Середи
Великописарівської селищної ради
Сумської області

**ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ СЕЛА ПОПІВКА:
ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ ТА СИМВОЛІКА
(НА ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛАХ ХХ СТ.)**

Анотація. У статті на основі польових інтерв'ю (2020–2025 рр.), фотодокументів та порівняльного аналізу досліджено весільну обрядовість с. Попівка (Великописарівська громада, Охтирський район, Сумська область) у другій половині ХХ ст. Розкрито історичну динаміку традиції під впливом повоєнної відбудови, колективізації, радянської модернізації та пострадянських змін; виокремлено структурні компоненти обрядового циклу (передвесілля, весілля, післявесілля), описано ключові атрибути (коровай, міч, воскові вінки, червоний компот із житом, реп'яховий кийок, рогач) і їхні функції як оберегів,

маркерів статусу та засобів соціальної комунікації. Проаналізовано зв'язки локальних практик із дохристиянськими аграрними й очищувальними мотивами та окреслено напрями трансформації традицій у ХХ–ХХІ ст. Результати важливі для етнологічних досліджень, освітніх програм і проєктів збереження нематеріальної спадщини.

Ключові слова: весільна обрядовість; Попівка; ритуальна атрибутика; локальні традиції; Слобожанщина; обереги; історична трансформація

У прикордонному селі Попівка Великописарівської громади Сумської області весільна обрядовість у другій половині ХХ століття постає як жива система символів і дій, що зазнавала помітних трансформацій під впливом історичних змін – від повоєнної відбудови й колективізації до радянської модернізації, перебудови та пострадянських викликів, а пізніше й війни 2022 року. На основі польових інтерв'ю 2020-2025 рр., місцевих фотодокументів можна відтворити цілісну картину еволюції попівської весільної практики, зрозуміти її функціональну логіку та простежити, як історичні контексти впливали на форми й смисли обрядодій. Післявоєнні 1950-ті й 1960-ті роки в Попівці характеризувалися відновленням сільського життя, інтенсифікацією колгоспної організації й одночасною консервацією ряду локальних звичаїв: саме в цей період, згідно зі спогадами інформаторів, закріпилися практики спільного випікання короваю й шишок, публічного перевезення приданого та ролі заможних заміжніх жінок як коровайниць – дії, які виконували одночасно економічну та ритуальну функції. Колективізація й втручання радянської адміністрації змусили адаптувати окремі елементи (наприклад, святкування часто переміщувалося в сільській клуб), але не знищили глибинних сенсів: хліб і житні колоски залишалися маркерами родового благополуччя, а обрядові пісні – способом передачі смислів. У 1970–1980-ті роки, за свідченнями мешканців, з'явилися нові матеріальні форми – автомобілі й вантажівки змінили підводи, проте ритуал демонстрації приданого залишився критично важливим для верифікації честі й соціального статусу родини. Такі зрушення ілюструють, як

технічні й економічні зміни перетворюють форму, але не обов'язково зміст обрядовості: коровай, міч, вінок, реп'яховий кийок і рогач продовжували виконувати свої символічні ролі, хоч іноді й у модернізованих інтерпретаціях.

Структурно попівське весілля складалося з трьох послідовних блоків: передвесілля, власне весілля і післявесілля, кожен з яких мав специфічні функції, котрі з роками лише видозмінювалися. Передвесілля (четвер-п'ятниця за місцевою практикою) включало спільні жіночі заходи: випікання короваїв, шишок і калачів, виготовлення міча – пишного букету із сухоцвітів, цукерок, бубликів і стрічок. Історично цей набір дій відповідав потребам аграрного циклу (підготовка запасів, ритуальні заклики до родючості) і зберігав функцію соціальної консолідації жінок у громаді. В період післявоєнного дефіциту процес випікання короваю набував ще й значення демонстрації родинної стабільності, а вибір коровайниці з «щасливої» родини був способом забезпечити символічну передачу «доброї долі». Публічне перевезення приданого (раніше на підводах, згодом на вантажівках) мало як матеріальний, так і символічний вимір: демонстрація приданого на вулиці слугувала індикатором сімейного капіталу й суспільного положення, що було важливо в умовах колективізованого села, де зовнішній огляд речей мав суспільну вагу.

У день весілля центральними були дії, що маркували перехід молодих у новий статус: приїзд нареченого по молоду, викуп, благословення хлібом і іконами, державна реєстрація або вінчання, обряд «зняття вінка» і пов'язування хустки. Проте локальні особливості с. Попівки надавали цим діям специфічного колориту: реп'яховий кийок, що використовувався під час викупу і тримався дитиною-«вимагачем», мав і театралізований, і ініціаційний характер. Ще одна локальна практика пришивання й зняття квітки з шапки молодого була маркером переходу парубка в жонатого чоловіка; її інтерпретація як елемента публічного «визнання» підкреслює, що у попівській моделі весілля акцент робився не лише на приватному союзі, а й на колективній легітимації ролей. Ритуал забивання монети в пень, що зберігався на Великописарівщині до кінця ХХ ст., поєднував і символіку сталості, і демонстрацію локальної топонімічної

прив'язки, що набувало значення особливо в умовах територіальної ідентичності прикордонного краю. Найпопулярнішим місцем цього ритуалу до 2014 року був великий пень на кордоні між Україною і Росією.

Післявесільні гуляння («беседа») мали карнавальний характер: костюмовані дійства, імітації ворожіння, театралізовані сцени, катання батьків у гарбах з прикріпленими банками й черепками поєднували очищувальну функцію (шум і рух відганяли злих сил) з комунікативною (інтеграція молодят у нове коло родичів). Історично така театральність в с.Попівка могла підсилюватися в роки соціальних потрясінь як механізм колективного підтвердження стабільності й радості всупереч зовнішнім труднощам.

Семантика атрибутів становить окремий шар значень. Коровай у Попівці був не просто святковим хлібом: його випікання, декор (калина, барвінок, червона нитка) і пізніший розподіл серед гостей були одночасно актом благословення, маркером роду й оберегом. Міч – локальний атрибут, що складався з місцевих сухоцвітів (місцеве «ласківець» або «крокіс»), поєднував такі символи, як світло (воскова свічка), плодючість (рослина), солодке життя (цукерки), добробут (бублики) та радість (стрічки). Міч прикладали до чола молодих під час благословення, що демонструвало, як матеріальні предмети здійснюють передачу сакрального благословення. Воскові вінки, що з часом частково витіснилися фабричними елементами у пізніший період, лишалися символом дівоцтва й чистоти, тоді як червона хустка, яку пов'язувала свекруха, була явним маркером нового статусу жінки. Рогач і кочерга, що вручалися невістці як знаки передачі господарських функцій, у попівському контексті поєднували практичну й символічну площини: передача інструментів означала офіційне закріплення нових обов'язків у господарстві та суспільній ієрархії. Окремо варто відзначити червоний компот із житом, локальну ознаку Попівки, яка поєднувала аграрну магію (колоски як заклик до врожаю) з прикметами «солодкого життя».

Історичні періоди накладали свої відбитки на ці практики. У 1950–60-х роках післявоєнна відбудова й дефіцит посилювали символічність предметів; у

1970–80-х поступ до індустріалізації та зміни транспорту змінювали ритуальну перформативність (когортна демонстрація приданого на вантажівках замість підвод). Після 1991 року, у період економічних трансформацій, весілля дедалі частіше включали матеріальні маркери нового часу (побутова техніка), а деякі старі практики почали згасати або трансформувалися в «етнографічний» ритуал.. Повномасштабне вторгнення ворога в 2022 році, знищення села та вимушена міграція його мешканців (багато загинуло) посилили значення фіксації пам'яті. Таким чином польові записи й фотодокументи, зібрані в 2020–2025 рр., стали критично важливими для збереження локальної спадщини, оскільки фізичні ритуальні практики у багатьох випадках були припинені або перервані. Саме ці локальні варіації роблять Попівку важливим фокусом для розуміння динаміки традиції: вони демонструють, як традиція адаптується, зберігає смисли і водночас відгукується на зовнішні історичні виклики.

З методологічної точки зору, поєднання польових інтерв'ю, фотодокументів і історичного контексту дозволяє реконструювати не лише набори дій та їхню послідовність, але й їхню змістову динаміку: як саме і чому змінювалася форма, яка з традиційних смислів витримала тиск модернізації, а які практики трансформувалися чи зникли. Практично результати цього дослідження можуть бути використані для освітніх програм (курси «Народознавство», «Українознавство»), для музейних експозицій і реконструкцій обрядової культури, а також для розробки регіональних програм етнотуризму, що бережуть локальну ідентичність.

Отже, весільна обрядовість Попівки у ХХ столітті була прикладом живої, динамічної традиції, що поєднувала архаїчні мотиви (аграрні символи, очищувальні практики, ініціаційні випробування) із християнською ритуальною формою й побутовою модернізацією. Історичні трансформації змінювали зовнішню організацію обряду (транспорт, подарунки, місце реєстрації), проте не зруйнували базових функцій: забезпечення переходу, легітимації нового статусу, передачі благословення й інтеграції молоді сім'ї в громаду. Документування локальних особливостей, особливо в контексті

руйнацій і переміщень останніх років, набуває першочергового значення для збереження нематеріальної спадщини й розуміння того, як історія формується і відображається через повсякденні ритуали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Усні оповіді та інтерв'ю мешканців с. Попівка, зібрані в рамках польового дослідження (2020–2025). Матеріали зберігаються в авторському архіві.
2. Фотоматеріали та фотодокументи з родинних архівів респондентів-мешканців с. Попівка, зберігаються в авторському архіві.

INFORMATION TECHNOLOGIES AND SYSTEMS

УДК 004.62

Красенець Микола Вікторович

аспірант

Національна академія Служби безпеки України

м. Київ, Україна

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ІДЕНТИФІКАТОРІВ АБОНЕНТІВ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ З ВИКОРИСТАННЯМ БОТОФЕРМ

Анотація. У статті досліджено фальсифікацію ідентифікаторів абонентів електронних комунікаційних мереж як складову гібридної агресії російської федерації проти України в умовах повномасштабної війни через призму функціонування ботоферм як складової багатоканальних електронних комунікаційних мереж, що становлять значну загрозу державній безпеці [1–4]. Аналізуються механізми їхньої діяльності, приклади кіберзагроз під час воєнного стану, правові аспекти та рекомендації щодо протидії. Розкрито сутність підміни міжнародного ідентифікатора мобільного обладнання (IMEI) як технічного інструменту здійснення кібероперацій, інформаційно-психологічного впливу та розвідувальної діяльності. Значну увагу приділено аналізу практиці застосування таких технологій під час російсько-української війни. Обґрунтовано напрями протидії зазначеним загрозам у системі державної безпеки.

Ключові слова: ботоферми, електронні комунікаційні мережі, кіберзагрози, державна безпека, дезінформація, інформаційно-психологічні

операції, гібридна агресія Російської Федерації, повномасштабна війна, підміна IMSI, підміна IMEI, SIM-бокси, кібербезпека.

Вступ.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України з 24 лютого 2022 року засвідчила якісно новий рівень застосування гібридних інструментів впливу, серед яких важливе місце займають кібератаки та маніпуляції електронними комунікаціями [1]. Багатоканальні електронні комунікаційні мережі є невід'ємною частиною сучасної цифрової інфраструктури, що забезпечує передачу даних через множинні канали: соціальні платформи (соцмережі), месенджери та телекомунікаційні системи. Однак, у контексті гібридної війни проти РФ, функціонування ботоферм в Україні перетворює ці мережі на потужний інструмент дестабілізації суспільства та загрози державній безпеці. Ботоферми - автоматизовані мережі «рейкових» акаунтів, що централізовано керовані через телекомунікаційне обладнання - масово створюють несправжні профілі для поширення дезінформації, маніпуляції громадською думкою та провокацій соціальних конфліктів [5]. Теоретичний інтерес до цієї проблеми зумовлений еволюцією гібридних загроз, де інформаційний вимір стає домінуючим, як зазначається в сучасних дослідженнях з кібербезпеки [6]. Актуальність теми посилюється динамікою російсько-української війни, де ботоферми використовуються для психологічного впливу (ІПСО) та дестабілізації суспільства [7], а також вчинення інших злочинів: шахрайства, псевдо мінування, поширення «спаму» і т.д.. Метою статті є системний аналіз функціонування ботоферм як загрози державній безпеці з акцентом на теоретичні аспекти, емпіричні ілюстрації та рекомендації щодо посилення національної стійкості.

Теоретичні та технологічні засади фальсифікації ідентифікаторів.

В науковій літературі термін ботоферма ще не достатньо опрацьований і більше нагадує професійний сленг. Так, можна виокремити кілька визначень терміну "ботоферма", Наприклад, в академічних працях "ботоферма"

визначається як локальна (підмережа) мережа фейкових (фальшивих) персональних акаунтів на тлі глобальних соціальних мереж, що функціонує з порушенням етичних норм поведінки користувачів та принципів управління інформаційними процесами [8]. Інше визначення трактує ботоферму як компанію або організовану групу, яка масово створює несправжніх користувачів соціальних мереж (наприклад, у Facebook, Instagram чи Telegram) і від їхнього імені поширює тисячі коментарів, маніпулюючи громадською думкою.

Разом з цим, IMEI – (англ. International Mobile Equipment Identity — міжнародний ідентифікатор мобільного обладнання) — серійний номер мобільного пристрою, який є одним із ключових елементів архітектури мобільного зв'язку. В роботі телекомунікаційних комплексів, які іменують «ботофермами» основною функцією є зміна IMEI, що створює ряд загроз як технічного, так і соціального значення.

Інструменти реалізації гібридних кібероперацій.

Фальшиві базові станції та SIM-бокси, що являють собою ботоферми, забезпечують можливість масштабного впливу на інформаційний простір. Вони застосовуються для перехоплення трафіку, масового розсилання дезінформаційних повідомлень і створення штучних перевантажень мереж [9; 11].

Водночас, функціонування ботоферм генерує загрози, що охоплюють інформаційний, психологічний та кібернетичний виміри. З теоретичного погляду, дезінформація через боти маніпулює когнітивними структурами суспільства, викликаючи паніку, соціальну напругу та ерозію довіри до інститутів влади [5]. Ключові загрози включають:

- Інформаційно-психологічний вплив: Боти поширюють деструктивний контент, що провокує міжетнічну ворожнечу та підбурює до антидержавних дій, як у моделях ІІСО.

- Маніпуляція громадською думкою: Через астротурфінг (штучну імітацію громадської підтримки) боти формують фальшиві наративи, втручаючись у політичні процеси та вибори.
- Кібернетичні атаки: Інтеграція з шкідливим ПЗ (наприклад, Cobalt Strike) дозволяє поєднувати дезінформацію з DDoS-атаками та витоком даних, посилюючи гібридні загрози.
- Злочини проти громадського порядку. Використання орендованих мобільних номерів, які згенеровані з використанням ботоферм, активно використовуються злочинцями для анонімізації в мережі під час вчинення злочинів, пов'язаних із шахрайством (ст. 190 КК України), псевдо мінуваннями (ст. 259 КК України) та поширенням спаму (ст. 363-1 КК України).

У теоретичному контексті ці загрози відповідають концепції "когнітивної війни", де ботоферми ослаблюють національну ідентичність, загрожують обороноздатності [6] та порушують громадський порядок.

Зарубіжний та український досвід використання.

Міжнародні дослідження НАТО та NIST підтверджують зростання ролі фальсифікації ідентифікаторів у гібридних конфліктах [10; 11]. В Україні такі дії фіксувалися на окупованих територіях, де мобільний зв'язок використовувався як інструмент контролю населення [7; 8]. Наприклад, у 2022 році СБУ викрила ботоферму з мільйоном акаунтів, що поширювала фейки про фронт та внутрішні конфлікти, дестабілізуючи суспільну думку. Аналогічно, чернігівська ботоферма 2021 року (2,5 тис. акаунтів, керованих з РФ) провокувала паніку та заклики до повалення ладу. У 2023 році київська "троль-фабрика" репостувала пропаганду через сотні ботів, фінансуючись російськими кураторами. Також, в 2024 році на Житомирщині викрито 42-річну жительку м. Коростеня у втручанні в роботу українських мобільних операторів, яка встановила спеціальне обладнання, за допомогою якого за винагороду надавала в оренду акаунти російським користувачам. Теоретично, ці приклади ілюструють модель Ольгінської троль-ферми (з 2014 року), що втручалася в

антимайданівські акції та глобальні вибори [12]. У 2024–2025 роках зафіксовано зростання використання ШІ для «deepfakes», як у кампаніях деморалізації населення [13]. Загалом, СБУ заблокувала понад 45 ботоферм багатомільйонною армією акаунтів протягом 2022-2025 років, що підкреслює масштаб загрози [6].

Наслідки для державної безпеки та напрями протидії.

Фальсифікація ідентифікаторів спричиняє порушення прав людини, зниження стійкості критичної інфраструктури та дестабілізацію суспільних процесів. Ефективна протидія вимагає міжвідомчої координації, впровадження сучасних технологій моніторингу та вдосконалення нормативно-правової бази. Протидія такому поняттю як ботоферми вимагає багатокрокового підходу, інтегрованого в національну Стратегію кібербезпеки. Теоретично, це включає удосконалення Кримінального кодексу (ст. 361, 363-1 ККУ) для криміналізації створення ботоферм як пособництва агресору. Технічні заходи охоплюють ШІ-моніторинг, співпрацю з платформами та реєстр деструктивного контенту. Суспільні ініціативи фокусуються на медіаграмотності та "інформаційній гігієні" через освіту. Теоретичні рекомендації передбачають створення єдиного центру протидії пропаганді та посилення санкційного механізму для превентивного впливу.

Висновки.

Фальсифікація ідентифікаторів абонентів, що спровоковані функціонуванням ботоферм є невід'ємним елементом гібридної агресії російської федерації проти України та становить стратегічну загрозу державній безпеці України, сприяючи дезінформації, когнітивній маніпуляції та кібератакам у контексті гібридної війни. Теоретичний аналіз підкреслює необхідність комплексного підходу, що поєднує правові, технічні та суспільні заходи для забезпечення інформаційного суверенітету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022.
2. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015.
3. Про Стратегію кібербезпеки України : Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021
4. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017.
5. Шков А. Ю. - Ботоферми та інші кіберзагрози під час воєнного стану в Україні: теоретико-правовий аспект // Право і суспільство. – 2022. – № 11. – С. 138–145. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/138.pdf
6. Бондаренко О. В. - Блокування діяльності злочинних ботоферм як один із напрямів забезпечення державних інтересів України // Інформація і право. – 2021. – № 3(38). – С. 108–117. URL: http://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/Infpr_2021_3_12.pdf
7. Вдовичин І. Я. - Теоретичні і практичні аспекти інформаційно-психологічних операцій в умовах війни // Право і суспільство. – 2024. – № 4. – С. 98–107. URL: http://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/prst_2024_4_11.pdf
8. «Словацький міжнародний науковий журнал», 2020, видання № 47, с. 45-47, URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39786/1/O_Kurban_SISJ_3_IJ.pdf
9. CyberPeace Institute. Cyber Dimensions of Hybrid Warfare. Geneva, 2025.
10. NATO StratCom COE. Social Media as a Tool of Hybrid Warfare. Riga, 2016.
11. Wired. SIM Farms and National Security Risks. New York, 2025.
12. Ряполов А. П. - Гібридна агресія проти України як виклик модернізації правової політики у сфері інформаційної безпеки // Адміністративне право і процес. – 2025. – № 1. – С. 1–10. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/download/236/151>

13. Погромський М. В. - Національна безпека України в умовах гібридних загроз (2014-2024 рр.) // Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка. – 2025. – С. 1–45. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/52551/1/M_Pogromskyi_FSHN_2025.pdf

LAW AND INTERNATIONAL LAW

УДК 347.4:342.7

Алфьорова Тетяна Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права Навчально-наукового інституту

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

м. Дніпро, Україна

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СФЕРІ ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ

Анотація. У тезах досліджено проблематику забезпечення гендерної рівності в цивільно-правових зобов'язаннях, зокрема у сфері надання послуг. Проаналізовано співвідношення принципу свободи договору та заборони дискримінації. Розглянуто вплив законодавства ЄС (Directives 2004/113/EC) на національну правову систему України в контексті євроінтеграційних процесів. Особливу увагу приділено питанням «рожевого податку» (pink tax), дискримінації в цифрових послугах та алгоритмічному упередженню при укладанні публічних договорів.

Ключові слова: договір про надання послуг, гендерна рівність, дискримінація, захист прав споживачів, публічний договір, право ЄС, цифрові послуги.

У сучасному цивільному праві принцип свободи договору, який традиційно вважається абсолютним, зазнає трансформацій під впливом гуманізації права та посилення захисту прав людини. Забезпечення гендерної рівності виходить за межі публічно-правових відносин і стає невід'ємною

частиною приватного права. У період 2024-2025 років, в умовах активної фази переговорів про вступ України до Європейського Союзу, питання адаптації національного законодавства у сфері послуг до стандартів ЄС набуло особливої гостроти. Актуальність теми зумовлена необхідністю пошуку балансу між автономією волі сторін договору та імперативом недискримінації, особливо в умовах цифровізації економіки та поширення дистанційних послуг.

Відповідно до ст. 24 Конституції України, рівність прав жінки і чоловіка забезпечується, зокрема, наданням рівних можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці [1]. Однак, у сфері цивільного обігу ці гарантії потребують конкретизації.

Фундаментом європейського підходу до цього питання є Директива Ради 2004/113/ЄС, яка імплементує принцип рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі до товарів та послуг і постачання товарів та послуг. Хоча документ прийнято раніше, його актуальність останніми роками підтверджується новою судовою практикою Суду ЄС та звітами Європейської Комісії щодо цифрових ринків. Ключовим положенням є заборона прямої та непрямой дискримінації за ознакою статі при наданні послуг, які пропонуються громадськості [2].

В Україні ці стандарти відображені у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який у редакції 2024 року продовжує слугувати рамковим документом. Проте, як зазначають дослідники, імплементація цих норм у договірне право часто залишається декларативною без чітких санкцій за порушення у приватному секторі [3].

Центральним інститутом, що регулює рівність доступу до послуг, є конструкція публічного договору (ст. 633 Цивільного кодексу України) [4]. Законодавець імперативно встановлює, що підприємець не має права надавати перевагу одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом.

У контексті гендерної рівності це означає заборону відмови у наданні послуг або встановлення різних умов (зокрема ціни) виключно через стать особи. Проблемним аспектом залишається так звана цінова дискримінація.

Крім того, одним із проявів прихованої дискримінації у сфері послуг є «pink tax» - практика встановлення вищих цін на послуги для жінок порівняно з аналогічними послугами для чоловіків. Це стосується, наприклад, перукарських послуг, хімчистки одягу, послуг з ремонту тощо.

З юридичної точки зору, така практика вступає в колізію з законодавством про захист прав споживачів. Згідно із Законом України «Про захист прав споживачів» споживачі мають право на захист своїх економічних інтересів [5]. Встановлення різної ціни за ідентичну за складністю та витратністю послугу (наприклад, коротка стрижка) лише на підставі гендерної приналежності клієнта може кваліфікуватися як порушення принципу рівності.

У 2025 році спостерігалася тенденція до посилення контролю з боку Держпродспоживслужби та громадських організацій за обґрунтованістю ціноутворення, проте судова практика з цього питання в Україні все ще формується.

Особливої уваги заслуговує сфера страхування. Тривалий час у світовій практиці використовувалися актуарні фактори, що базувалися на статі (наприклад, різний вік виходу на пенсію або статистика тривалості життя). Проте, слідуючи практиці ЄС (справа Test-Achats), Україна поступово відходить від використання статі як визначального фактора при розрахунку страхових премій та виплат у договорах страхування життя та здоров'я.

У 2024 році Національний банк України як регулятор посилив вимоги до прозорості фінансових послуг, наголошуючи на неприпустимості дискримінаційних умов у договорах споживчого кредитування та страхування [6].

Варто погодитися з думкою науковців, які досліджують гендерні аспекти особистих немайнових прав [7], що дискримінаційна поведінка надавача послуг часто виходить за межі договірних порушень, трансформуючись у приниження честі та гідності споживача. Це вимагає застосування комплексних способів захисту: не лише відновлення становища (надання послуги), а й компенсації моральної шкоди за посягання на гідність особи.

Незважаючи на наявність матеріально-правових норм, процесуальний аспект захисту прав залишається складним. Основними проблемами є складність доказування та низька правова культура. Споживачеві важко довести, що відмова в наданні послуги або встановлення вищої ціни зумовлені саме статтю, а не об'єктивними економічними причинами. Або багато випадків побутової дискримінації у сфері послуг (ресторани, клуби, салони краси) не оскаржуються через незначність суми збитків.

Для вирішення цих проблем необхідно імплементувати механізм перекладання тягаря доказування на надавача послуг у справах про дискримінацію, як це передбачено директивами ЄС.

Забезпечення гендерної рівності у сфері договорів про надання послуг є комплексним завданням, що потребує гармонізації норм цивільного права, законодавства про захист прав споживачів та антидискримінаційного законодавства. Аналіз правової ситуації останніх років свідчить про те, що Україна впевнено рухається шляхом імплементации європейських стандартів. Проте ключовими викликами залишаються боротьба з прихованою ціновою дискримінацією («pink tax») та регулювання алгоритмів у цифрових послугах.

Перспективними напрямками вдосконалення законодавства є внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів» щодо прямої заборони диференціації цін за ознакою статі на аналогічні послуги; розробка методичних рекомендацій для бізнесу щодо гендерно-нейтрального маркетингу та надання послуг; посилення відповідальності за відмову в укладенні публічного договору за дискримінаційними мотивами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 22.01.2026).
2. Директива 2004/113/ЄС Ради від 13 грудня 2004 року про імплементацию принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у доступі до товарів та

- послуг, а також їх надання. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:32004L0113> (дата звернення: 22.01.2026).
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 22.01.2026).
 4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 22.01.2026).
 5. Про захист прав споживачів : Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20> (дата звернення: 22.01.2026).
 6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2024 рік. Київ, 2025. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/> (дата звернення: 22.01.2026).
 7. Алфьорова Т.М. Гендерні аспекти захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві України. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 24 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 85-88. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/448>

Бутинська Роксолана Ярославівна

кандидат юридичних наук, доцент

Коваль Анастасія Юрїївна

студентка 1 групи, 2 курсу, ННІПД

Львівський державний університет внутрішніх справ

м. Львів, Україна

**ТРУДОВІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ:
МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА ПРОПОЗИЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ
ВПО**

Наша держава зіштовхнулася з двома хвилями внутрішнього переміщення: перший відбувся у 2014 році, коли сусідня країна-терорист анексувала Крим та розпочала військову агресію на Сході, друга - у 2022, яка пов'язана з повномасштабним вторгненням та проявами жорстокості, геноцидом українців та унеможливлення нормального життя для всіх людей, які проживають на території України.

Global Report on Internal Displacement (GRID) представили показники, які побили рекорд з внутрішнього переміщення у всьому світі. На кінець 2024 року у світі налічується 83,4 мільйона внутрішньо переміщених осіб, що є вдвічі більшим за показники, зроблені 10 років тому. Україна посіла перше місце за кількістю внутрішньо переміщених осіб у Європі та Центральній Азії - 3,665,000 осіб [1, с.85].

Поняття «внутрішньо переміщена особа» знаходить своє визначення у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних

підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру[2]

З метою захисту свого життя та здоров'я, уникнення окупації, повсюдних проявів насильства, порушення прав і свобод людини та громадянина, люди покидають своє місце проживання і переселяються на більш віддалені від воєнних дій території. Відповідно до цих обставин є потреба у забезпеченні внутрішньо переміщених осіб (ВПО) житлом, гуманітарною допомогою, наданням якісних медичних та освітніх послуг і реалізації державної політики щодо працевлаштування ВПО. За допомогою реалізації права на працю особа може якнайповніше задовільнити свої потреби, забезпечувати гідний рівень життя для себе та своєї родини.

Вирішення питання працевлаштування ВПО покладено на Державну службу зайнятості, діяльність якої полягає в:

- компенсації зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування;
- компенсації зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб витрат для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства, якщо це необхідно для працевлаштування;
- компенсації витрат роботодавця на оплату праці за працевлаштування на умовах строкових трудових договорів зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб;
- компенсації витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб [3].

Проблема працевлаштування ВПО сьогодні є чи не однією з найбільш відчутних. За результатами Звіту про внутрішнє переміщення населення в Україні, який підготувала Міжнародна організація з міграції у 2024 році на основі опитування внутрішньо переміщених осіб, було окреслено низку ключових потреб. Зокрема, потреба у можливості для заробітку була визначена як пріоритетна для 34% опитаних [4, с. 8]. Тимчасова спеціальна комісія ВРУ з питань захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України оприлюднила аналіз стану зайнятості у половині 2024 року. Серед 4,7 мільйонів ВПО більше 2-х мільйонів осіб знаходяться у працездатному віці, з них 128 тисяч потребували працевлаштування; 26,5 тисяч осіб з числа ВПО отримували допомогу по безробіттю. Якщо протягом 2023 року в середньому до центрів зайнятості щомісяця зверталось близько 4 тис. ВПО, то в 2024 році їх кількість зросла: у лютому – до 11 тис., а в березні – до 15 тис. Тобто звернень стало більше в 4 рази [5, с. 4]. На жаль, динаміка внутрішнього переміщення продовжує зростати внаслідок продовження окупації території України, тому є потреба у вдосконаленні державної політики у сфері забезпечення можливостей працевлаштування ВПО.

Міжнародний досвід Грузії, яка також постраждала через окупацію своїх територій, демонструє сприяння у працевлаштуванні ВПО з урахуванням їхньої професії та кваліфікації. За всіма вимушеними переселенцями, у випадку якщо припинення їх трудової діяльності пов'язане з вимушеним переселенням, у період вимушеного переселення зберігається безперервний трудовий стаж незалежно від того, чи вони працюють [6, с. 263]. На нашу думку, однією з проблем працевлаштування ВПО в Україні є невідповідність наявної кваліфікації потребам місцевого ринку праці, особливо коли ми говоримо про людей, які працювали у галузі металургії або вугільної промисловості, яка характерна для Східної частини України, а не Західної. Також важливо враховувати психологічні наслідки внутрішнього переміщення, які знижують працездатність і впливають на адаптацію людей. Досвід Грузії може стати

цінним у формуванні державної політики, яка повною мірою задовольнятиме потреби ВПО і сприятиме компенсації їхніх прав.

Розгляньмо пропозиції науковців щодо шляхів вирішення проблем працевлаштування ВПО. Світлана Атаманська у своїй праці пропонує посилити економічну спроможності ВПО через розвиток соціального підприємництва, програм мікрокредитування та професійної перепідготовки. Особливу увагу слід приділити формуванню підприємницьких навичок та фінансової грамотності серед переселенців [7, с. 9].

Бова А. О. та Шимко І. М. вважають доцільними створення програм для підвищення кваліфікації для людей, які втратили роботу через внутрішнє переміщення. Це можуть бути курси з інформатики, управління, фінансів, сільського господарства, а також специфічних ремесел чи технічних спеціальностей. Для підтримки підприємницької ініціативи серед ВПО можна організовувати програми мікрокредитування або гранти на створення малого бізнесу. Це може бути корисно для тих, хто хоче відкрити власну справу, але не має достатнього стартового капіталу. Для тих, хто вже мав бізнес до переїзду, важливо забезпечити юридичну та фінансову підтримку для відновлення або перенесення бізнесу. Програми з адаптації підприємців можуть включати консультації з юридичних та економічних питань, а також допомогу у створенні бізнес-планів [8, с. 30-31].

Працевлаштування сприяє інтеграції ВПО осіб у приймаючі громади. Вважаємо, що для забезпечення економічної самостійності, соціальної адаптації та задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб необхідна комплексна взаємодія органів на всіх рівнях державної влади, органів місцевого самоврядування, а також залученість громадських організацій, благодійних фондів, ініціативність локального бізнесу. Кожен органу, у межах наданої їм компетенції, може застосовувати відповідні механізми для вирішення нагальних потреб ВПО, зокрема у працевлаштуванні. Оскільки наша держава поки не має відповідного досвіду щодо компенсації прав внутрішньо переміщених осіб, важливо звертатися за досвідом інших країн, які

запровадили ефективну державну політику для успішного вирішення проблем працевлаштування ВПО. Проаналізувавши досвід Грузії, можемо зробити висновок про доцільність адаптації окремих елементів такої практики, зокрема щодо збереження безперервного трудового стажу, урахування професійної кваліфікації ВПО та створення умов для їхньої професійної перепідготовки.

Проблема працевлаштування внутрішньо переміщених осіб досі гостро відгукується, попри наявність механізмів державної підтримки. Надалі політика потребує гнучкості у сфері працевлаштування з урахуванням професійної кваліфікації, потреб місцевого ринку праці та психологічних наслідків переміщення. Завданням держави має стати формування довгострокової політики у сфері зайнятості ВПО, спрямованої на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, щоб дана категорія осіб могла самостійно задовольняти особисті потреби, реалізуючи своє право на працю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Internal Displacement Monitoring Centre. Global Report on Internal Displacement. 2025. 113 с. URL: https://api.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/idmc-grid-2025-global-report-on-internal-displacement.pdf?_gl=1*_1gasm29*_ga*MjAxMzQ4Mjc0My4xNzYzMDE3ND E4*_ga_PKVS5L6N8V*czE3Njg4NjI3NTAkZzZkZkdDE3Njg4NjI3NTMka jU3JGwwJGgw
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 04.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
3. Про здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб, що додається : Постанова

Кабінету Міністрів України № 696 від 8.09.2015 р. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/696-2015-п#Text>

4. International Organization for Migration: Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 17. 2024. 13 с. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo?close=true>
5. Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з питань захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Аналітичний звіт «Зайнятість внутрішньо переміщених осіб». Київ. 2024. 23 с. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75506.pdf>
6. Кучмістенко О. Забезпечення права на працю внутрішньо переміщеним особам: міжнародний досвід та можливі шляхи удосконалення вітчизняного законодавства. *Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Science: Development and Factors its Influence»*. 2022. 259-266 с. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/624657-zabezpechennia-prava-na-pratsiu-vnutrish-871ae48c.pdf>
7. Аиаманська С. Особливості адаптації та інтеграції ВПО у Київській області в умовах воєнного стану: Актуальні питання гуманітарних наук. Випуск 86. 2025. 362 с. URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/86_2025/part_1/86-1_2025.pdf#page=4
8. Бова А.О., Шимко І.М. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб в Україні: стратегії та підходи. Кризовий Ріг. 2025. 41 с. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11717/1/Бова_Артем_Кваліфікаційна_2025.pdf

Гончаренко Тетяна Олегівна

студентка

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КОЛЕКТИВНОГО ПОЗОВУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджуються перспективи впровадження у цивільне процесуальне законодавство інституту колективного позову, який є досить поширеним в юридичній практиці західних країн. Судові рішення за колективними позовами можуть одночасно захистити інтереси великого кола осіб, що, з одного боку, надає можливість зменшити навантаження на суди, а з іншого – дозволяє дотримуватися балансу між захистом публічно-правового та індивідуального інтересу. У результаті дослідження сформульовані пропозиції щодо подальшого вдосконалення вітчизняної системи захисту цивільних прав значного кола осіб.

Ключові слова: позов, колективний позов, груповий позов, масовий позов.

INTRODUCTION OF THE INSTITUTE OF COLLECTIVE ACTION IN CIVIL PROCEEDINGS: UKRAINE PROSPECTS

Abstract: This papers devoted the prospects for introducing the institute of collective action into civil procedural legislation, which is quite common in the legal practice of Western countries. Court decisions on collective actions can simultaneously protect the interests of a large number of persons, which, on the one

hand, makes it possible to reduce the burden on the courts, and on the other – allows you to maintain a balance between the protection of public and individual interests. As a result of research, proposals are formulated for further improvement of the domestic system of protection of civil rights of a large number of persons.

Keywords: action, collective action, group action, mass action.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю реформування та вдосконалення вітчизняної системи захисту прав численної групи осіб одночасно. Питання поняття, підстави, структури, порядку формування, апеляційного оскарження колективного позову час від часу з'являється на порядку денному українських цивілістів, зокрема, вказані питання висвітлені у працях Г. О. Аболоніна, Н. С. Батаєвої, Б. О. Журбіна, О. П. Клейнмана, П. П. Колесова, І. В. Решетнікової, Т. В. Степаненко, Г. П. Тимченка, В. К. Пучинського, В. В. Яркова та інших. Під впливом глобалізації та розвитку процесуальних правовідносин багато держав, зокрема, Німеччина, Франція, Іспанія, Італія, Бельгія, Швеція, Нідерланди, Португалія вже запровадили ту чи іншу форму колективного позову. Метою цієї статті є визначення сутності та перспектив впровадження у вітчизняному цивільному процесі інституту колективного позову, який наразі поступово знаходить своє відображення у цивільних процесуальних кодексах низки європейських держав.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто зазначити про неврегульованість у національному законодавстві такої правової категорії як «колективний позов». Питання дефініції вказаного поняття більшою мірою вивчене лише в теоретичній площині, однак як слушно зауважує Я.М. Романюк теоретичних розробок все ж недостатньо для того, щоб ті чи інші положення, елементи конструкції колективного позову набули ознак доктринальності, адже навіть у понятійному апараті спостерігаються неузгодженості. Наприклад, у назві зазначеного позову водночас вживаються означення «масовий», «груповий», «класовий», «колективний»; не завершеною є й дискусія з приводу

юридичної природи позовів такого виду та їх класифікації загалом¹. Якщо звернутися до світового досвіду виявиться, що у США використовується поняття «класовий позов» (class action), у Великій Британії – «груповий позов» (group action), в Ірландії – «багатосторонній процес» (multiparty litigation). У країнах континентального права перевага надається термінології, яка позначає захист колективних прав². Окрім розбіжностей у понятійному апараті існують й деякі відмінності у визначенні ключових ознак вказаного виду позову. До прикладу, у США згідно з правилом 23 Федеральних правил цивільного процесу передбачено певні критерії визнання позову класовим. Такий позов пред'являється однією особою (одним чи кількома учасниками групи або стосовно одного чи кількох учасників групи), яка виступає як представник (представники) всіх осіб – учасників цієї групи, за умови: 1) група настільки численна, що об'єднати в процесі всіх її учасників практично неможливо; 2) існують спільні питання права чи юридичного факту для цієї групи; 3) вимоги або доводи захисту представника групи відповідають вимогам і доводам захисту учасників групи; 4) представники будуть добросовісно й адекватно захищати інтереси групи. При цьому у законодавстві США окремо також виділено поняття «масовий позов», визначаючи його як такий груповий позов, яким захищаються права та законні майнові інтереси понад 100 учасників і який має підставою спільні питання права або фактичні обставини (спільні предмет і підстава), що відповідають вимогам юрисдикції (підвідомчості й підсудності) і належать до компетенції федерального окружного суду США. Тобто тут масовий позов виступає видовим поняттям відносно родового – класового позову. У свою чергу Цивільний процесуальний кодекс Литви, до якого з 1 січня 2015 року було додано провадження з розгляду колективних позовів, передбачає, що ця процедура може бути використана для вирішення спорів, якщо позов ґрунтується на однакових чи подібних фактичних

¹ Романюк Я. М. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3. С. 35–47.

² Білоусов Ю.В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. Університетські наукові записки. 2012. № 1 (41). С. 295-309.

обставинах, а його метою є захист однакових або подібних матеріальних прав фізичних чи юридичних осіб, які спільно подали позов, або інтереси захищені законом за допомогою того самого засобу правового захисту³. Законодавство Литви також встановлює вимогу наявності не менше двадцяти фізичних або юридичних осіб (позивачів) та необхідність їхнього представництва адвокатом. Після того як група сформована вона повинна обрати одного члена зі свого складу – так званого представника групи – який діє від імені групи; у деяких випадках представником може бути організація (наприклад, асоціація або профспілка). Передбачено також, що груповий позов може бути застосований за умови, що суд встановив процедуру колективного позову як більш розумну, ефективну та відповідну процедуру вирішення конкретного спору, ніж індивідуальне вирішення спору. Тому, оцінюючи питання про прийнятність колективного позову, суд має перевірити, чи забезпечить процедура колективного позову більш розумне, ефективне та належне вирішення спору у випадку конкретного спору. Схожий за змістом й порядок пред'явлення колективного позову за шведським законодавством: позивач звертається до суду з заявою відповідно до Закону Швеції «Про групове провадження», після чого суд встановлює чи є розгляд позовної заяви в рамках групового провадження найбільш ефективним способом захисту прав чисельних груп осіб. Окрім того, передбачається можливість при пред'явленні індивідуального позову розширити його до групового. Таким чином, суд у низці країн перед тим як відкрити провадження у справі за колективним позовом зобов'язаний здійснити процедуру так званої сертифікації позову, перевіривши його відповідність певним умовам, і саме на цій стадії визначального значення набуває роль судді, оскільки саме він повинен оцінити обставини конкретної ситуації, не проводячи фактично її розгляд по суті, не маючи інформації про всі факти, докази щодо спірних правовідносин, приймаючи рішення про відкриття провадження саме за колективним позовом. Для розгляду справ за колективними позовами є

³ Некрошюс В., Вебрайте В. Глава 3. Розвиток сучасного цивільного процесу Литви. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України : Колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. – С. 60-73.

характерним те, що суддя фактично оцінює потенційну перспективу майбутнього судового розгляду⁴.

З огляду на вищевикладене можна дійти висновку, що у кожному випадку законодавець тієї чи іншої держави акцентує увагу на окремих аспектах, враховуючи національний контекст застосування певної моделі колективного позову. Тим не менш, універсальною ознакою всіх моделей колективного позову у будь-якій варіації є певна численність осіб (заявників) та спільність їхніх вимог, зумовлена однотипністю підстав, що дозволяє об'єднання вимог окремих учасників колективу та робить ефективним колективне провадження⁵.

Однією з визначальних характеристик розгляду справ за груповими позовами є запровадження ефективного порядку формування чисельної групи осіб. Так, характерною ознакою американської моделі інституту колективного позову є його побудова за принципом неучасті або відмови (opt-out), який передбачає автоматичне включення до колективного позову всіх осіб, що підпадають під визначений позивачем опис групи окрім тих, хто прямо відмовився від участі у процесі. Країни ж континентальної Європи, обережно переймаючи заокеанський досвід, переважно замінювали принцип неучасті або відмови (opt-out) на принцип згоди або участі (opt-in), тобто зацікавлені в судовому розгляді позивачі повинні здійснити активну дію (приєднатися до позову) для участі в процесі з метою захисту порушених прав та одержання відшкодування. Однак, деякі країни (наприклад, Данія), зважаючи на специфіку правовідносин, надають суду право вирішувати, який принцип (участі або неучасті) слід застосовувати. При цьому обидва принципи передбачають необхідність інформування потенційних учасників групи про те, що колективний позов надійшов для розгляду. Таке інформування відбувається як шляхом особистого повідомлення кожного потенційного учасника групи (якщо такі відомі), так і шляхом використання засобів масової інформації. В рамках

⁴ T. Oldak. International experience of theoretical and practical aspects of group lawsuits. New York. TK Meganom LLC. Innovative Solutions in Modern Science. 6(42). 2020.

⁵ Фесик К.О. Підстава колективного позову: поняття, структура, порядок формування. Цивільне право та цивільний процес. № 2(39). 2015. С. 86-94.

визначення найбільш ефективної моделі формування чисельної групи осіб для цивільного процесу України погоджуюся з думкою Т.Олдак, яка вказує, що, оскільки долучення осіб на більш пізніх стадіях може, по-перше, стати фактором, який вплине на тривалість розгляду справи, а по-друге, може призвести до порушення процедури сертифікації позову, найбільш оптимальною концепцією стане закріплення порядку за умовами якого особи можуть доєднатись до колективного позову у чітко встановлені строки, а інші особи, які з тих чи інших причин не мали такої можливості мають право звернутись з індивідуальною позовною заявою⁶.

В українській науковій спільноті досі точиться дискусія щодо необхідності впровадження у вітчизняне законодавство нових конструкцій, спрямованих на захист значного кола осіб. Так, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Василь Крат ставить під сумнів необхідність втручання у процесуальне законодавство для застосування інституту колективного позову, натомість суддя вказує на можливість подання колективного позову в рамках чинного законодавства, шляхом створення юридичної особи, яка б зібрала членів з метою захисту їх прав у суді та подала колективний позов. Як приклад, В. Крат наводить постанову Касаційного цивільного суду від 25 травня 2022 року у справі № 487/6970/20. У цій справі громадська організація, яка діяла в інтересах 1279 своїх асоційованих членів, звернулася з позовом до глиноземного заводу про стягнення понад 9,2 млрд грн компенсації моральної шкоди, завданої їй членам. Суд визнав, що громадська природоохоронна організація має право на представництво в суді екологічних інтересів окремих її членів з метою захисту порушених екологічних прав людини та громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства. В. Крат вказує, що жодних перешкод для подання позову громадською організацією в інтересах її членів немає⁷. У той же час суддя Касаційного господарського суду

⁶ T. Oldak. International experience of theoretical and practical aspects of group lawsuits. New York. TK Meganom LLC. Innovative Solutions in Modern Science. 6(42). 2020.

⁷ Василь Крат звернув увагу, що чинне процесуальне законодавство дозволяє застосовувати групові позови. Судова влада України. Сайт URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1376115/>.

у складі Верховного Суду Ганна Вронська зазначає наступне: «На мою думку, є різниця між правом звернення громадськості з позовами до суду та колективним позовом. Коли ми говоримо про колективний позов, то це група осіб, які постраждали. А мова йде про право громадської організації звертатися до суду. ЄСПЛ зазначив, що неважливо, чи позивач довів наявність шкоди, а важливо, щоб громадська організація захищала або зазначала, що позов подається на захист групи осіб, які постраждали»⁸. Таким чином, питання впровадження у національне законодавство інституту колективного позову є актуальним та стоїть на порядку денному у теоретичній площині.

Не можна говорити й про наявність єдності щодо розуміння можливості подання колективних позовів у судовій практиці. До прикладу, Корпоративна Палата у п. 89 постанови від 15.06.2022 у справі № 905/671/19 зазначила, що: «Чинне законодавство України не передбачає можливості подання акціонерами колективних позовів, що є істотною вадою національного процесуального законодавства. [...] Водночас через вади процесуального законодавства, які не дозволяють акціонерам подати колективний позов, кожен акціонер має індивідуально у спорі з товариством кожен раз доводити ті факти і обставини, які вже були встановлені судом у іншій справі (але не є преюдиціальними через різний суб'єктний склад)»⁹. При цьому Верховний Суд, передаючи справу № 910/8714/18 на розгляд Корпоративної палати, в ухвалі від 08.10.2024, зокрема, зазначив: «висновок, що чинне законодавство України не передбачає можливості подання акціонерами колективних позовів, суперечить положенням ст. 47 Господарського процесуального кодексу України, якою передбачено, що позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами»¹⁰. На жаль,

⁸ Питання захисту довкілля та впровадження групового позову як дієвого механізму захисту екологічних прав обговорили на IV Судовому форумі ААУ. Юридична практика. Сайт URL: [https://pravo.ua/pytannia-zakhystu-dovkillia-ta-provadhennia-hrupovoho-pozovu-iaak-diievoho-mekhanizmu-zakhystu-ekolohichnykh-prav-obhovoryly-na-iv-sudovomu-forumi-aau/](https://pravo.ua/pytannia-zakhystu-dovkillia-ta-provadhennia-hrupovoho-pozovu-iaak-diievoho-mekhanizmu-zakhystu-ekolohichnykh-prav-obhovoryly-na-iv-sudovomu-forumi-aa/).

⁹ Постанова Верховного Суду у складі суддів Палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду у справі № 905/671/19 від 15 червня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465>.

¹⁰ Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/8714/18 від 08 жовтня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122406968>.

Верховним Судом так і не було надано відповіді на запитання: «чим відрізняється інститут процесуальної співучасті в цивільному процесі від колективного позову?». У свою чергу хочу відзначити, що країни романо-германської правової сім'ї у своїх історичних традиціях не мали інституту колективного позову і процесуальне право тут більшою мірою розвивалося в напрямку індивідуального захисту прав та законних інтересів осіб, а множинність учасників судового розгляду спору врегульовувалася класичним інститутом процесуальної співучасті¹¹. Насправді у дрібних цивільних справах відповісти на вказане вище питання досить складно. Слід пам'ятати, що сферою колективних позовів є масове правопорушення. Не будь-які порушення, а скоріше ті, які через потенційну кількість співпозивачів та індивідуальних позовів можуть створити серйозні організаційні, адміністративні, технічні та економічні проблеми для судів та інших учасників цивільного процесу.

На мою думку, колективний позов є доволі перспективним та ефективним інструментом захисту прав та інтересів значної групи осіб, особливо в справах, що стосуються захисту прав споживачів, зміни клімату та забруднення навколишнього середовища, захисту об'єктів культурної спадщини тощо. При цьому його підміна іншими інститутами цивільного процесуального права може тягнути за собою невиправдані ризики. Приміром, необхідність створення юридичної особи, яка б зібрала всіх потенційних позивачів з метою захисту їх прав у суді та подала «квазі-колективний позов», зумовлює виникнення додаткової перешкоди перед такими особами у захисті свого права та/або інтересу у вигляді невиправданих витрат сил та часу на вирішення адміністративних питань, які виникають ще до етапу подання позовної заяви. Натомість пред'явлення позову кожним з учасником тієї чи іншої спільноти в індивідуальному порядку, які б потенційно могли в сукупності подати колективний позов, може спричинити за собою суперечливість судових рішень

¹¹ Романюк Я. М. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3. С. 35–47.

у цивільних справах або перегляд судових рішень, прийнятих судами за результатами розгляду індивідуальних позовів. Щодо інституту процесуальної співучасті варто зазначити наступне: по-перше, за умови, коли повноцінними співпозивачами є декілька десятків осіб, перебігу розгляду справи загрожує втрата контрольованості, що у свою чергу може спровокувати безперспективне тривале затягування розгляду справи, а ухвалення справедливого рішення унеможлиблюється через процесуальні складнощі адмініструвати хід судових засідань; по-друге, оскільки у процесуальній співучасті кожен із співучасників реалізує свої процесуальні права самостійно, на підставі принципу автономії, це може створювати ризик зловживання окремими процесуальними інструментами – зокрема, правом на оскарження судових рішень. У результаті можлива ситуація подання численних апеляційних або касаційних скарг, що ускладнюватиме і затягуватиме провадження. Водночас у випадку подання колективного позову, доцільним є законодавче закріплення особливого порядку реалізації права на апеляційне чи касаційне оскарження: право оскарження судових рішень за колективним позовом має належати представникам колективу позивачів у повному обсязі, а учасникам колективу – тільки в частині індивідуальної вимоги кожного з них¹².

Питання ефективності зазначеного способу судового захисту за національним процесуальним законодавством залежатиме не лише від наявності нормативного його закріплення в чинному законодавстві України, а й від низки інших факторів, серед яких рівень поінформованості населення, достатність професійних кадрів, перезавантаження судової системи та ін. Переконана, що лише вирішуючи всі виклики, які постають у процесі реформування судової системи України, в сукупності можна досягти справді ефективного функціонування інституту колективного позову.

Висновки. Станом на сьогодні відсутнє впровадження колективного позову як процесуального інструмента у законодавство України. При цьому

¹² Фесик К. О. Право апеляційного оскарження судових постанов у провадженні за позовами, що об'єднують вимоги значної кількості осіб. Цивільне право та цивільний процес. № 1(38). 2015.

ціла низка зарубіжних країн має у своїх нормативно-правових актах положення, що визначають процедуру розгляду справ за колективними позовами. Вважаю, що український законодавець повинен відреагувати на нові виклики та потреби суспільства та віднайти оптимальний механізм для вирішення спорів із численною групою позивачів. Під час впровадження інституту колективного позову в законодавство України слід враховувати таке: безумовно, має бути однакова матеріально-правова вимога; наявність однотипної підстави подання позову; визначення прав групи та правового статусу позивачів; встановлення вимоги обрання представника групи; трансформація індивідуального провадження в колективне; порядок прийняття остаточного та проміжних рішень та підстави наступного їхнього оскарження у вищій судовій інстанції. Окрім того, для національного процесуального законодавства має стати пріоритетом у справах за колективними позовами залучення найбільш компетентних суддів, чий професійний досвід є достатнім для розгляду таких справ, забезпечення належної організації процесу та ефективної комунікації між усіма суб'єктами, які беруть участь у його здійсненні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. T. Oldak. International experience of theoretical and practical aspects of group lawsuits. New York. TK Meganom LLC. Innovative Solutions in Modern Science. 6(42). 2020.
2. Білоусов Ю.В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. Університетські наукові записки. 2012. № 1 (41). С. 295-309.
3. Василь Крат звернув увагу, що чинне процесуальне законодавство дозволяє застосовувати групові позови. Судова влада України. Сайт URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1376115/>.
4. Некрошюс В., Вебрайте В. Глава 3. Розвиток сучасного цивільного процесу Литви. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-

річчя незалежності України : Колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. – С. 60-73.

5. Питання захисту довкілля та впровадження групового позову як дієвого механізму захисту екологічних прав обговорили на IV Судовому форумі ААУ. Юридична практика. Сайт URL: <https://pravo.ua/pytannia-zakhystu-dovkillia-ta-provadhennia-hrupovoho-pozovu-iak-diievoho-mekhanizmu-zakhystu-ekolohichnykh-prav-obhovoryly-na-iv-sudovomu-forumi-aau/>.
6. Постанова Верховного Суду у складі суддів Палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду у справі № 905/671/19 від 15 червня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465>.
7. Романюк Я. М. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3. С. 35–47.
8. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/8714/18 від 08 жовтня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122406968>.
9. Фесик К. О. Право апеляційного оскарження судових постанов у провадженні за позовами, що об'єднують вимоги значної кількості осіб. Цивільне право та цивільний процес. № 1(38). 2015. С. 83-89.
10. Фесик К.О. Підстава колективного позову: поняття, структура, порядок формування. Цивільне право та цивільний процес. № 2(39). 2015. С. 86-94.

Кравченко С. В.

Здобувачка вищої освіти Навчально-наукового
Інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ,
2 курс, 1 група

Бутинська Р. Я.

доцент, доцент кафедри трудового права
Завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового
Інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ

ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах сьогодення, під час повномасштабного вторгнення, питання забезпечення реалізації прав осіб з інвалідністю суттєво загострилося. У багатьох ветеранів та постраждалих унаслідок війни є необхідність у належній реалізації права на працю, тобто забезпечення рівних трудових прав та додаткові гарантії зайнятості. Як зазначає А. А. Соловей, принцип соціальної справедливості у сфері трудового права є ключовим для створення ефективного механізму реалізації трудових прав вразливих категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю [1].

На шляху до євроінтеграції, Україна зобов'язана гармонізувати своє трудове законодавство з міжнародними стандартами, зокрема з Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю та актами Міжнародної організації праці. Попри наявність нормативно-правової бази, не усі аспекти трудових прав та обов'язків є врахованими, тому значна частина осіб з інвалідністю

зіштовхується з труднощами у працевлаштуванні, дискримінацією та обмеженим доступом до належних умов праці. Подібної думки дотримується й О. В. Петришин, наголошуючи, що формальне закріплення прав не гарантує їхньої реальної реалізації без належних інституційних механізмів [2].

Дослідження сучасного стану трудових прав осіб з інвалідністю є необхідним для виявлення недосконалостей у законодавстві, знайти шляхи для їх усунення та зрозуміти механізм захисту прав цієї категорії населення.

Питання забезпечення та реалізації трудових прав осіб з інвалідністю займає важливе місце у сучасному правовому полі України. Такі права у нашій державі гарантуються низкою нормативно-правових актів, в першу чергу Конституцією України, стаття 43 якої закріплює, що кожен громадянин має право на працю, а також, що держава створює умови для повного здійснення громадянами цього права [3]. Важливо розуміти, що дане право гарантується кожному громадянину України не залежно від його стану здоров'я, статі, релігії чи будь-якої іншої ознаки. Як зауважує Н. С. Болотіна, положення Конституції України формують основу для розвитку спеціального трудового законодавства, спрямованого на захист вразливих груп [4].

Основним нормативно-правовим актом у галузі трудового права є Кодекс законів про працю України. У ч.1 ст.2-1 забороняється дискримінація таких осіб у сфері праці, а також у ч.2 ст.2-1 визначає те, що дискримінацією не являється. У розділі «Охорона праці» міститься ст. 172, присвячена застосуванню праці осіб з інвалідністю. У цій статті зазначається, що у випадках, передбачених законодавством, на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок організувати навчання, перекваліфікацію і працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій, встановити на їх прохання неповний робочий день або неповний робочий тиждень і створити пільгові умови праці. Залучення осіб з інвалідністю до надурочних робіт і робіт у нічний час без їх згоди не допускається. Таким чином у даному кодексі встановлюються особливі гарантії для людей з інвалідністю у сфері працевлаштування. Зокрема, передбачено створення умов праці, відповідно до

індивідуальних потреб працівників з інвалідністю та адаптацію робочих місць [5].

До законодавчої бази у даній сфері також належить Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю», розділ четвертий якого (Працевлаштування, освіта і професійна підготовка осіб з інвалідністю) напряду присвячений регулюванню їхніх трудових прав [6]. Відповідно до зазначеного розділу, з метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації, їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом.

З національного законодавства сюди також слід віднести Закон України «Про відпустки», статті 6, 10 та 25 якого регулює трудові відносини саме такої категорії населення [7]. Також має стосунок Закон України «Про зайнятість населення», відповідно до ст.14 якого, особи з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, належать до категорії осіб, яким надаються додаткові гарантії сприяння у працевлаштуванні [8]. Сутність цих гарантій полягає у встановленні нормативу їх працевлаштування шляхом визначення квоти та броні робочих місць.

Так як Україна зараз у процесі євроінтеграції, то значну частину відносин регулюють міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України. Базовими для будь-якої галузі права є Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966) та Європейська конвенція з прав людини. Міжнародно-правову основу становить Конвенція ООН Про права осіб з інвалідністю. Стаття 27 «Праця та зайнятість», яка гарантує право на працю на рівній основі з іншими, забороняє дискримінацію, вимагає створення доступних умов праці та забезпечення рівної оплати за працю рівної цінності [9].

Аналізуючи положення чинного законодавства де-юре трудові права осіб з інвалідністю є чітко визначені законами та забезпечуються державою, проте де-факто люди з інвалідністю часто зіштовхуються із бар'єрами у працевлаштуванні через недостатню адаптацію робочих місць, відсутність належної інфраструктури для забезпечення доступу до них, а також упереджене ставлення роботодавців, адже для належного забезпечення трудових прав, їм доводиться також надавати додаткові соціальні гарантії, передбачені статтями КЗпП та Закону України «Про відпустки.» Крім того, існують законодавчі норми щодо працевлаштування осіб з інвалідністю, які потребують удосконалення для того, щоб стати більш ефективними в контексті швидко змінюваного ринку праці, а головне в теперішніх умовах воєнного стану, адже кількість осіб з групами інвалідності 2 та 3 значно зросла як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення. Дані зміни необхідно вносити не лише з метою належного забезпечення прав таких осіб, але і у економічних інтересах держави. Як підкреслює О. В. Петришин, соціальні права в кризових умовах є найбільш вразливими й вимагають посиленої уваги з боку державними [2]. По закінченню війни дане питання лише загостриться. Значна частина державного бюджету буде спрямована на відновлення інфраструктури, соціальних виплат ветеранам війни та постраждалим особам внаслідок війни. Водночас, для забезпечення цих витрат знадобляться податкові надходження. Тому якщо не буде втілено усіх зазначених гарантій на практиці, то відсоток не працевлаштованого населення може суттєво зрости.

Отже, для того щоб система працевлаштування осіб з інвалідністю була дійсно ефективною, пропонується запровадити кілька важливих доповнень. По-перше, потрібно забезпечити реальні податкові пільги та компенсації для роботодавців, які наймають осіб з інвалідністю, це підвищить можливість підприємств у забезпеченні належними робочими місцями та доступом до них, а також знизить рівень упередженості роботодавців. По-друге слід посилити контроль над дотриманням законодавства у сфері реалізації трудових прав осіб з інвалідністю. Це передбачає створення незалежних органів, які будуть

відповідати за перевірку виконання квот на працевлаштування осіб з інвалідністю та за моніторинг умов праці таких осіб. Такі органи мають мати повноваження для накладення штрафів на роботодавців, які порушують закон, а також забезпечити наявність механізмів для скарг та правової підтримки працівників з інвалідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соловей А. А. Дослідження соціальної справедливості в межах трудового права. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 1 (41). С. 108–113.
2. Петришин О. В. Соціальні права в системі прав людини: проблеми реалізації. Право України. 2020. № 4. С. 45–56.
3. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Болотіна Н. С. Трудове право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 520 с.
5. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-0>
6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-1>
7. Про відпустки: Закон України від 15 листоп. 1996 р. № 504/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-в>
8. Про зайнятість населення: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5067-VI (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

9. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Міжнародний документ ООН від 13 груд. 2006 р., ратифікована Законом України від 16 груд. 2009 р. № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

Пилип'як Вадим

аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ВИДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. В роботі розкрито правову природу та особливості відповідальності за порушення бюджетного законодавства України. Проаналізовано поняття бюджетного правопорушення, коло суб'єктів відповідальності та специфіку застосування дисциплінарних, цивільно-правових, адміністративних і кримінальних заходів впливу. Наголошено на ролі органів Казначейства України та значенні юридичної відповідальності у забезпеченні бюджетної дисципліни й законності у фінансовій сфері.

Ключові слова: бюджетне законодавство, бюджетне правопорушення, бюджетні установи, фінансові правовідносини, юридична відповідальність, бюджетний процес, органи Казначейства України, посадові особи, бюджетна дисципліна, нецільове використання бюджетних коштів.

Виклад основного матеріалу. Бюджетне правопорушення визначається як порушення учасником бюджетного процесу вимог і правил, установлених Бюджетним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами, що регламентують порядок складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету, а також складання й подання звіту про його виконання [8, с. 121].

Відповідно до ст. 1 БК України, питання притягнення до відповідальності за порушення бюджетного законодавства врегульовуються саме цим

нормативно-правовим актом. У його структурі передбачено Главу 18, яка безпосередньо присвячена регламентації відповідальності та заходів впливу за допущені порушення у сфері бюджетного законодавства.

У чинному законодавстві України на сьогодні паралельно використовуються взаємопов'язані поняття «порушення бюджетного законодавства» та «відповідальність за порушення бюджетного законодавства». Специфікою таких правових конструкцій є їх тісний взаємозв'язок із категорією «склад бюджетного законодавства», зміст якої розкривається у ст. 4 БК України. За такого підходу, відповідно до п. 1 ст. 116 БК України, порушенням бюджетного законодавства визнається недотримання учасником бюджетного процесу вимог, установлених цим Кодексом або іншими актами бюджетного законодавства, щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання [1].

З урахуванням наведених положень можна говорити про певну специфіку розуміння правопорушень у сфері бюджетного законодавства. Такі делікти завжди безпосередньо пов'язані з учиненням протиправних дій або бездіяльності на будь-якому з етапів бюджетного процесу. Характерною рисою є те, що у ст. 116 БК України не визначається вичерпний перелік конкретних актів бюджетного законодавства (окрім самого Кодексу), за порушення яких настає юридична відповідальність. Натомість законодавець закріплює відкритий перелік типових бюджетних правопорушень, що охоплюють усі стадії бюджетного процесу, зокрема [1]:

- внесення недостовірних відомостей до бюджетних пропозицій та бюджетних запитів;

- порушення встановленого порядку чи строків подання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) на розгляд Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради);

– недотримання визначеного порядку або строків розгляду проекту та ухвалення закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

– ухвалення рішень, наслідком яких стало перевищення граничних обсягів державного чи місцевого боргу або граничних обсягів надання державних (місцевих) гарантій;

– порушення порядку або строків подання, розгляду та затвердження кошторисів та інших документів, що використовуються під час виконання бюджету, а також затвердження у кошторисах показників, не підтверджених відповідними розрахунками та економічними обґрунтуваннями;

– недотримання порядку або строків подання й затвердження паспортів бюджетних програм;

– порушення встановленого порядку та строків відкриття або закриття рахунків в органах Казначейства України;

– використання бюджетних коштів не за цільовим призначенням;

– включення недостовірної інформації до звітів про виконання державного чи місцевого бюджету, річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет), а також порушення порядку й строків подання відповідної звітності;

– невідповідність показників фінансової та бюджетної звітності бюджетних установ даним бухгалтерського обліку;

– прийняття нормативно-правових актів, які всупереч вимогам закону зменшують доходи бюджету або призводять до збільшення його видатків, та інші порушення.

Юридична відповідальність за порушення бюджетного законодавства посідає важливе місце у правовій системі будь-якої держави, оскільки саме бюджет виступає ключовим інструментом реалізації державної політики [9, с. 201].

Водночас слід звернути увагу на те, що при формулюванні поняття «порушення бюджетного законодавства» у ст. 116 БК України законодавець не

зосереджує увагу на необхідності встановлення психічного ставлення суб'єкта правопорушення до вчинюваного суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Однак питання наявності негативних наслідків і винуватості особи мають істотне значення при вирішенні питань про притягнення до дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності, а також під час кваліфікації адміністративних і кримінальних правопорушень [1].

Законодавець акцентує увагу на тому, що порушення бюджетного законодавства можуть бути вчинені саме учасниками бюджетного процесу, якими, згідно з ч. 3 ст. 19 БК України, визнаються органи, установи та посадові особи, наділені відповідними бюджетними повноваженнями, тобто правами й обов'язками щодо управління бюджетними коштами. При цьому у ч. 1 ст. 121 БК України суб'єктний склад таких деліктів набуває більшої конкретизації, оскільки встановлюється, що посадові особи, з вини яких допущено порушення бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до закону. Отже, відповідальність за порушення бюджетного законодавства доцільно розглядати як комплексне та системне правове явище, адже застосування різноманітних заходів примусу, передбачених санкціями норм різних галузей права, забезпечує належний рівень законності у бюджетній сфері. Такий підхід створює передумови для дотримання фінансової дисципліни та реалізації диференційованого підходу до притягнення правопорушників до відповідальності з урахуванням ступеня тяжкості й рівня суспільної небезпечності (або шкідливості) відповідного делікту.

Однією з характерних рис відповідальності за порушення бюджетного законодавства є те, що серед учасників бюджетного процесу виділяються суб'єкти, наділені спеціальним правовим статусом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 123 БК України керівники органів Казначейства України несуть персональну відповідальність у разі допущення ними порушень бюджетного законодавства та невиконання вимог щодо казначейського обслуговування державного й

місцевих бюджетів, установлених цим Кодексом. Зокрема, до таких порушень належать [1]:

- 1) невиконання встановлених вимог щодо організації та ведення бухгалтерського обліку, а також складання звітності про виконання бюджетів;
- 2) порушення строків подання звітності про виконання бюджетів;
- 3) здійснення видатків із перевищенням показників, затверджених розписом бюджету;
- 4) порушення вимог під час здійснення контролю за бюджетними повноваженнями при зарахуванні доходів бюджету та проведенні платежів за бюджетними зобов'язаннями розпорядників бюджетних коштів у межах бюджетних асигнувань;
- 5) недотримання встановленого порядку казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів.

Зазначений підхід зумовлений місцем, роллю й функціональним призначенням органів Казначейства України у бюджетному процесі, оскільки саме вони забезпечують обслуговування бюджетних коштів, у тому числі здійснюють контроль за реалізацією бюджетних повноважень при зарахуванні доходів бюджету, реєстрації бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та проведенні платежів за такими зобов'язаннями.

За загальним правилом, визначеним ч. 2 ст. 1 ЦК України [5], норми цивільного законодавства не застосовуються до майнових відносин, що ґрунтуються на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, а також до податкових і бюджетних відносин, якщо інше прямо не передбачено законом. Водночас статті 1173–1175 ЦК України [5] встановлюють обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування, а також їх посадовими особами під час здійснення ними своїх повноважень, зокрема й у сфері нормотворчої діяльності. Вказані положення безпосередньо стосуються і шкоди, яка може бути заподіяна

внаслідок порушень бюджетного законодавства, вчинених відповідними суб'єктами владних повноважень [5].

На сучасному етапі питання, що стосуються формування, перегляду, затвердження та виконання бюджету України, набувають особливої актуальності. Бюджет виступає основним фінансовим планом держави, а правопорушення та злочини, що вчиняються у бюджетній сфері, мають суспільно шкідливий характер і відзначаються певними специфічними рисами [6, с. 211].

Окремої уваги потребує положення ч. 2 ст. 24 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», відповідно до якого сільські, селищні, міські, районні у містах, районні та обласні ради, а також сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної й обласної ради наділені правом зворотної вимоги (регресу) до посадової особи місцевого самоврядування, з вини якої завдано шкоду територіальній громаді, у розмірах і порядку, визначених законами України та статутами територіальних громад, ухваленими відповідно до законодавства [3].

Підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності за порушення бюджетного законодавства, згідно зі ст. 65 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., є вчинення дисциплінарного проступку. Такий проступок розуміється як протиправна винна дія або бездіяльність чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, установлених цим Законом і іншими нормативно-правовими актами, за що може бути застосоване дисциплінарне стягнення [2]. При цьому в межах досліджуваної проблематики дисциплінарний проступок має бути безпосередньо пов'язаний із порушенням конкретних норм бюджетного законодавства.

Застосування адміністративної відповідальності за порушення бюджетного законодавства є одним із ефективних механізмів забезпечення законності у бюджетній сфері. Відповідно до ч. 1 ст. 164¹² КУпАП [3], вчинення посадовими

особами передбачених цією статтею порушень БК України (зокрема, недотримання вимог щодо здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг за рахунок бюджетних коштів, порушення порядку та строків такої оплати; здійснення платежів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтвердних документів або із включенням до платіжних документів недостовірних відомостей тощо) тягне за собою накладення штрафу в розмірі від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Інші частини цієї статті передбачають підвищені розміри штрафів за кваліфіковані порушення бюджетного законодавства, у тому числі у разі повторного їх вчинення особою, яку протягом року вже було піддано адміністративному стягненню за аналогічні дії.

Найбільш суворим видом юридичної відповідальності за порушення бюджетного законодавства є кримінальна відповідальність, яка передбачена статтями 210 та 211 КК України [4]. Стаття 210 КК України встановлює відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету або надання кредитів з бюджету без установлених бюджетних призначень чи з їх перевищенням, тоді як ст. 211 КК України стосується видання нормативно-правових актів, що всупереч закону зменшують надходження бюджету або збільшують його видатки. Для правильної кваліфікації злочинів, передбачених цими статтями, ключове значення має встановлення великого розміру бюджетних коштів (сума, що у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян) та особливо великого розміру (сума, що у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). За вчинення зазначених злочинів можуть застосовуватися такі види покарань, як штрафи, виправні роботи, обмеження чи позбавлення волі, а також додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися визначеною діяльністю [7, с. 322–327].

Висновки. Отже, відповідальність за порушення бюджетного законодавства в Україні має комплексний і багаторівневий характер, що

зумовлено значенням бюджету як ключового інструменту реалізації державної фінансової політики. Вона охоплює різні види юридичної відповідальності – дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну – залежно від характеру, тяжкості та суспільної шкідливості вчиненого правопорушення.

Особливістю правового регулювання є виокремлення кола суб'єктів зі спеціальним статусом, зокрема посадових осіб органів Казначейства України та органів державної влади й місцевого самоврядування, які наділені бюджетними повноваженнями та несуть підвищену персональну відповідальність за дотримання бюджетної дисципліни. Такий підхід спрямований на забезпечення законності, фінансової стабільності та ефективного використання бюджетних коштів, а також на формування дієвого механізму запобігання правопорушенням у бюджетній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI.
2. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII.
3. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV.
6. Гарбінська-Руденко А. В. Правові аспекти відповідальності за порушення бюджетного законодавства / А. В. Гарбінська-Руденко, А. О. Майборода, Б. А. Казімірова // Актуальні проблеми політики. - 2023. - Вип. 71. - С. 211-216.
7. Дмитрик О. О. Фінансове право : підручник / О. О. Дмитрик, Є. О. Алісов, Д. А. Кобильнік та ін. ; за ред. О. О. Дмитрик. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. – 466 с.

8. Ковалів, Мирослав Володимирович. Фінансове право України: навчальний посібник / [М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, І. М. Проць, Р. М. Скриньковський, Ю. Р. Лозинський]. Львів: СПОЛОМ, 2022. 394 с.
9. Старина А., Фокша Л. (2024). Юридична відповідальність за порушення бюджетного законодавства. *Universum*, (14), 201–206.

Шимчук Анастасія Володимирівна

студентка

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СПІР ПРО ПРАВО» ТА «СПІР ПРО ФАКТ»

Анотація. Стаття присвячена співвідношенню понять «спір про право» та «спір про факт» у межах цивільного процесуального права України. Розкрито їхню правову природу, сутнісні характеристики, доктринальні підходи до визначення та відмежування, а також особливості реалізації в межах позовного та окремого проваджень. Особлива увага приділена аналізу судової практики, яка ілюструє трансформацію спору про факт у спір про право. У статті також розглянуто значення юридичних фактів як основи реалізації суб'єктивних прав особи. Результати дослідження підтверджують необхідність подальшого вдосконалення процесуального законодавства для забезпечення чіткого розмежування згаданих категорій.

Ключові слова: спір про право, спір про факт, позовне провадження, окреме провадження, юридичний факт, судова практика, суб'єктивне право.

Положення статті 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) диференціює цивільний процес, визначаючи види проваджень, у порядку яких здійснюється цивільне судочинство: позовне, наказне і окреме. Відтак, на сьогодні в науці цивільного процесуального права існує проблематика в контексті предмету судового розгляду в порядку непозовного провадження, або взагалі, визначення поняття спір про право цивільному в процесі. Крім того, в

правовій доктрині немає єдиного підходу про наявність спору про факт та чи завжди спір про факт тягне за собою спір про право.

Спір про право має свої характерні ознаки, які визначають його сутність і особливість. Він передбачає суперечність між сторонами щодо суб'єктивного права, порушення якого стало причиною конфлікту. У теорії цивільного процесу під спором про право, як правило, розуміють "певний стан суб'єктивного права" і стверджують, що спір є "суперечність, конфлікт, протиборство сторін" [0, с. 604].

В науці процесуального права розвиваються різні підходи щодо даного поняття, а також здійснюється порівняння даної категорії з іншими суміжними поняттями. Так, досить поширеним підходом є розуміння спору про право як **особливої форми правопорушення**, проте, погоджуючись із думкою А.О. Дикої виникнення спору не завжди пов'язане з порушенням прав, законних інтересів. Сторона може помилково вважати своє право порушеним, проте пред'явити вимогу і порушити спір [2, с. 127]. Якщо особа, яка вчинила правопорушення, усуває його наслідки, то правовий спір не виникає. Однак правопорушення перетворюється на спір у випадку, коли порушник добровільно не відновлює порушене право, а постраждала сторона вживає заходів для його поновлення.

Вітчизняні науковці під спором про право розуміють **опір, перешкоду у здійсненні цивільного права**, яка згідно із законом може бути усунена за допомогою суду. Перешкоди можуть бути пов'язані з тим, що в добровільному порядку зобов'язана особа не виконує своїх обов'язків, а тому реалізація права уповноваженої особи є можливою у примусовому порядку або з необхідністю отримання офіційного підтвердження судом певних юридичних фактів чи стану фізичної особи. Наявність спору про право виникає у тому разі, коли одна сторона стверджує про наявність у неї відповідного права, а інша - про його відсутність [3].

Таке розуміння спору про право, звісно, не відповідає лексичному значенню слова «спір», під яким зазвичай розуміють «словесне змагання; обговорення чого-небудь двома або кількома особами, в якому кожна з сторін

обстоює свою думку, свою правоту» або «взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, посідання чогось і т. ін., вирішувані переважно судом» [4, с.315].

Предметом спору є суб'єктивне право, що виражається у трьох правомочностях: право на власні дії, тобто можливість чинити самим суб'єктом фактично і юридичне значущі дії; право на чужі дії, тобто право вимагати відповідної поведінки від особи і право на захист. Втім, у доктрині немає єдиного підходу щодо розуміння «права на захист». Так, на противагу концепції, згідно з якою право на захист розкривається через структуру суб'єктивного права, сформувався інший підхід у розумінні даного права як самостійного права. На підтвердження останнього підходу, науковці обґрунтовують це положеннями Цивільного кодексу України, де право на захист розглядається як незалежне суб'єктивне цивільне право. Однак, не зважаючи на наявність наукової дискусії, можна стверджувати, що захист проявляється через активну поведінку – дію. І.Венедіктова розкриває значення «захисту» через динаміку, тобто здійснення дій для досягнення інтересу або усунення перепон для його досягнення. За її словами, «захист» розкривається через поведінку, тобто певні активні дії постраждалої особи, спрямовані на захист свого права [5, с. 232-233].

За своєю природою, юридичний спір має допроцесуальний характер. Це проявляється в тому, що під час його передачі на вирішенні до суду, відбувається його трансформація у позов, який виступає об'єктом розгляду в межах відповідної справи. Тому, звичайно, під юридичним спором маємо розуміти правову девіацію, що виникає внаслідок правової невизначеності в суб'єктивних правах і обов'язках кількох суб'єктів.

Варто погодитись із визначенням, запропонованим Ю.В. Білоусовим, який зазначає, що спір про право характеризує такий *стан правовідносин*, коли між сторонами існують певні розбіжності з приводу наявності, змісту та обсягу прав та обов'язків, здійснення яких є неможливим без судового втручання [6, с. 4].

Слід зазначити, що підставою звернення до суду не завжди може бути порушення права. Право фактично може і не порушуватись, але не може бути

реалізованим через невизнання права або наявність такого права не підтверджена. Саме для таких ситуацій, існує окреме провадження як вид цивільного судочинства, яке має свої особливості. Найважливішою особливістю справ окремого провадження є відсутність спору про право. Це впливає із положень ст. 294 ЦПК України, відповідно до якої суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження. Велика Палата Верховного Суду у справі № 644/6274/16-ц вказала, що суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, і встановлення такого факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право [7, п.21].

Втім, відсутність спору про право не означає абсолютної безспірності справи. Необхідність становити факт, підтверджує можливість існування спору про факт. Спір про факт може виникати між заявником, який звертається до суду для встановлення певного юридичного факту, необхідного для реалізації його прав, але інші суб'єкти цивільних правовідносин або органи державної влади не визнають цей факт або заперечують його існування.

Такий спір може стосуватись факту або обставин. Зауважую, що факт і обставина не є тотожними. Так, факт – це нормативно закріплене явище реальної дійсності, а обставина – це те, що зумовило цю дійсність. До прикладу, одним із фактів може слугувати народження дитини, а її народження у шлюбі – обставиною.

Продовжуючи дану тематику, слід зазначити, що в юридичній науці виділяють наступні ознаки, які характерні юридичному факту як правовій категорії: 1) юридичні факти повинні бути реальними, тобто відображати певні реально існуючі явища дійсності в конкретний час; 2) юридичні факти повинні бути предметом правового регулювання. Тобто не всі фактичні обставини можуть бути визнані юридичними фактами, а лише ті, які безпосередньо врегульовані законодавством на момент їх існування. [8, с. 147].

Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» у разі, якщо буде виявлено, що встановлення підвідомчого судові факту пов'язане з вирішенням спору про право, суд відмовляє в прийнятті заяви до розгляду в окремому провадженні, а якщо це буде виявлено під час судового розгляду, залишає заяву без розгляду та роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Тобто, у даному провадженні спором буде вирішення наявності чи відсутності юридичного факту судом та заявником, тобто «спір про факт».

Щодо питання *чи завжди спір про факт тягне за собою спір про право*, доцільно погодитись із думкою Т. Лузана, що в результаті встановлення безспірного юридичного факту може виникнути спір про володіння правом, обумовлений установленням цього факту. Але, з іншої сторони, навіть установлений у результаті спору юридичний факт, після його встановлення може не викликати ніякого спору про право, пов'язаного із цим фактом [9, с.375]. Дійсно, встановлення особою певного юридичного факту в порядку окремого провадження може слугувати підставою для реалізації її суб'єктивних прав. Проте, по-перше, така особа не обов'язково скористається цим правом. По-друге, у разі спору щодо юридичного факту йдеться лише про підтвердження або спростування його існування та доведення, а не про саме право, яке може виникати на його підставі.

Важливо розрізняти *встановлення факту, що має юридичне значення та позов про визнання*. У справах окремого провадження суд розглядає питання встановлення юридичного факту, лише констатує його наявність або відсутність, щоб інші органи могли здійснити необхідні дії на підставі судового рішення. Водночас, при розгляді позову про визнання, суд вирішує матеріально-правовий спір між сторонами, визначаючи у своєму рішенні існування чи відсутність між позивачем і відповідачем правових відносин.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень зареєстрована велика кількість судових рішень, які пов'язані із застосуванням поняття «спір про

право» та «спір про факт», що свідчить про чималий практичний досвід суддів у його застосуванні.

Слід зауважити, що юридичний факт може встановлюватися в позовному провадженні. Так, скасовуючи попередні судові рішення Верховний Суд вказав, що суди не врахували, що встановлення юридичного факту – родинних відносин між померлими бабою та матір'ю позивачки, не несе юридичного наслідку щодо вирішення їхніх прав та обов'язків, оскільки його встановлення буде лише підтвердженням народження бабою матері позивачки. Суди застосували правову позицію Верховного Суду про те, що стосовно померлих позовні вимоги не можуть заявлятися, оскільки померлі особи не мають цивільної процесуальної правосуб'єктності. Проте суди не звернули уваги на те, що такий висновок стосується виключно позовного провадження, де заявлені вимоги щодо спору про право. Водночас у цій справі заявлено вимогу про встановлення факту родинних відносин у порядку окремого (безспірного) провадження (п. 1 ч. 1 ст. 315 ЦПК України). *Позов, а не заява, було подано лише через те, що іншою вимогою у цій справі був спір про право (право на спадщину), а тому всі ці вимоги розглядаються у позовному провадженні [10].*

Постановою від 22 квітня 2020 року у справі № 200/14136/17 Верховний Суд скасував судові рішення, а заяву про встановлення факту, що має юридичне значення, залишив без розгляду та роз'яснив заявникові право звернутися до суду з позовом на загальних підставах, зазначивши таке. *Справи про спадкування суди розглядають за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права та обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними.* Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися в суд із заявою про встановлення цих фактів, яка, у разі відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження

з'ясується, що має місце спір про право, суд залишає заяву без розгляду та роз'яснює заявникові, що він має право звернутися до суду з позовом на загальних підставах. Таким чином, встановлення зазначеного факту впливатиме також на права й обов'язки інших спадкоємців, і такий спір може вирішуватися лише в порядку позовного провадження [11].

Відтак, спір про факт може вирішуватися не тільки у порядку окремого провадження, а також у виняткових випадках, що підтверджується практикою Верховного Суду.

Висновки. Проведене дослідження правової природи спору про право та спору про факт засвідчило складність і багатогранність цих понять у цивільному судочинстві. Визначення їх сутності є важливим на теоретичному і правозастосовному рівні. Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

1) Спір про право - формальна суперечність між сторонами щодо суб'єктивного права, реалізація якого є неможливою без втручання суду. Спір про право виникає у тому разі, коли одна сторона стверджує про наявність у неї відповідного права, і інша – про його відсутність.

2) Поява спору про право автоматично не призводить до захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свобод чи інтересів, оскільки це може лише слугувати приводом для пред'явлення позову.

3) Розуміння спору про право як процесуальне правовідношення є недоцільним, оскільки в такому випадку, відбувається процес ототожнення спору про право із процесом розгляду справи, що в свою чергу спричиняє висновок про те, що суд є учасником спору про право.

4) Спір про факт відрізняється від спору про право тим, що він стосується лише встановлення юридичного факту, який може слугувати підставою для подальшої реалізації суб'єктивних прав особи. Відсутність спору про право є визначальним критерієм для віднесення справи до окремого провадження.

5) «Перетворення» окремого провадження на позовне можливе лише за умови, якщо встановлення юридичного факту безпосередньо пов'язане з необхідністю вирішення матеріально-правового спору. Тобто, коли заявник

звертається до суду для підтвердження певного юридичного факту з метою подальшого ініціювання спору про право, оскільки цей спір не може бути розглянутий без попереднього встановлення відповідного факту. Таким чином, наявність чи відсутність спору про право є основним фактором, що визначає характер судового розгляду.

б) Важливою є відмінність між встановленням юридичного факту та позовом про визнання. Якщо у першому випадку суд лише констатує факт для подальшої реалізації прав заявника, то у другому – вирішує матеріально-правовий спір між сторонами.

Загалом, правильне розмежування спору про право та спору про факт є необхідним для ефективного здійснення правосуддя. Відсутність чітких законодавчих критеріїв, а також неоднозначність судової практики свідчать про необхідність подальших досліджень цієї проблематики та вдосконалення процесуального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. – 916 с. – (Серія "Процесуальні науки).
2. Дика А. О. Сутність спору про право: матеріальний та процесуальний аспект. Часопис Київського університету права: 2017/2.
3. Балюк М.І., Луспеник Д.Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. - Х., 2008. - 708 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / ред. І.С. Назарова, О.П. Петровська, Л. Г. Скрипник та ін. К., 1978. Т. 9. С. 530.
5. Венедиктова И.В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве: монография. Х.: Точка, 2012. 508 с.

6. Цивільний процес: навч. посібн. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук та ін.; за ред. Ю. В. Білоусова. — К., 2005.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 644/6274/16-ц від 22.08.2018 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011421>.
8. Поняття та ознаки юридичних фактів, які можуть бути встановлені в порядку окремого провадження / К. І. Гичка // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. - 2013. - Вип. 31. - С. 147-159.
9. Лузан Т. Спир про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції. Юридичний вісник. 2014.
10. Постанова Верховного Суду у справі № 691/1237/20 від 3 листопада 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94944012>.
11. Постанова Верховного Суду у справі від 22 квітня 2020 року у справі № 200/14136/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88909705>.

Шпакович Святослав Русланович

помічник судді Київського апеляційного суду
аспірант відділу аспірантури та докторантури
Національної академії Служби безпеки України
<https://orcid.org/0009-0001-4689-4519>

**ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИПРАВДОВУВАННЯ,
ВИЗНАННЯ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРИФІКАЦІЇ ЇЇ
УЧАСНИКІВ**

Анотація. У статті надано характеристику особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників. Особа злочинця як елемента криміналістичної характеристики виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників, охоплює широке коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні), тобто комплекс його ознак: особисті властивості, його зв'язки й стосунки з іншими людьми, його моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, його життєві установки. Такі ознаки пропонує умовно поділяти на основні та додаткові. Зокрема, до основних ознак, на наш погляд, передусім слід віднести: наявність громадянства України під яким слід розуміти правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках; відсутність патріотизму та нестійкість громадянської позиції; відсутність емпатії та співчуття до власного народу. У свою чергу, до додаткових – наявність цифрових навичок.

Ключові слова: криміналістична характеристика, виправдовування збройної агресії, визнання правомірною збройної агресії, заперечення збройної агресії, глорифікація.

Виклад основного матеріалу. Поняття «особа злочинця» охоплює широке коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні), тобто комплекс його ознак: особисті властивості, його зв'язки й стосунки з іншими людьми, його моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, його життєві установки [1, с. 35].

За загальним визначенням, яке міститься у ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого, відповідно до Кримінального кодексу, може наставати кримінальна відповідальність. Виходячи із даного визначення, основними обов'язковими ознаками суб'єкта кримінального правопорушення є фізичність особи, яка його вчинила, її осудність і досягнення загального віку кримінальної відповідальності (16 років). Але з огляду на зміст норм Загальної та Особливої частини КК України, окрім основних ознак суб'єкти можуть мати і низку додаткових, що виділяє їх з-поміж загальних суб'єктів. Відповідно, у ч. 2 ст. 18 діючого КК України вказано, що спеціальним суб'єктом є фізична, осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути певна особа [2].

Разом з тим, як влучно відзначається у правовій доктрині, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 436-2 КК є спеціальний суб'єкт – громадянин України [3]. Ознака громадянства суб'єкта вказаного злочину проти основ національної безпеки України є обов'язковою кваліфікаційною ознакою, що робить суб'єкта спеціальним.

Відповідно до положень Закону України «Про громадянство України», громадянство України - правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що

знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках, а громадянин України - особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України [4].

Важливою ознакою криміналістичної характеристики суб'єкта злочину виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників, на наш погляд, варто також визнати відсутність патріотизму та нестійкість громадянської позиції. Принагідно зауважимо, що патріотизм виділяють на етнічному, територіальному та державницькому рівні. «Етнічний патріотизм ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття родовидових ознак народу, що є вродженими. Ці ознаки розвиваються повноцінно, якщо дитина виростає у національно свідомій і національно-орієнтованій сім'ї, навчається в українській школі. У цьому сенсі неабияке значення має вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо». «Територіальний патріотизм ґрунтується на любові до того місця на землі, до місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася. На думку Г. Ващенко, є всі підстави вважати, що любов до рідного краю, в першу чергу, заснована на ранніх дитячих переживаннях, захопленнях». «Державницький патріотизм, який ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості. Він пом'якшує і згладжує не тільки природні міжетнічні протиріччя, але й тертя, пов'язані з майновим станом окремих людей. Він має об'єднувальну силу» [5].

Таким чином, підсумовуючи можна зазначити наступне. Особа злочинця як елемента криміналістичної характеристики виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників, охоплює широке коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні), тобто комплекс його ознак: особисті властивості, його зв'язки й стосунки з іншими людьми, його моральний і духовний світ, індивідуальні

особливості, його життєві установки. Такі ознаки пропонує умовно поділяти на основні та додаткові. Зокрема, до основних ознак, на наш погляд, передусім слід віднести: наявність громадянства України; відсутність патріотизму та нестійкість громадянської позиції; відсутність емпатії та співчуття до власного народу. У свою чергу, до додаткових – наявність цифрових навичок.

Насамкінець, слід відзначити, що особа злочинця як елемента криміналістичної характеристики виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників, потребує подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
2. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv>
3. Саїнчин О. С. Правові новели у кримінально-правовому законодавстві щодо виправдовування збройної агресії РФ проти України // Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / упоряд. Н. О. Адвокатова. Івано-Франківськ, 2022. С. 387-391.
4. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 року № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
5. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Видання третє, доопрацьоване: доповнене. К. : «Знання». 2008. 568 с.

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

УДК 658.56

Шингур Максим Вячеславович
кандидат економічних наук, доцент
Гордієнко Єлизавета Олексіївна
студентка
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРЕВЕНТИВНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. У роботі досліджено сутність формування системи превентивних методів управління якістю на підприємстві в умовах сучасної ринкової економіки. Обґрунтовано доцільність застосування превентивного підходу до управління якістю, спрямованого на попередження відхилень на ранніх етапах життєвого циклу продукції. Розглянуто алгоритм дій персоналу щодо виявлення та аналізу порушень технологічного процесу з використанням сучасних інструментів управління якістю. Описано роль системи превентивних методів у підвищенні ефективності виробничих процесів та конкурентоспроможності підприємства.

Ключові слова: управління якістю, превентивні методи, система управління якістю, виробничі процеси, TQM (загальне управління якістю).

В умовах ринкової економіки для підприємств є важливим виробництво продукції, яка буде конкурентоспроможною на ринку. Визначальним фактором, який впливає на рівень конкурентоспроможності є якість продукції.

Сьогодні головним завданням економіки промислово розвинутих країн є підвищення продуктивності праці і поліпшення якості продукції. Досягнути цього можна лише в умовах управління якістю продукції [1, с. 344].

З урахуванням процесів глобалізації та масового виробництва, орієнтованого на значні обсяги випуску та швидкість постачання, все частіше спостерігається втрата стабільної якості продукції. Особливо це характерно для значної частини товарів, країною-виробником яких є Китай, де масштабність виробничих процесів нерідко призводять до зниження рівня контролю за дотриманням технологічних та якісних параметрів. У зв'язку з цим сформувався окремий сегмент компаній, діяльність яких спрямована на відбір, аудит та моніторинг виробників, здатних забезпечувати стабільно високий рівень якості продукції.

Обов'язковим є здійснення контролю та моніторингу технологічних процесів на всіх етапах життєвого циклу продукту. Для формування системи превентивних методів управління якістю на підприємстві особливу увагу потрібно приділити стадії придбання/виготовлення складових елементів готового продукту. Саме тому виникає необхідність у впровадженні на підприємстві наступного алгоритму дій компетентних працівників:

1. Виявлення відхилень по технології. Здійснюється шляхом якісного огляду, визначення загального стану складових елементів, його відповідність якісним та кількісним показникам. У разі відсутності зауважень перехід до наступного етапу виробництва.

У випадку наявності – недопущення елементу продукту до наступного етапу виробництва, через невідповідність якісним характеристикам. Відповідальний працівник повідомляє керівництво про наявність порушень технологічного процесу.

2. Внесення у «базу знань» порушення та проведення розбору причин його виникнення. База знань – структурована інформація, розміщена у вільному доступі, для керівників та співробітників, задіяних у технологічному процесі, містить матеріали розборів відхилень по якості та заходів щодо їх усунення.

На цьому етапі при проведенні розбору причин виникнення порушень доцільним є використання таких інструментів, як метод «5 чому» (Сакіті Тойода), контрольні карти Шухарта, діаграма Ішікави, тощо.

По базі знань можна простежити динаміку виявлення відхилень, розрахувати відсоток їх виникнення по кожному працівнику. Вказана інформація дозволить визначити рівень продуктивності працівників та відповідно встановити їх персональну відповідальність. Такий аудит підвищує ефективність та сталість процесів виробництва.

Управління якістю залежить від різноманітних факторів, зокрема розвитку техніки, технології, обміну інформацією, кваліфікаційного рівня персоналу, використання інформаційно-комп'ютерних систем, впровадження інновацій та ефективності системи управління підприємством в цілому [2, с. 33].

Доцільним є розміщення на робочому місці карт з ключовими показниками технології та обладнання - короткої інструкції з ключовими етапами виробничого процесу та додатковими рекомендаціями. Такий захід матиме суттєвий вплив на якість виробленої продукції на підприємстві.

Важливим є не тільки дотримання стандартів ISO, які базуються на технічних системах та процедурах, але й система TQM (загальне управління якістю), яка передбачає орієнтацію на філософію, концепції, інструменти і методологію, залучення усіх працівників, безперервне удосконалення якості. Йдеться не тільки про якість виробленої продукції, а й про якість роботи у цілому, у тому числі роботу персоналу [3, с. 248].

Формування системи превентивних методів управління якістю на підприємстві є важливою умовою його конкурентоспроможності та ефективності діяльності. Превентивний підхід передбачає не усунення дефектів

вже готової продукції, а попередження відхилень на ранніх етапах життєвого циклу продукції, що дозволяє забезпечити стабільність виробничих процесів, знизити рівень браку та раціонально використовувати трудові та матеріальні ресурси.

Водночас ефективна реалізація превентивних методів управління якістю потребує автоматизації управлінських і виробничих процесів, зокрема шляхом упровадження ERP-системи (Enterprise Resource Planning — планування ресурсів підприємства) та їх інтеграції в єдиний інформаційний простір підприємства, що забезпечує прозорість процесів, своєчасне виявлення відхилень і підвищення результативності управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пархоменко М. М. Міжнародний досвід забезпечення якості продукції / М. М. Пархоменко // Форум права. - 2010. - № 3. - С. 344-350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_50
2. Денисюк, О. Г., & Майданович, В. В. (2023). Управління якістю продукції підприємства: теоретичні аспекти та принципи застосування. Економіка, управління та адміністрування, (1(103), 26–35. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-26-35](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-26-35)
3. Танасієнко, Н., Головач, Т., & Заболотна, С. (2023). Впровадження системи TQM у вітчизняну практику підприємницьких структур. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 316(2), 247-251. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-316-2-40>

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

УДК 616.8:615.1:615.8

Кожухар Ольга Анатоліївна

викладач

ОКУ «Подільський медичний фаховий коледж

імені В. О. Жуковського»

м. Подільськ, Україна

Серединський Ілля Андрійович

викладач

ОКУ «Подільський медичний фаховий коледж

імені В. О. Жуковського»

м. Подільськ, Україна,

асистент кафедри

«Фізична реабілітація, спортивна медицина та фізичне виховання»

Одеського національного медичного університету.

м. Одеса, Україна

ГОСТРЕ ПОРУШЕННЯ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ ПО ТИПУ ІШЕМІЇ: СИНЕРГІЯ КЛІНІЧНОЇ ФАРМАЦІЇ ТА МЕДИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. У тезах представлено основні підходи до діагностики, надання невідкладної допомоги, фармакотерапії та медичної реабілітації пацієнтів з ішемічним інсультом. Акцентовано увагу на важливості міждисциплінарної взаємодії клінічного фармацевту та фахівця з реабілітації у складі командного

підходу. Описано освітні та виховні аспекти впровадження такого комплексного підходу в навчання студентів-медиків. Даний підхід сприяє покращенню результатів лікування та відновлення пацієнтів, а також формуванню у студентів цілісного бачення лікувально-реабілітаційного процесу.

Ключові слова: ішемічний інсульт; діагностика; перша допомога; фармакотерапія; медична реабілітація; міждисциплінарний підхід.

Ішемічний інсульт (мозковий інфаркт) становить близько 80% всіх інсультів і є однією з провідних причин смертності та інвалідності населення. Гострі судинні захворювання головного мозку займають друге місце в структурі загальної смертності в Україні (після хвороб серця та онкопатології).

Діагностика. Для раннього розпізнавання інсульту використовується тест FAST (Face/Обличчя, Arm/Рука, Speech/Мова, Time/Час): раптова асиметрія обличчя (опущення кута рота), слабкість у руці, порушення мовлення є ознаками інсульту. Виявивши хоча б один із цих симптомів, необхідно негайно викликати швидку допомогу, повідомивши час появи перших ознак.

У стаціонарі діагноз підтверджують нейровізуалізацією (комп'ютерна томографія або МРТ) для диференціації ішемічного та геморагічного інсульту. Час має вирішальне значення: за можливості проводять тромболізис.

Невідкладна допомога та терапія. На догоспітальному етапі перша допомога включає забезпечення прохідності дихальних шляхів, контролю свідомості та гемодинаміки. Пацієнта кладуть з піднятою головою $\sim 30^\circ$, при втраті свідомості – у стабільне бокове положення; контролюють пульс і дихання, за потреби проводять реанімаційні заходи. В умовах стаціонару пріоритетом є відновлення мозкового кровотоку. Якщо від початку симптомів пройшло не більше 3–4,5 годин (терапевтичне вікно) і відсутні протипоказання, проводять системний тромболізис – внутрішньовенне введення рекомбінантного тканинного активатора плазміногену (альтеплази) для лізису тромбу. Згідно з протоколом МОЗ, у разі госпіталізації хворого протягом

перших 3 годин застосовується препарат Актилизе® (альтеплаза) в дозі 0,9 мг/кг одномоментно внутрішньовенно. За сучасними показаннями можливе також ендovasкулярне втручання (механічна тромбектомія) при оклюзії магістральних судин мозку. Для зниження активності фібролітичної системи (для запобігання подальшому тромбоутворенню й емболії) використовують антикоагулянти: нефракціонований гепарин у гострому періоді (5000 ОД підшкірно кожні 4–6 годин протягом 7–14 діб) з подальшим переходом на пероральні антикоагулянти (варфарин або нові ОАК). Для зниження агрегації тромбоцитів у гострому періоді та вторинної профілактики призначають антиагрегантну терапію: ацетилсаліцилова кислота (100–300 мг/добу), клопідогрель (75 мг/добу) або комбінація АСК 25 мг + дипіридабол 200 мг (пролонгований). Одночасно проводять базисну терапію: контроль артеріального тиску (уникати різкого його зниження), моніторинг ЕКГ, рівня глюкози крові та температури тіла, корекцію водно-електролітних порушень. В разі необхідності застосовують засоби для підтримки гемодинаміки, осмотичні діуретики (для лікування набряку мозку) тощо. За показаннями призначають кисневу терапію, профілактику тромбоемболії (еластична компресія). У вітчизняних протоколах до складу інтенсивної терапії також включають нейропротектори (ноотропні і судинні засоби) з метою зменшення зони ішемічного ушкодження мозку. Зокрема, можуть застосовуватися препарати цереброваскулярної дії та метаболічні засоби (цитиколін, пірацетам, вінпоцетин тощо), хоча їх ефективність продовжує досліджуватися.

Вторинна профілактика та реабілітація. Медикаментозна терапія для профілактики рецидиву інсульту включає контроль факторів ризику: корекція артеріальної гіпертензії (індивідуальний підбір антигіпертензивних засобів), суворий контроль глікемії у хворих на цукровий діабет, відмова від паління, дієтотерапія. Обов'язковим є призначення гіполіпідемічних препаратів (статици у високих дозах), що знижує ризик повторного інсульту. За даними європейських рекомендацій ESO (2022), інтенсивна гіполіпідемічна терапія (статици ± езетиміб) зменшує частоту повторних судинних подій. Довготривала

антитромботична терапія для вторинної профілактики підбирається з урахуванням етіології: при некардіоеMBOLічних інсультах зазвичай застосовують антиагреганти, тоді як за наявності миготливої аритмії перевагу надають оральним антикоагулянтам (після оцінки ризиків кровотечі).

Після стабілізації стану розпочинають реабілітаційні заходи, не чекаючи завершення гострого періоду. Реабілітація повинна починатися якомога раніше – вже у відділенні інтенсивної терапії, паралельно з лікуванням. Рання активізація (пасивні та активні рухи кінцівками, зміна положення тіла) протягом перших днів запобігає ускладненням іммобілізації та готує ґрунт для відновлення рухових функцій. Після переведення пацієнта в спеціалізоване відділення реабілітації проводяться кінезіотерапія, лікувальна фізкультура, ерготерапія для відновлення навичок самообслуговування, логопедична корекція мовних розладів та нейропсихологічна підтримка. Реабілітаційна бригада (невролог, фізичний терапевт, ерготерапевт, логопед, сестра медична тощо) працює командно з пацієнтом та родиною, формуючи індивідуальну програму відновлення відповідно до сучасних протоколів. Згідно з Настановою МОЗ України №00763, розробленою на засадах доказової медицини, реабілітацію слід починати ще в стаціонарі, протягом перших 24–48 годин після інсульту.

Міждисциплінарна взаємодія. Ефективне ведення пацієнта з інсультом потребує командної роботи різнопрофільних фахівців. Як влучно відзначено, «фармакотерапія зупиняє катастрофу, а реабілітація повертає людину до життя». Весь шлях пацієнта – від перших симптомів до повернення до повсякденного життя – має супроводжуватися синергією лікаря ФРМ, клінічного фармацевта, реабілітолога, фізичного терапевта та сестри медичної. Клінічна фармація відіграє важливу роль у підборі безпечних і ефективних схем фармакотерапії з урахуванням супутніх патологій, віку, можливих лікарських взаємодій. Фармацевтичний фахівець здійснює моніторинг призначень, сприяє раціональному використанню ліків та навчанні пацієнта щодо терапії. Одночасно фахівці з фізичної реабілітації розпочинають роботу вже у

відділенні інтенсивної терапії, забезпечуючи правильне позиціонування хворого, профілактику контрактур і навчання родичів навичкам догляду. Надалі реабілітологи відновлюють рухові, мовні та когнітивні функції пацієнта на етапах ранньої та пізньої реабілітації. Міждисциплінарна взаємодія дозволяє побачити пацієнта не як набір симптомів, а як особистість, що потребує комплексної підтримки. Такий підхід підвищує якість медичної допомоги та прискорює повернення хворого до повноцінного життя.

Освітньо-методичний аспект. Для формування у студентів цілісного уявлення про інсульт та навичок командної роботи був проведений інтегрований позааудиторний захід на тему дослідження. Даний навчальний проєкт об'єднав клінічну фармацію та медичну реабілітацію, продемонструвавши синергію двох напрямів на практиці. Формат заходу включав інтерактивні та практичні методи: «Хвилина пильності» – ситуаційні вправи для інтуїтивного розпізнавання ознак інсульту; майстер-клас «Перша допомога при інсульті» з відпрацюванням алгоритму FAST, вимірювання артеріального тиску, позиціонування пацієнта та оцінки неврологічного статусу; демонстраційну станцію «Фармацевтичний супровід пацієнта з ішемічним інсультом», де моделювалися клінічні випадки вибору антиагрегантів, перевірки лікарських взаємодій, рекомендацій щодо ноотропів і профілактики рецидиву; а також реабілітаційний практикум «Рух починається тут: шлях відновлення» з показом фізичних вправ у перші дні після інсульту та у реабілітаційному відділенні. Емоційну складову заходу забезпечили відеоісторії пацієнтів («Миті, які змінили життя») для усвідомлення студентами наслідків інсульту та мотивації до вивчення проблеми. Волонтерський міні-проєкт «Серце, що відновлює мозок» залучив студентів до підготовки інформаційних матеріалів для інформування населення з профілактики інсультів, розвиваючи навички просвітницької роботи. Під час заняття було використано сучасні достовірні джерела: офіційні рекомендації МОЗ України, уніфіковані клінічні протоколи лікування інсульту, навчальні відеоматеріали з першої допомоги (Мальтійська служба допомоги), а також професійні публікації щодо вторинної

профілактики інсульту. В результаті досягнуто низку освітніх цілей: студенти оволоділи знаннями про патофізіологію та принципи лікування ішемічного інсульту, узагальнили знання про фармакотерапевтичні засоби та етапи реабілітації, набули вмінь аналізувати клінічні ситуації та приймати обґрунтовані рішення. Одночасно реалізовано виховні завдання: сформовано відповідальне ставлення до пацієнтів з неврологічними порушеннями, розуміння пріоритету безпеки терапії та етичного спілкування, усвідомлення значення командної роботи. Студенти відчули цінність мультидисциплінарного підходу та мотивовані до постійного професійного вдосконалення й дотримання принципів доказової медицини.

Таким чином, синергія клінічної фармації та медичної реабілітації є ефективною не лише в лікуванні ішемічного інсульту, але й як інноваційна освітня технологія у підготовці майбутніх медичних фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний експертний Центр МОЗ України – Ішемічний інсульт. URL: <https://www.dec.gov.ua/mtd/ishemichnyj-insult/> (дата звернення: 04.11.2025 року).
2. Настанова 00763. Реабілітація пацієнтів після інсульту. URL: <https://guidelines.moz.gov.ua/documents/3550> (дата звернення: 04.11.2025 року).
3. Практична ангіологія - Уніфікований клінічний протокол медичної допомоги «Ішемічний інсульт (екстрена, первинна, вторинна [спеціалізована] медична допомога, медична реабілітація)». URL: <https://angiology.com.ua/ua/archive/2013/1%2860%29/article-521/unifikovaniy-klinichniy-protokol-medichnoyi-dopomogi-ishemichniy-insult-ekstrena-pervinna-vtorinna-specializovana-medichna-dopomoga-medichna-reabilitaciya-> (дата звернення: 04.11.2025 року).

4. Спеціалізований медичний портал - Фармакотерапія у пацієнтів після ішемічного інсульту або транзиторної ішемічної атаки в межах довгострокової вторинної профілактики. URL: <https://health-ua.com/neurology/insult/72690-farmakoterapiya-upatcntv-psly-shemchnogo-nsultu-abotranzitorno-shemchno-ata> (дата звернення: 04.11.2025 року);
5. Мальтійська служба допомоги (навчальні відеоуроки) «Інсульт (перша допомога)». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DmzKrFp8ImY>

Мудрик-Гончарук Наталія Павлівна

асистент

Івано-Франківський національний медичний університет

м. Івано-Франківськ, Україна

Мельничук Галина Михайлівна

професор

Івано-Франківський національний медичний університет

м. Івано-Франківськ, Україна

КЛІНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАРІОЗНИХ ДЕФЕКТІВ ТВЕРДИХ ТКАНИН ВІТАЛЬНИХ ЖУВАЛЬНИХ ЗУБІВ

Анотація: у роботі наведено результати клінічного обстеження пацієнтів із каріозними дефектами твердих тканин вітальних жувальних зубів з урахуванням їх морфологічних особливостей. Проведено систематизацію дефектів за класифікацією Блека, глибиною ураження і локалізацією. Отримані дані свідчать про переважання дефектів I-II класів за Блеком середньої глибини в оклюзійній і апроксимально-оклюзійній ділянках, що має суттєве клінічне значення для планування біосумісного реставраційного лікування. Морфологічні особливості уражень визначають необхідність індивідуалізованого вибору методу реставрації з урахуванням об'єму дефекту та стану пульпи.

Ключові слова: каріозні дефекти, жувальні зуби, тверді тканини, вітальна пульпа, класифікація Блека.

Нами здійснено клінічне обстеження пацієнтів із каріозними дефектами твердих тканин вітальних жувальних зубів із метою вивчення їх морфологічних

характеристик. Обстеження включало клінічний огляд, оцінку стану твердих тканин зубів і наявних реставрацій.

Обстежено 158 пацієнтів, виявлено 1374 дефекти твердих тканин (у чоловіків – 604, у жінок – 770). За класифікацією Блека серед виявлених каріозних дефектів переважно більшість становили ураження, локалізовані на жувальних поверхнях зубів, що відповідають I і II класам – загалом 1188 випадків (100 %). Натомість дефекти, розташовані у фронтальній і пришийковій ділянках (III, IV і V класи за Блеком), спостерігалися значно рідше – у 186 зубах (15,7 %). За глибиною ураження твердих тканин порожнини були поверхневими, середніми і глибокими (табл. 1).

Таблиця 1.

Загальний розподіл каріозних дефектів твердих тканин зубів за класифікацією Блека і глибиною ураження (n=158 пацієнтів)

клас	Каріозні дефекти чоловіків, n=604			Каріозні дефекти жінок, n=770		
	поверхневий карієс, n=28	середній карієс, n=402	глибокий карієс, n=174	поверхневий карієс, n=39	середній карієс, n=510	глибокий карієс, n=221
I	8 (6,1 %)	91 (69,5 %)	32 (34,4 %)	13 (6,6 %)	152 (78,4 %)	29 (15,0 %)
II	18 (4,4 %)	265 (65,1 %)	118 (29,0 %)	22 (4,6 %)	287 (62,9 %)	153 (33,5 %)
III	1 (6,6 %)	10 (66,7 %)	4 (26,7 %)	2 (11,2 %)	13 (48,1 %)	11 (40,7 %)
IV	0 (0,0 %)	28 (59,6 %)	19 (40,4 %)	0 (0,0 %)	37 (58,7 %)	26 (41,3 %)
V	1 (10,0 %)	8 (80,0 %)	1 (10,0 %)	2 (8,0 %)	21 (84,0 %)	2 (8,0 %)

Аналіз даних таблиці 1 засвідчив, що в обох статевих групах найпоширенішими були дефекти твердих тканин II класу, які в більшості випадків мали середній ступінь руйнування зуба (62,9-65,1 %). Глибокі ураження в цій групі зустрічалися у 29,0-33,5 % випадків, тоді як поверхневі становили 4,4-4,6 %. Подібні закономірності виявлено і в I класі за Блеком. Для

III, IV і V класів характерним було зменшення частки глибоких уражень та збільшення відносної кількості середніх каріозних дефектів.

Такі морфологічні особливості уражень зумовлюють необхідність диференційованого підходу до вибору методу реставраційного лікування з урахуванням об'єму дефекту та збереження життєздатності пульпи.

Висновки. Отримані нами результати дослідження свідчать, що каріозні дефекти вітальних жувальних зубів найчастіше мають середню глибину та локалізуються в оклюзійній і апроксимально-оклюзійній ділянках [1], що має суттєве клінічне значення для планування біосумісного лікування [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Young D. A., Nový B. B., Zeller G. G. et al. The American Dental Association caries classification system for clinical practice: a report of the ADA Council on Scientific Affairs. *Journal of the American Dental Association*. Elsevier, 2015. Vol. 146, no. 2. P. 79–86. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0002817714000294>
2. Budisak P., Brizuela M. Dental caries classification systems / StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2023. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/sites/books/NBK597361/?report=printable>

MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-92-2026-2>

УДК 351.86:17:159.9

Ящук Петро Володимирович

старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти, методик природничо-математичних дисциплін і технологій Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка

м. Хмельницький, Україна

<https://orcid.org/0009-0009-9367-0604>

ПОГРАНИЧНІСТЬ І ВІТАЛЬНО-КРИЗОВА СИТУАЦІЯ: МОРАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА ОРІЄНТАЦІЇ НА ЖИТТЯ

Анотація. У тезі здійснено соціально-філософське та екзистенційно-антропологічне осмислення пограничності як ключової характеристики вітально-кризових ситуацій, у межах яких межа між життям і смертю, збереженням і руйнацією суб'єктності набуває характеру безпосередньої онтологічної та моральної реальності. Показано, що досвід війни, масового насильства, тривалої небезпеки та радикальної невизначеності формує специфічний режим буття, у якому пограничність виступає чутливим індикатором рівня вітальності особистості й спільноти.

Обґрунтовується, що в пограничних умовах питання збереження життя виходить за межі суто фізичного виживання й набуває морально-

екзистенційного виміру, пов'язаного зі здатністю суб'єкта зберігати смислову орієнтацію, внутрішню свободу та відповідальну позицію. У цьому контексті аналізується роль моральності як внутрішнього регулятора екзистенційного вибору, що забезпечує збереження суб'єктності за умов руйнування зовнішніх нормативних і безпекових гарантій.

Окрему увагу приділено концепції Віктора Франкла, яка дозволяє інтерпретувати смислотворення та свободу внутрішнього ставлення до обставин як фундаментальні ресурси життєстійкості в умовах крайнього обмеження зовнішніх можливостей. У межах запропонованого підходу пограничність розглядається не лише як психологічний стан, а як аналітична категорія, що дозволяє виявити механізми переходу від збереження вітальності до її ерозії у вітально-кризових ситуаціях.

Наголошується на доцільності включення морально-екзистенційного виміру до теоретичної рамки вітальної безпеки як гуманітарно орієнтованої складової осмислення стійкості особистості, спільнот і суспільства в умовах сучасних загроз.

Ключові слова: пограничність; вітально-кризова ситуація; вітальність; екзистенційний вибір; моральність; суб'єктність; орієнтація на життя; вітальна безпека.

Виклад основного матеріалу.

Сучасний досвід війни, масового насильства, гібридних впливів, довготривалих криз і екстремальної невизначеності формує специфічний режим буття, який у соціально-філософському та безпековому аналізі доцільно описувати через категорію пограничності. **Пограничність** постає як стан граничної напруженості існування, у якому руйнується звична дистанція між життям і смертю, нормою й винятком, стабільністю та катастрофою, а питання збереження особистісної та колективної суб'єктності набуває характеру прямої екзистенційної реальності. Вона не є лише психологічним "відчуттям небезпеки": у воєнних умовах пограничність набуває системного характеру й

перетворюється на соціальний фон, що змінює структуру довіри, моральні орієнтири, способи прийняття рішень, моделі поведінки та готовність до солідарної дії. У зв'язку з цим пограничність доцільно трактувати як чутливий індикатор вітальності, тобто як аналітичний маркер того, чи зберігає людина (і спільнота) здатність “залишатися на боці життя” — не лише фізично, а смислово й морально [2; 6].

У поєднанні з дефіцитом психологічних, соціальних та інституційних ресурсів пограничність трансформується у **вітально-кризову ситуацію** — специфічну конфігурацію буттєвих умов, у якій загроза життю та цілісності особистості стає тривалою, а можливості її подолання істотно обмежені. Вітально-кризова ситуація відрізняється від “звичайної небезпеки” тим, що вона змінює саму архітектуру суб'єктності: людина вимушена діяти в умовах, де зовнішні гарантії безпеки є неповними, інформація — фрагментарною, перспективи — невизначеними, а ризик втрат — постійним. У такому середовищі вітальність виявляється не як суто біологічний ресурс виживання, а як здатність зберігати **смислову орієнтацію, внутрішню свободу і відповідальну позицію**, коли логіка страху, фаталізму й дегуманізації нав'язує альтернативу відмови від активного життєвого вибору [1; 6]. Тому межа “життя/смерті” у вітально-кризових ситуаціях є не лише фізичною, а й морально-екзистенційною: вона проходить через здатність або нездатність суб'єкта підтримувати смисл і гідність як основу дії.

У цьому контексті принципового значення набуває **екзистенційний вибір** як здатність суб'єкта визначати власне ставлення до життя навіть за умов радикальної небезпеки. Вибір між орієнтацією на життя та прийняттям деструктивних моделей реагування (апатії, конформізму, цинічної нормалізації насильства, моральної байдужості) постає не як одноразовий акт, а як тривалий процес внутрішнього самовизначення. Його не можна редукувати до “волі” чи “характеру”, оскільки в умовах війни він залежить від тонкої взаємодії трьох контурів: (1) психофізіологічного (виснаження, тривога, соматичні реакції, адаптаційний ресурс), (2) морального (внутрішня нормативність,

відповідальність, межі допустимого), (3) смислового (ціль, сенс, перспективність майбутнього). Така багатовимірність дозволяє обґрунтувати, що збереження суб'єктності у пограничних ситуаціях визначається не “витривалістю” як такою, а **моральністю як внутрішнім регулятором екзистенційного вибору** [3; 5]: здатністю діяти відповідально, спираючись на прийняті цінності, навіть тоді, коли зовнішня нормативність руйнується, а обставини примушують до дегуманізації або “морального скорочення”.

Моральність у цьому розумінні не тотожна зовнішній моралі як системі приписів; вона є внутрішнім каркасом вітальності, що утримує суб'єкта від розчинення у страху, пасивності або груповій сугестивності. У пограничних умовах моральність працює як механізм “зшивання” смислу й відповідальності: вона дозволяє суб'єкту зберігати мінімальну екзистенційну автономію — здатність сказати “так” життю як ціннісному горизонту дії, а не лише як біологічному факту. Тут важливо підкреслити: моральність у вітально-кризовій ситуації виконує не декларативну, а функціональну роль — вона визначає, чи перетворюється людина на об'єкт обставин, чи залишається джерелом осмисленої дії. Отже, пограничність є середовищем, у якому моральність проявляється як практичний чинник життєстійкості, а її ерозія стає індикатором входження у зону антивітальних ефектів [4; 5].

Особливу евристичну цінність для аналізу пограничності та екзистенційного вибору має концепція Віктора Франкла, який, спираючись на досвід крайнього насильства, довів: навіть у ситуації радикального обмеження зовнішніх можливостей зберігається внутрішня свобода ставлення до обставин, а смислова орієнтація визначає межі життєстійкості. У воєнному контексті франклівська теза набуває не лише психотерапевтичного, а й безпекового значення: смисл є ресурсом, який підтримує здатність витримувати тривалий тиск небезпеки, втрат і невизначеності без руйнування внутрішньої цілісності [3]. Втрата смислу, навпаки, запускає типову деструктивну траєкторію: звуження перспективи → редукція відповідальності → пасивізація → прийняття ролі жертви. Через це орієнтація на життя постає не як інстинкт, а як

морально-екзистенційне рішення, що потребує внутрішньої роботи зі смислами та цінностями і має прямі наслідки для поведінкової дієздатності.

Пограничність водночас виявляє й межі вітальності. За відсутності смислової опори та моральної автономії суб'єкт схильний до втрати активної життєвої позиції: зростає фаталізм, апатія, психічне виснаження, підвищується сугестивність, посилюється потреба у “сильному авторитеті”, знижується критичність оцінок і відповідальність за вибір. У цій динаміці відбувається ключовий зсув — від суб'єктності до об'єктності, коли людина перестає сприймати себе як джерело дії, а її поведінка визначається зовнішніми імпульсами або нав'язаними сценаріями. Це й становить механізм переходу від пограничного стану до **вітальної вразливості** та подальшої **вітальної віктимності** [2; 8]: стану, за якого зниження життєвої сили поєднується зі смисловою редукацією та ослабленням моральності як внутрішнього регулятора.

У ширшому соціальному вимірі пограничність воєнного часу поширюється з індивідуального рівня на рівень спільнот і суспільства загалом. Масове перебування у стані небезпеки, втрати та руйнації інституцій життєзабезпечення створюють середовище, у якому деградація смислів і моральних орієнтирів може набувати системного характеру [6; 8]: зменшення довіри, поляризація, зниження здатності до солідарної дії, девальвація норм взаємної відповідальності. Це вже не лише гуманітарна проблема — це **внутрішньообезпековий ризик**, оскільки суспільна стійкість і національна безпека залежать від здатності громадян зберігати суб'єктність, підтримувати легітимні інституції, виконувати правила та взаємодіяти у режимі довіри. У цьому сенсі вітальність перестає бути виключно індивідуальним ресурсом і постає як соціально-обумовлена характеристика, яка потребує інституційної підтримки, інакше антивітальні ефекти накопичуються та підривають потенціал відновлення.

Саме тут концепція **вітальної безпеки** набуває інтегративного сенсу: вона поєднує екзистенційний та соціально-інституційний виміри захисту життя, фіксуючи, що жодні зовнішні заходи безпеки не є достатніми без підтримки

внутрішньої здатності людини зберігати смисл, моральність і орієнтацію на життя. Вітальна безпека спрямована не лише на мінімізацію фізичних ризиків, а й на запобігання екзистенційному зламу, який у пограничних умовах часто передує фізичному або психічному виснаженню та породжує поведінкову пасивізацію. Через це включення морально-екзистенційного виміру до безпекових підходів має не декларативний, а практичний характер: підтримка смислотворення та моральності підвищує здатність суспільства до мобілізації, взаємодопомоги, дисципліни, відновлення та довіри — отже, працює як антропоцентрична складова національної життєстійкості [6; 7].

Таким чином, пограничність і вітально-кризова ситуація виступають не лише фоном для прояву вітальності, а її випробуванням, у якому визначається, чи здатен суб'єкт залишатися джерелом смислово орієнтованої дії. Моральність як внутрішній регулятор екзистенційного вибору та смислотворення виявляється ключовим механізмом збереження суб'єктності й орієнтації на життя, тоді як її ерозія створює умови для вітальної вразливості та віктимізації [6; 8]. Це обґрунтовує необхідність розглядати морально-екзистенційний вимір як центральний елемент теоретичної моделі вітальної безпеки та як концептуальний міст між гуманітарним аналізом і проблематикою національної безпеки.

Висновки.

Проведений аналіз засвідчує, що пограничність у сучасних умовах війни та багатофакторних криз постає як ключова характеристика вітально-кризових ситуацій, у межах яких межа між життям і смертю набуває не лише фізичного, а передусім морально-екзистенційного змісту [3; 5].

Доведено, що саме у пограничних станах вітальність проявляється як інтегральна здатність особистості зберігати суб'єктність, смислову орієнтацію та гідність, здійснюючи відповідальний екзистенційний вибір на користь життя [3].

Встановлено, що вирішальним регулятором цього вибору є моральність як внутрішня автономна етична позиція, яка дозволяє людині не зводити власне

буття до реакції на загрозу, а залишатися джерелом осмисленої дії навіть за умов радикальної небезпеки. Концепція В. Франкла підтверджує, що смислотворення та внутрішня свобода ставлення до обставин є фундаментальними механізмами життєстійкості, а їх руйнація веде до втрати вітальності та суб'єктності [3; 4].

Показано, що тривале перебування у пограничних режимах за відсутності моральної та смислової підтримки сприяє переходу від активної життєвої позиції до станів пасивності, фаталізму та вітальної віктимності, що на колективному рівні трансформується у фактори внутрішньої дестабілізації. У цьому зв'язку обґрунтовано, що вітальна безпека має включати морально-екзистенційний вимір як системоутворювальний компонент, спрямований на підтримку смислу, моральності та орієнтації на життя [6; 7].

Такий підхід дозволяє трактувати вітальність не лише як ресурс індивідуального виживання, а як антропологічну основу стійкості спільнот і суспільства, що безпосередньо підсилює потенціал національної безпеки у частині внутрішньої стійкості, довіри та здатності до відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сельє Г. *Стрес без дистресу*. — К.: Наукова думка, 1982. — 128 с.
2. Erikson E. H. *Identity: Youth and Crisis*. — New York: W. W. Norton & Company, 1968. — 336 p.
3. Frankl V. E. *Man's Search for Meaning*. — Boston: Beacon Press, 2006. — 184 p.
4. Hegel G. W. F. *Elements of the Philosophy of Right*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1991. — 382 p.
5. Taylor C. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. — 601 p.
6. Ryzhov I. M., Yashchuk P. V. Vital security: rethinking human security in the context of hybrid peace // *Revista Amazonia Investiga*. — 2024.

7. Ryzhov I. M., Yashchuk P. V. The paradigm of vital security in the new millennium: coordinate system and state of the art // *Journal of Law and Political Sciences*. — 2025.
8. Ящук П. В. Дискурс вітальної безпеки людини в умовах війни та кризових трансформацій // *Creative Space*. — 2025.

PEDAGOGY AND EDUCATION

УДК 373.2:37.013.42

Дяденко Аліна Георгіївна

вихователь

ЗДО №3 «Дзвіночок»,

м. Білгород-Дністровський, Одеська область, Україна

ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСВІТНЬОЇ ЛІНІЇ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

Тема: «Всі професії ми знаєм і їх працю поважаєм».

Мета: Продовжувати знайомити дітей з працею дорослих, розширити знання про те, що люди різних професій (лікар, кухар, шофер, будівельник, перукар, швея, кравець, праля, няня, двірник) працюють для загального добра. Закріпити знання про знаряддя праці необхідні для роботи людям цих професій. Виховувати шанобливе ставлення до людей різних професій.

Матеріал: ляльки -лікар та кухар, ілюстрації професій, м'яч, оповідання «Яка ж професія найкраща» Дидактична гра « 4 зайвий. Професії», Гра « Кому що потрібно для роботи».

Хід заняття

- Дітки, відгадайте загадки, і дізнаєтесь про кого ми сьогодні будемо з вами розмовляти.

Хто людей з біди рятує
І хвороби всі лікує.
Призначає процедури
І таблетки, і мікстури? (Лікар)
Хто як квочка із курчатами,
В дитсадку щодня з малятами?
Хто їх пильно доглядає,
Нянчить, пестить, розважає? (Вихователь)
Золоті у нього руки,
Робить зачіски й перуки,
Підстриже і пофарбує,
Гарний настрій подарує. (Перукар)
Вміє справно рахувати
І товар пропонувати.
Зошит, книгу, олівець
Пропонує... (Продавець)

Діти, ви відгадали усі загадки. Саме про людей різних професій у нас сьогодні піде розмова. (Чути стук, відкривається ширма)

- Добрий день діти, хто я? Ви мене впізнали?
- Так, Лікар (показується лялька-кухар)
- Добрий день діти. А мене впізнали? Хто я?
- Так мене всі знають, то я славний кухар, який годує всіх смачними та корисними обідами.
- Ні, моя професія найголовніша, бо я лікую людей, коли вони хворі.
(Виникає суперечка) Моя!... Моя!..

- Шановні наші гості, не сперечайтесь. Зараз ми з дітьми вирішимо вашу суперечку.
- Діти, як ви думаєте, яка професія найголовніша? (відповіді дітей)
- От ми з вами і заплутались. Яка професія, або чия праця є найголовнішою. Зараз ви послухаєте оповідання Т.Юрміна “Яка ж професія найкраща” і може тоді зробите правильний висновок. Слухаємо уважно оповідання.

“Яка ж професія найкраща”

Хто потрібніший і важливіший сперечалися діти! Яка професія?

- Звичайно, лікар!- сказав один. Я увесь минулий рік хворів та й хворів, ангіна та ангіна, а лікар вирізав мені мигдалики і от я тепер завжди здоровий.

- Ні, - сказав інший, найпотрібніший учитель! Він нас навчає і читати і писати.

- Найважливіші пожежники, гарячкував третій. У нас якось ледь будинок не згорів, мешканці бігають, метушаться, нічого не можуть зробити. А приїхали пожежники, враз вогонь погасили.

Хтось кричить , найважливіші льотчики, хто розхвалює листонош, з усіх боків чути: продавець, комбайнер, водолаз. Словом сперечалися аж захрипли. Але так нічого і не вирішили.

А як ти вважаєш, яка професія найважливіша? Тільки уяви, що б сталося, якби зникла хоча б одна професія.

- Що було б якби не стало електриків, кухарів, вчителів, прибиральниць. Всяка робота важлива і потрібна. Тому варто цінувати працю людей, незалежно від того, що вони роблять.

Запитання по змісту.

1. Про що сперечалися діти?
2. Які професії вони назвали?
3. Чи вирішили вони, яка професія важливіша?

Які ще ми можемо назвати найголовнішими?

- От бачите діти, нема найголовнішої професії. Всі вони головні, всі потрібні, вони доповнюють одна одну. Поміркуйте. Що робить для нас прая? Що було б якби вона не вийшла на роботу? Що робить для нас няня? Що було б якби вона не вийшла на роботу? Як називається той, що шиє нам одяг, взуття? Чи потрібна їх робота? А якби двірник не робив свою справу, що б було?

А щоб краще запам'ятати, давайте пограємо у гру, яка називається «**Хто що робить?**»

Діти станьте у коло, я буду називати професію, та кидати вам м'яч, а ви дію та повертати його мені.

Лікар -...(лікує)

Вчитель - ...(навчає)

Будівельник - ...(будує)

Художник - ...(малює)

Продавець - ...(продає)

Пожежник - ...(гасить вогонь)

- Ой, лікар щось хоче мені сказати (Вдаю ніби слухаю)

Йому дуже сподобалось, як ви відповідали.

- А каже він мені, що коли йшов до нас у гості, то побачив у якому красивому дитячому садку ми живемо. А він не знає звідки взявся цей садок.

Діти звідки взявся наш дитячий садочок?

(Його побудували)

Хто саме його побудував, ви дізнаєтесь відгадавши загадку:

Виростають скрізь будинки

Хто ж складав усі цеглинки

Хто тут стіни мурував

Наш садочок будував? (Будівельник.)

- Багато людей різних професій будувало наш дитячий садок. Ми вже назвали муляра, шофера, кранівника, столяра, маляра, але це ще не всі. Ще були і штукатурки, грузчики, а найпершим був архітектор, який спочатку намалював

на папері яким має бути дитячий садок, а вже після цього інженери та будівельники почали будівництво.

Фізхвилинка (Мультимедійна)

- Лікарю, а ти знаєш що у нашому дитсадку теж є медсестра, яка лікує нас, коли у нас болять зуби чи вухо.
- Діти, подумайте, і скажіть хто ще працює в д/с?

Рис. 1.

- Завідуюча, вихователі, няні, кухарі, пралі, двірник.
- Згадайте, коли ми з вами говорили про ці професії, я розповідала вам, що кожному з них для роботи потрібні якісь інструменти або знаряддя праці ще ми їх називаємо. Зараз я перевірю чи добре ви знайомі з вище згаданими професіями. Давайте пограємось у гру **“Кому що потрібно для роботи”**

Діти викладають на столі до певної професії необхідний матеріал.

Рис. 2.

- Діти, хто бажає розповісти, ким працює його мама або тато і які, їм приладдя, або інструменти потрібні для роботи (2 відповіді)

А давайте пограємо у гру « Четвертий зайвий» Професії.

Рис. 3.

- Сьогодні ми багато говорили про різні професії, але не згадали про те, як потрібно ставитись до праці людей взагалі. Як ви думаєте, чи потрібно поважати працю дорослих? Як саме? Ну подивіться скільки в нас в групі багато іграшок, коробок, їх зробили робітники на фабриках. Не одні руки їх робили, а багато. Як ви ставитесь до іграшок?

- А подивіться як у нас чисто і затишно. Чия це заслуга? (помічника вихователя)

- Як ви ставитесь до праці помічника?

- А коли виходите гуляти і бачите підметені доріжки, майданчики, пострижені кущі. Хто це зробив? Ми йому допомагаємо чи ні? Як саме? Як потрібно ставитись до одягу? Взуття?

- Шановні гості, ви зрозуміли, що всі професії потрібні, всі важливі, тож ви більше не сваріться і якщо будете у іншому дитячому садочку, розкажіть дітям про те, що ви сьогодні тут почули.

До побачення!

- Дітки, скажіть будь ласка, хто сьогодні до нас завітав?

- Про що вони сперечалися?

- У кого важливіша професія?

- А ким мрієте стати ви, коли виростите?

Усі ви були молодці, тому кажемо: «Всім, всім до побачення».

Железна Вікторія Олександрівна

вчитель фізики та інформатики

Опорний заклад освіти «Христинівський ліцей»

Христинівської міської ради

Черкаської області

м. Христинівка, Україна

УКРАЇНА - КРАЇНА ГЕНІЇВ: ВНЕСОК УКРАЇНЦІВ У СВІТОВИЙ РОЗВИТОК НАУКИ, ТЕХНІКИ ТА МЕДИЦИНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу найяскравіших досягнень українських науковців періоду 1950–2025 років, які здобули світове визнання. Розглядаються ключові відкриття в математиці, медицині, авіабудуванні, матеріалознавстві, біотехнологіях, кібернетиці, ракетобудуванні та правозахисті. На основі посібника «Україна — країна геніїв» висвітлюється, як українські вчені, попри виклики, продовжують впливати на глобальний науковий прогрес. Акцент робиться на практичному значенні винаходів та їхньому внеску в сучасні технології.

Ключові слова: українська наука, винаходи, Медаль Філдса, кібернетика, ракетні двигуни, правозахист, Нобелівська премія.

Україна завжди була джерелом талановитих умів, які формували світовий науковий ландшафт. Останні п'ятдесят років — період складних викликів: від економічних криз до воєнних конфліктів — не стали винятком. Проте саме в цих умовах українські вчені продемонстрували стійкість і креативність, створюючи відкриття, які вплинули на глобальний прогрес у науці, техніці та медицині. Ця стаття, базуючись на посібнику «Україна — країна геніїв» [1], висвітлює ключові досягнення, починаючи від революційних медичних

інновацій Миколи Амосова до математичних проривів Марини В'язовської та оборонних технологій Михайла Янгеля. Аналіз цих прикладів показує, як українська наукова традиція продовжує жити та розвиватися.

Почнемо з медицини, де внесок українців є особливо помітним. Микола Амосов, легендарний хірург і кібернетик, став символом інновацій у кардіохірургії. Народжений у 1913 році, Амосов поєднав інженерний і медичний підходи, створивши перший у світі штучний клапан серця з нейлону, купленого в США за три долари [1, с. 4–6]. Його клініка виконувала до 900 операцій на рік, а сам Амосов провів понад 6000 втручань. Крім того, Амосов заклав основи біокібернетики, передбачаючи штучний інтелект ще в 1960-х. Його роботи з нейромережами та роботами, такими як «Мавр» і ТАІР, випереджали час і вплинули на сучасні AI-технології [1, с. 5]. Загалом, спадщина Амосова врятувала життя понад 95 тисячам людей, підкреслюючи роль етики в науці: в його клініках забороняли подарунки лікарям, окрім квітів [1, с. 4].

Інший медичний прорив — розробки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона. Під керівництвом Бориса Патона інститут перейшов від зварювання металів до біомедичних технологій. У 1960–1970-х роках тут створили методи зварювання в космосі, вперше випробувані на станції «Салют» у 1969 році [1, с. 10–12]. А в 1990-х з'явилася революційна технологія зварювання живих тканин високочастотним струмом, яка зменшує крововтрату, ризик інфекцій і час операцій [1, с. 11]. Ця методика застосовується в гінекології, онкології та судинній хірургії, демонструючи міждисциплінарний підхід: поєднання фізики, матеріалознавства та медицини [1, с. 12]. Патонівська школа не лише експортувала технології, а й змінила глобальні стандарти в матеріалознавстві.

У сфері біотехнологій вартий уваги неінвазивний аналізатор формули крові Анатолія Малихіна. Розроблений у Харкові протягом 25 років, цей прилад визначає понад 130 показників здоров'я без забору крові, використовуючи датчики на тілі та алгоритми обробки [1, с. 13–15]. Він забезпечує діагностику за 3–12 хвилин, роблячи його ідеальним для польових умов чи скринінгу. Хоча

точність потребує подальших досліджень, винахід увійшов до топ-100 світових розробок за версією R&D Magazine у 2011 році [1, с. 14]. Це приклад, як українські інновації роблять медицину доступнішою та менш травматичною.

Переходячи до техніки, неможливо оминати авіабудування. Антонов Ан-225 «Мрія» — найбільший літак в історії, створений у Києві в 1980-х для транспортування космічних вантажів [1, с. 7–9]. З максимальною злітною масою 640 т і вантажопідйомністю 250 т, він встановив понад 250 світових рекордів [1, с. 8]. Під керівництвом Петра Балабуєва та Віктора Толмачова літак інтегрував шість двигунів Д-18Т, посилене шасі на 32 колесах і систему «присідання» для завантаження [1, с. 8]. Знищений у 2022 році під час війни, «Мрія» символізує українську інженерну потужність, яка вплинула на глобальну логістику [1, с. 9].

Ще один технічний прорив — камера-крани Анатолія Кокуша. Засновник Filmotechnic у 2000-х створив гіростабілізовані системи, такі як Russian Arm, які змінили зйомку екшн-сцен у кіно [1, с. 22–24]. Монтовані на автомобілях, вони забезпечують стабільне зображення на високих швидкостях завдяки сенсорам, гідравліці та дистанційному керуванню [1, с. 23]. За це команда Кокуша отримала нагороди Американської кіноакадемії у 2006 та 2014 роках [1, с. 24]. Ці винаходи не лише спростили виробництво фільмів, як «Трансформери», а й розширили кінематографічну мову [1, с. 23].

У сфері інформаційних технологій видатним є внесок Віктора Глушкова, засновника Інституту кібернетики в Києві. У 1960-х він розробив теорію цифрових автоматів і АСУ, передбачаючи сучасні комп'ютерні мережі [1, с. 25–27]. Його проект ОГАС — прототип Інтернету — передбачав реальний час обробки даних для економіки [1, с. 26]. Глушков наголошував на етиці AI, розглядаючи комп'ютери як розширення людського інтелекту [1, с. 27]. Його ідеї вплинули на ERP-системи та великі дані, роблячи Україну піонером у кібернетиці [1, с. 26].

Оборонні технології також мають український акцент. Михайло Янгель і КБ «Південне» в Дніпрі створили рідинні ракетні двигуни для МБР, здатних

долати 10 000 км [1, с. 28–30]. Ракети на зразок Р-36 забезпечили стратегічний паритет СРСР, а пізніше лягли в основу космічних носіїв «Зеніт» і «Циклон» [1, с. 29]. Янгель оптимізував охолодження, тягу та стандартизацію, роблячи системи надійними [1, с. 28]. Ці розробки вплинули на глобальну космонавтику, показуючи український внесок у високі технології [1, с. 29].

Математика — ще одна галузь, де українці сяють. Марина В'язовська у 2016 році розв'язала проблему пакування сфер у 8 і 24 вимірах, отримавши Медаль Філдса у 2022 році [1, с. 19–21]. Її «чарівна функція» поєднала аналіз Фур'є та теорію чисел, відкриваючи нові горизонти в геометрії [1, с. 20]. Це друга жінка з цією нагородою, підкреслюючи гендерну рівність у науці [1, с. 21]. Застосування: від кодування даних до статистичної фізики [1, с. 20].

Нарешті, правозахист. У 2022 році Нобелівську премію миру отримав «Центр громадянських свобод» під керівництвом Олександри Матвійчук за документування воєнних злочинів [1, с. 30–32]. Заснований у 2007 році, центр фіксує порушення за стандартами МКС, передаючи дані ООН [1, с. 31]. Це визнання ролі України в глобальному правосудді [1, с. 32].

Ці приклади демонструють, що українська наука не зникає в кризах, а навпаки — генерує прориви. Від медичних інновацій Амосова до математичних відкриттів В'язовської, внесок українців у світовий прогрес є незаперечним. Посібник «Україна — країна геніїв» [1] нагадує: генії шукають шлях навіть у темні часи, надихаючи майбутні покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Железна В. Україна — країна геніїв: Внесок українців у світовий розвиток науки, техніки та медицини. Київ, 2026. 34 с.
2. IMU News & Events (International Mathematical Union) 06.07.2022 — про Fields Medal і доказ оптимальності у 8D. mathunion.org
3. Scientific American — широкий опис суті задачі й розширення на 24D. Scientific American

4. MIGORO Media — технічні деталі “magic function” та її значення. migoromedia.com
5. Наукові українські джерела — підтвердження внеску і нагородження Марини В’язовської. nauka.gov.ua
6. Nobel Prize Committee, The Nobel Peace Prize 2022 (офіційне рішення, жовтень 2022).
7. Center for Civil Liberties (Kyiv), офіційні матеріали організації.
8. Міжнародне гуманітарне право: Женевські конвенції, Римський статут МКС.
9. Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України — офіційні матеріали (станом на 2024 р.).
10. Глушков В. М. Введение в кибернетику, Основы безбумажной информатики.
11. Енциклопедія НАН України: статті про Віктора Глушкова.
12. Науково-публіцистична стаття на тему «Ракетні двигуни та міжконтинентальні ракети (Михайло Янгель, КБ „Південне“)\», розрахована на 2–3 сторінки А4:
13. Інтернет-джерело. URL: library.knuba.edu.ua+2Novyny.LIVE+2
14. Рівненський фаховий коледж НУБіП України.

Загайко Тетяна Олександрівна

вчитель англійської мови

комунальний заклад

«Харківський ліцей № 119

Харківської міської ради»

м. Харків, Україна

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННСВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Анотація: у статті розглядається проблема вивчення граматики англійської мови як важливого чинника розвитку мовленнєвої компетентності учнів. Підкреслюється, що сучасна школа має орієнтуватися не лише на засвоєння правил і структур, а насамперед на їх практичне застосування у реальному мовленні. Особлива увага приділяється інноваційним підходам – комунікативно-орієнтованому та діяльнісному навчанню, інтерактивним вправам, ігровим технологіям, використанню цифрових ресурсів і мультимедійних платформ, які забезпечують ефективність засвоєння граматичного матеріалу. Висвітлюються шляхи інтеграції граматичних завдань у проєктну діяльність, діалоги, рольові ігри та онлайн-комунікацію. Зазначено, що інноваційні методики допомагають подолати труднощі формального підходу, підвищують мотивацію до навчання та сприяють формуванню комунікативної компетентності, що відповідає вимогам сучасної освіти.

Ключові слова: діяльнісний підхід, розвивальне навчання, початкова школа, НУШ, суб'єктність, ключові компетентності, когнітивний розвиток, навчальна мотивація, інтерактивні методики.

Сучасна школа в умовах глобалізаційних процесів і швидких змін у сфері комунікації стикається з необхідністю переосмислення традиційних методів викладання іноземних мов. Граматика англійської мови, яка тривалий час сприймалася як система правил і структур для механічного засвоєння, сьогодні розглядається як практичний інструмент для розвитку мовленнєвої компетентності учнів. Це означає, що граматичні знання мають інтегруватися у всі види мовленнєвої діяльності – говоріння, письмо, аудіювання та читання, стаючи невід’ємною складовою комунікації. Завдання вчителя полягає у тому, щоб трансформувати уроки граматики із формально-тренувальних занять на динамічні простори практичного застосування мови, де кожна граматична конструкція отримує реальне смислове наповнення у живому мовленні.

Використання комунікативного підходу до навчання граматики дозволяє створити навчальні ситуації, максимально наближені до природного спілкування. Учні виконують діалогічні та монологічні завдання, де граматичні структури вживаються не ізольовано, а як інструмент для висловлення власних думок. Наприклад, замість традиційного вправлення у вживанні часів дієслова, школярі створюють діалоги про власний розпорядок дня, розповідають про події з життя чи моделюють ситуації майбутніх подорожей, використовуючи потрібні граматичні форми. Такий підхід формує не лише навички правильного вживання конструкцій, а й уміння гнучко адаптувати граматику до конкретного мовленнєвого контексту.

Інноваційні технології відкривають нові можливості у викладанні граматики. Використання інтерактивних вправ на цифрових платформах, таких як LearningApps, Quizlet, Kahoot, Wordwall, сприяє не лише засвоєнню правил, а й активізації мислення, підвищенню мотивації та залученню учнів у процес навчання. Віртуальні класи на Google Classroom чи Microsoft Teams дозволяють організовувати спільну роботу, де учні виконують завдання з використанням інтерактивних таблиць і карток, перевіряють правильність виконання у реальному часі та отримують зворотний зв’язок. Адаптивні системи онлайн-

тестування автоматично підбирають рівень складності завдань відповідно до індивідуальних потреб кожного учня, що забезпечує персоналізацію навчання.

Важливу роль у формуванні мовленнєвої компетентності відіграють проєктні технології, які інтегрують граматику у творчу та дослідницьку діяльність учнів. Під час реалізації навчальних проєктів школярі можуть створювати групові презентації, писати спільні історії, вести блоги англійською мовою, у яких відпрацьовують конкретні граматичні конструкції. Такі завдання вчать застосовувати граматику у продуктивних видах мовленнєвої діяльності, стимулюють самостійність, креативність і критичне мислення. Проєктні роботи сприяють також розвитку навичок командної роботи, що є ключовою компетентністю XXI століття.

Ігрові методи залишаються одним із найефективніших інструментів у викладанні граматики, оскільки створюють емоційно позитивну атмосферу та підтримують високий рівень зацікавленості учнів. Використання мовних квестів, настільних ігор, інтерактивних вікторин у цифровому форматі дозволяє тренувати граматичні структури у ненав'язливій формі. Рольові ігри, у яких школярі моделюють ситуації повсякденного спілкування, сприяють засвоєнню граматики у природному контексті. Наприклад, під час проведення “судового засідання” чи “прес-конференції” учні активно вживають різні часові форми, умовні речення та пасивні конструкції, не концентруючись на самій граматиці, а занурюючись у змістову сторону комунікації.

Інтеграція граматичних завдань із технологіями доповненої та віртуальної реальності є ще одним кроком до підвищення ефективності навчання. Створення віртуальних ситуацій, де учні повинні взаємодіяти з персонажами чи об'єктами англomовного середовища, стимулює їхнє використання граматичних структур у спонтанному мовленні. Це може бути віртуальна подорож містами Великої Британії чи США, під час якої школярі формулюють запитання, описують побачене чи обговорюють маршрути, активно застосовуючи відповідні граматичні форми. Таке занурення створює реальний комунікативний досвід і закріплює граматику у живому мовному потоці.

Не менш важливим є використання технік перевернутого класу, коли учні отримують доступ до теоретичного матеріалу вдома у вигляді відеолекцій, інтерактивних презентацій чи онлайн-курсів, а на уроці працюють із вправами, діалогами, проєктами, що передбачають практичне застосування граматики. Така організація дозволяє вивільнити час на активну взаємодію, колективні форми роботи та розвиток комунікативних навичок.

Ефективною стає робота з автентичними текстами, відео та аудіо матеріалами, де граматичні явища функціонують у природному мовленнєвому контексті. Учні аналізують тексти пісень, статті з онлайн видань, уривки з фільмів чи подкастів, звертаючи увагу на вживання граматичних структур, а потім відтворюють їх у власних висловлюваннях. Це допомагає усвідомити, що грамика не є відірваною від реального життя, а є невід'ємною частиною мовної практики.

У щоденній практиці навчання грамика може інтегруватися у групові та парні завдання, що стимулюють спільне вирішення комунікативних проблем. Учні працюють у командах над створенням діалогів, де кожному відводиться певна роль, і саме граматичні конструкції визначають перебіг спілкування. Такий формат дозволяє формувати не лише мовленнєву, а й соціальну компетентність, адже школярі вчаться домовлятися, враховувати думку інших і координувати спільну діяльність. Колективна взаємодія сприяє активному використанню грамики як інструменту, а не як абстрактної системи правил, що підвищує рівень усвідомленого засвоєння матеріалу.

Важливим аспектом практичної реалізації інноваційних методик є використання цифрових симуляцій і інтерактивних платформ, які дозволяють створювати ситуації наближені до реального життя. Учні беруть участь у віртуальних дискусіях, створюють цифрові історії, беруть інтерв'ю одне в одного в онлайн-середовищі, використовуючи певні граматичні явища у живому мовленні. Такі вправи забезпечують високу мотивацію до навчання, адже дозволяють відчувати корисність грамики у повсякденному спілкуванні,

формують упевненість у власних силах і підкреслюють практичний вимір вивченого матеріалу.

Таким чином, вивчення граматики англійської мови в сучасній школі набуває нового змісту завдяки інноваційним підходам, які поєднують комунікативну спрямованість, використання цифрових технологій, ігрові методи, проєктну діяльність і інтеграцію з іншими видами навчальної активності. Граматика перестає бути сухою системою правил і стає дієвим інструментом формування мовленнєвої компетентності, що забезпечує здатність учнів ефективно спілкуватися англійською мовою в реальних життєвих ситуаціях. Новітні методики дають змогу кожному учневі відчувати себе активним учасником комунікативного процесу, відкривають перспективи для розвитку творчих здібностей і критичного мислення та створюють умови для виховання компетентної особистості, готової до життя в умовах сучасного глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк О. В. та ін. Інноваційні технології навчання англійської мови / за ред. І. В. Самойлюкевич.– Житомир: Євро-Волинь, 2021. 160 с. [Електронний ресурс]. Доступ: методичні рекомендації щодо впровадження інноваційних технологій у навчання англійської мови, зокрема в умовах НУШ. Доступ: https://eprints.zu.edu.ua/33160/1/Методичний%20експрес_Інноваційні%20технології%20навчання%20англійської%20мови.pdf
2. Ivashchuk A. Analysis of current trends in teaching English in Ukraine [Електронний ресурс]. RPGE – Revista on line de Política e Gestão Educacional, 2023. Доступ: опис сучасних трендів викладання англійської в Україні, таких як компетентнісний підхід, інтерактивні програми, мобільні додатки, Flipped classroom, CLIL, блендед навчання. Доступ: <https://periodicos.fclar.unesp.br/rpge/article/download/18749/17064/72128>

3. На Урок. Методичні рекомендації. Застосування інноваційних технологій на уроках англійської мови як засіб підвищення результативності навчання та розвитку креативності [Електронний ресурс]. Доступ: дослідження інноваційних методів, особистісно орієнтованого підходу, елементів проектної діяльності <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-zastosuvannya-innovaciynih-tehnologiy-na-urokah-angliysko-movi-yak-zasib-pidvischennya-rezultativnosti-navchannya-ta-rozvitku-kreativnosti-144888.html>
4. Bondarchuk J. Innovative Strategies for Learning English during Wartime in Ukraine [Електронний ресурс]. 2024. Доступ: висвітлення медіа орієнтованих і інтерактивних методів навчання, що користуються перевагою серед учнів в умовах воєнного стану <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/7085>

Н. В. Одновалова

Херсонський державний університет

м. Херсон, Україна

<https://orcid.org/0009-0000-9138-8183>

ВИКОРИСТАННЯ ДОПОВНЕНОЇ ТА ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ФІЗИКИ

Анотація. В статті розглянуто основні дієві застосунки використання доповненої реальності на уроках фізики. Наголошено на тому, що мобільний пристрій для здобувачів освіти в реаліях сьогодення стає повноцінним інструментом для навчання, оскільки під час виконання завдань та проектів ми спостерігаємо формування політехнічного складника предметної компетентності з фізики, відбувається формування ключових компетентностей Нової української школи.

Розглянуто використання викладачем застосунків для смартфонів під час вивчення розділу «Електричні явища»: Electricity AR, BookVAR.

Доведено, що впровадження доповненої реальності в освітній процес загальноосвітніх закладів освіти надасть можливість візуально представити процеси, які неможливо відтворити матеріальними засобами, процес навчально-пізнавальної діяльності стане наочнішим і цікавішим. Застосування технології доповненої реальності на уроках фізики має широкі можливості – від додавання анімації до навчальних підручників з метою візуалізації написаного матеріалу до тривимірних навчальних презентацій, які допоможуть наочно продемонструвати необхідні явища чи процеси. З'ясовано, що найбільш актуальним для використання на уроках фізики, зокрема теми «Електричні явища» є додаток доповненої реальності BookVAR, як надає можливість перетворити площинні зображення підручника у тривимірні моделі.

Встановлено, що технологія доповненої реальності має великий потенціал розвитку та може застосовуватись у різних освітніх галузях.

Ключові слова: освітній процес, доповнена реальність, технологія, мобільні додатки, проєктна діяльність, здобувачі освіти, додатки доповненої реальності Electricity AR, BookVAR.

Мета статті.

Основною метою даної статті є розкриття сутності технології доповненої реальності, її значення в освітньому процесі та необхідність впровадження технології на уроках фізики.

Постановка проблеми.

Сучасне комп'ютерне обладнання надає можливість здобувачам освіти оперувати з реальними та віртуальними моделями, конструкторами, що демонструють принцип роботи різноманітних приладів. Проаналізувавши дослідження даної тематики можемо зробити висновок про можливість та необхідність використання ІКТ в якості засобу формування предметної компетентності з фізики та ключових компетентностей старшокласників. Слід зазначити, що інформаційні технології, повністю заповнили сьогодення сучасної людини, а сама техніка використовуються практично у всіх сферах життєдіяльності людини. Здобувачі освіти щоденно використовують що різноманітну техніку, комп'ютери та телефони, це зумовлює та зацікавлює учнів в отриманні відповідних знань, вмінь та навичок.

Сучасні ІКТ вони повинні бути одним з основних змістових компонентів сучасної освіти. В Україні заборону на використання мобільних телефонів під час навчального процесу запровадили у травні 2007 року і через сім років, у серпні 2014 року, скасували з метою поширення використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Використання смартфона як засобу навчання збуджує пізнавальний інтерес підлітка, сприяє розвитку критичного мислення та формуванню інформаційно-цифрової компетентності, надаючи здобувачам освіти доступ до

безкінечної кількості джерел, які необхідно вміти знайти, критично аналізувати та перевіряти та задіяти для здобуття нових знань, вмінь та навичок.

Вчитель більше не є єдиним джерелом інформації, тому його роль змінюється, він повинен вміти використовувати такі педагогічні та

інформаційно-комунікаційні технології, сприяли б розвитку навчально-пізнавальної активності, самостійності, формуванню та розвитку предметних та ключових компетентностей, покликаних зробити зі здобувача освіти конкурентно спроможну особистість. Однією з таких технологій є технологія мобільного навчання з використанням принципу BYOD у процесі навчання фізики.

BYOD (Bring Your Own Devices – «візьми свій власний пристрій») – це принцип активного використання для навчальних занять смартфонів, ноутбуків,

планшетів та інших цифрових пристроїв. Це власні пристрої здобувачів освіти. Принцип BYOD, прийшов до шкіл з бізнесу, має на меті зробити учнів щасливими, розширити їх права та можливості, та підвищити продуктивність навчання, використовуючи принцип політехнізму й дозволяє підвищити ефективність навчання на уроках фізики.

Проте мобільний пристрій, що ще вчора використовувався лише для розваг та спілкування, може стати повноцінним інструментом для навчання, оскільки допомагає у проведенні навчального дослідження та залучення кожного здобувача освіти як в школі, так і за межами класу, виконуючи навчальні проекти та самостійні дослідження. Під час виконання завдань та проектів спостерігаємо формування політехнічного складника предметної компетентності з фізики, відбувається формування ключових компетентностей, що закладені Новою українською школою.

Засоби навчання, що ґрунтуються на інформаційно-комунікаційних технологіях (ІКТ), відкривають нові можливості для візуалізації складних фізичних процесів, які неможливо спостерігати в повсякденному житті. Саме однією з таких технологій і є доповнена реальність (AR), яка дозволяє

накладати віртуальні об'єкти на реальне оточення, створюючи інтерактивне середовище для навчання здобувачів освіти .

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає можливість стверджувати, що протягом останніх років в науці значну увагу присвячено технології доповненої реальності, яка була впроваджена в багатьох предметах та науках, зокрема фізиці, біології, хімії, дизайні, географії тощо. Проблемою використання технології займалися такі вчені як О. Базелюк, Д. Вагнер, О. Гумінська, Ю. Єчкало, Н. Зільберман, Є. Матвієнко, П. Мілграм, Ф. Кісіно, Л. Кондратова, Л. Масол, В. Ткачук та інші, що зробили значний внесок у розвиток питань взаємодії людини з комп'ютером, технології доповненої реальності та методики її реалізації в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу.

В повсякденному житті нам постійно доводиться стикатися з графічними зображеннями, створеними за допомогою комп'ютера , які допомагають нам виконувати повсякденні завдання, оптимізувати щоденні процеси та проводити дослідження.

Доповнена реальність — термін, що позначає всі проекти, спрямовані на доповнення реальності будь-якими віртуальними елементами. Використання і AR в освітніх проектах здійснюється з метою доповнення відомостей про оточення і поліпшення сприйняття інформації . Доповнена реальність ,додаючи до сторінок підручника виразну анімацію та візуалізацію, перетворити процес навчання та сприйняття інформації у захоплюючу гру, спростивши відтворення аудіо - та відео контенту.

Сама назва поняття «доповнена реальність» говорить,що це технології, які доповнюють реальність віртуальними елементами.

Актуальність технології доповненої реальності пов'язано з її здатністю поєднувати віртуальний контент із реальним світом, що відкриває нові можливості в різних сферах:

- 1) Інтерактивність;** Навчання та освіта: AR дозволяє візуалізувати складні абстрактні поняття, наприклад, електричні поля чи будову

атома, прямо в класі. Це робить процес навчання інтерактивним, наочним та значно підвищує залученість здобувачів освіти до процесу навчання;

2) Реалістичність;

3) Доступність інформації в реальному часі; Збільшення доступності технологій відбувається завдяки масовому розповсюдженню смартфонів та планшетів, AR-додатки стали доступними для широкого кола користувачів;

4) Інноваційність;

5) «wow»-ефектом – неординарний спосіб подачі інформації, який дозволяє привертати увагу здобувачів освіти, а також посилювати їх запам'ятовування.

6) Позитивні емоції здобувачів освіти, відчуття ситуації успіху.

- Ненав'язливість інформації, яка легко запам'ятовується, тому що легко, грайливо і комфортно подана.
- Використання гаджетів, що для сучасної людини, яка вже себе без них не уявляє, безсумнівно плюс.
- Вірусність. Хтось побачив, як використовується доповнена реальність, розповів іншому, а той ще іншому і понеслась.
- Зв'язок цифрового світу і оффлайн.
- Вивчення об'єкта в тривимірному форматі, навіть якщо в реальності його побачити складно.

Початок використання віртуальної і доповненої реальності в освіті почався не так давно. Сам термін імовірно був запропонований при співпраці з корпорацією Boeing дослідником Томом Коделом. 1996 – з'являється один з найперших віртуальних додатків для вивчення хімії, фізики. В освітньому проекті з фізики Х. Кауфманна і Б. Майера під назвою Physics Playground була створено тривимірне середовище з глибоким зануренням, яке дозволяло експериментувати і вивчати фізичні явища.

Доповнена реальність - це звичайна реальність, до якої додана цифрова графіка, але на відміну від віртуальної реальності, котра вимагає повного занурення у віртуальне створене середовище. Доповнена реальність, використовуючи середовище навколо нас, накладає поверх нього зображення певної віртуальної інформації – одночасне використання графіки, тексту, відео, аудіо, 3D-моделей. Віртуальна інформація використовується як додатковий корисний інструмент, який забезпечує допомогу в повсякденній реальності.

В чому ж полягає істотна відмінність доповненої реальності від віртуальної? Віртуальна реальність і доповнена реальність (AR), незважаючи на те що назви цих технологій схожі – це різні явища. Доповнена реальність (AR) не надає користувачам можливості дослідження цілком цифрової реальності; це технологія накладання додаткового вмісту, віртуальних об'єктів, їх комбінуванням на реальний світ, що оточує здобувачів освіти. Доповнена реальність, дозволяючи доповнити досліджуваний об'єкт віртуальними об'єктами, звуками, образами, може бути інтерактивною, а саме:

1. вплив на віртуальні об'єкти (наприклад, доторкнутися на екрані планшета або телефону до зображення об'єкта і спостерігати як він змінюється);
2. можливість сфотографуватися з об'єктом;
3. можливість з їх допомогою переходу на сайти та інші застосунки.

Формування доповненої реальності відбувається за рахунок обробки зображення: на об'єкт наводиться камера планшета або телефону і з'являється зображення, відео, 2D та 3D-модель або текст контент. У системі доповненої реальності використовуються спеціальні маркери або мітки, котрі сприймаються камерою та слугують основою для позиціонування елементів AR. Програмне забезпечення може працювати з використанням міток чи маркерів, розпізнаючи маркер на зображенні з камери, фіксує позицію маркеру і на його місці відображається відповідний елемент доповненої реальності; або без використання маркерів і тоді процес відбувається за рахунок відслідкування

геометрії та взаємного місцезнаходження реальних об'єктів (система координат).

У середовищі навчання на основі AR здобувачі освіти взаємодіють з навколишнім середовищем і отримують зворотний зв'язок негайно зміни візуального зображення, вони можуть приймати рішення щодо подальших дій під час дослідження об'єкту, формуючи зв'язок між відповідями і знаннями з конкретної тематики, а наявність великої кількості інструментів для побудови моделей, зміни конфігурації і реалізації різних сценаріїв, збільшують можливості.

Враховуючи вищевказані особливості та можливості використання доповненої реальності, ствердно можна говорити про доцільність її використання в освітньому процесі загальноосвітніх закладів всіх рівнів. При використанні доповненої реальності підвищується зацікавленість здобувачів освіти до вивчення фізики, освітній процес набуває нового інформаційного наповнення, вноситься певна новизна в процес отримання знань.

Дидактичної основою навчання у віртуальному середовищі є конструктивістська теорія В. Винна, що заснована на ідеї реалізації успішного навчання лише тоді, коли учні можуть безпосередньо створювати, конструювати, будувати, розробляти. Ф. Мантовані зазначає, що процес навчання набуде ефективності у результаті простого дослідження віртуального середовища. Незважаючи на цінність дослідницького навчання, тим не менш, контекст знань в ньому занадто не структурований, тому процес навчання може стати занадто важким для учня.

Розглянемо використання вчителем застосунків для смартфонів під час вивчення розділу «Електричні явища» для формування понять фізичних величин, ціни поділки приладів для вимірювання. Додаток Electricity AR (http://kfk.biz.ht/android/Electricity/images_ukr.html) -використання ключові зображення для програми, які потрібно роздрукувати для використання на уроках фізики . Пропонуються елементи електричних кіл та вимірювальні пристрої (вольтметри та амперметри). Зважаючи на подібний зовнішній вигляд,

зображення, що відповідають вимірювальним пристроям, пронумеровані у верхньому правому куті.

Рис. 1.

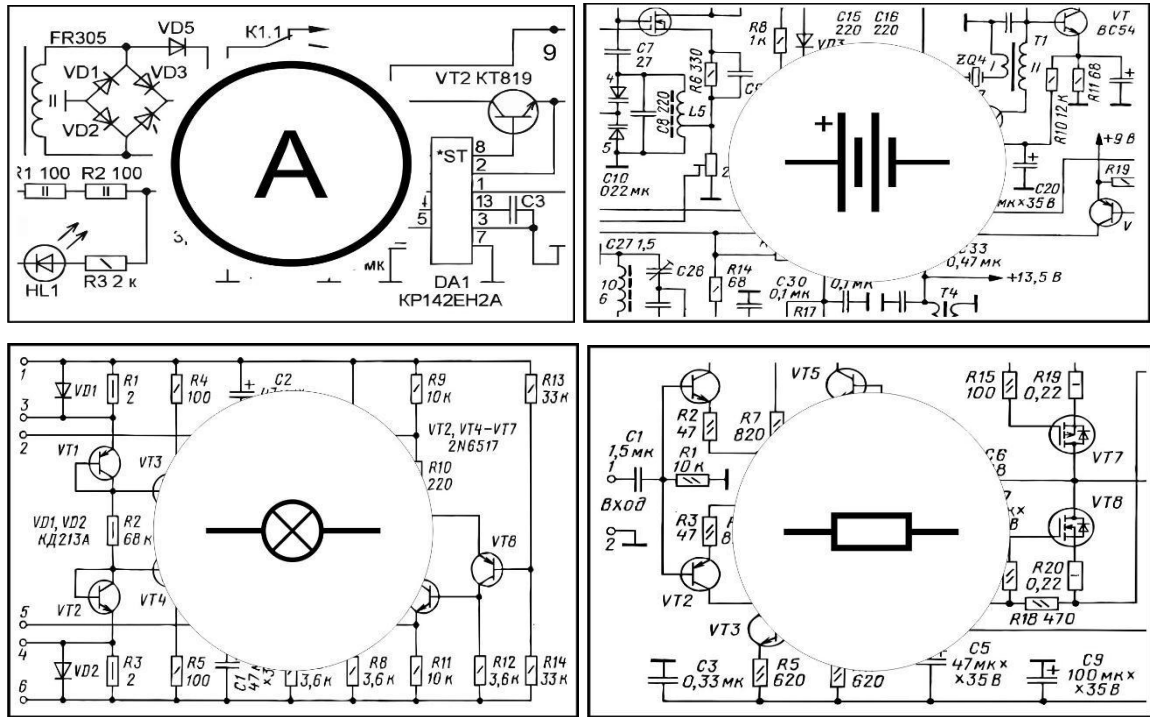
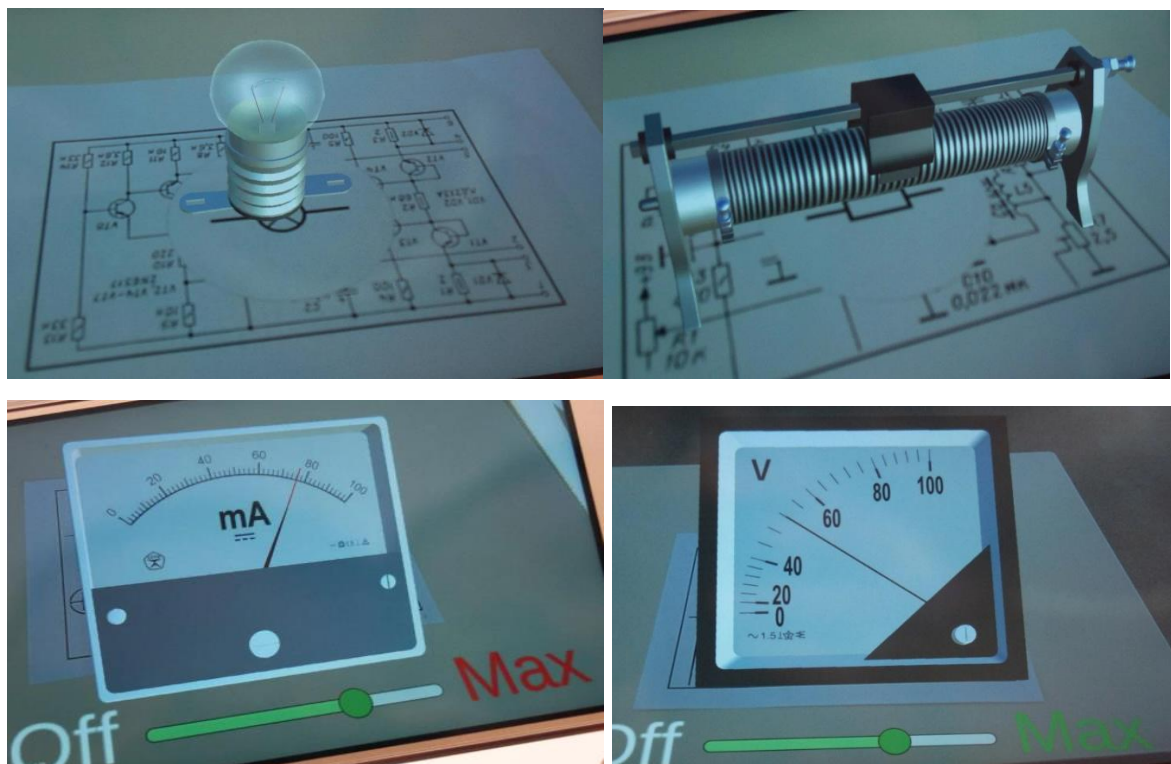
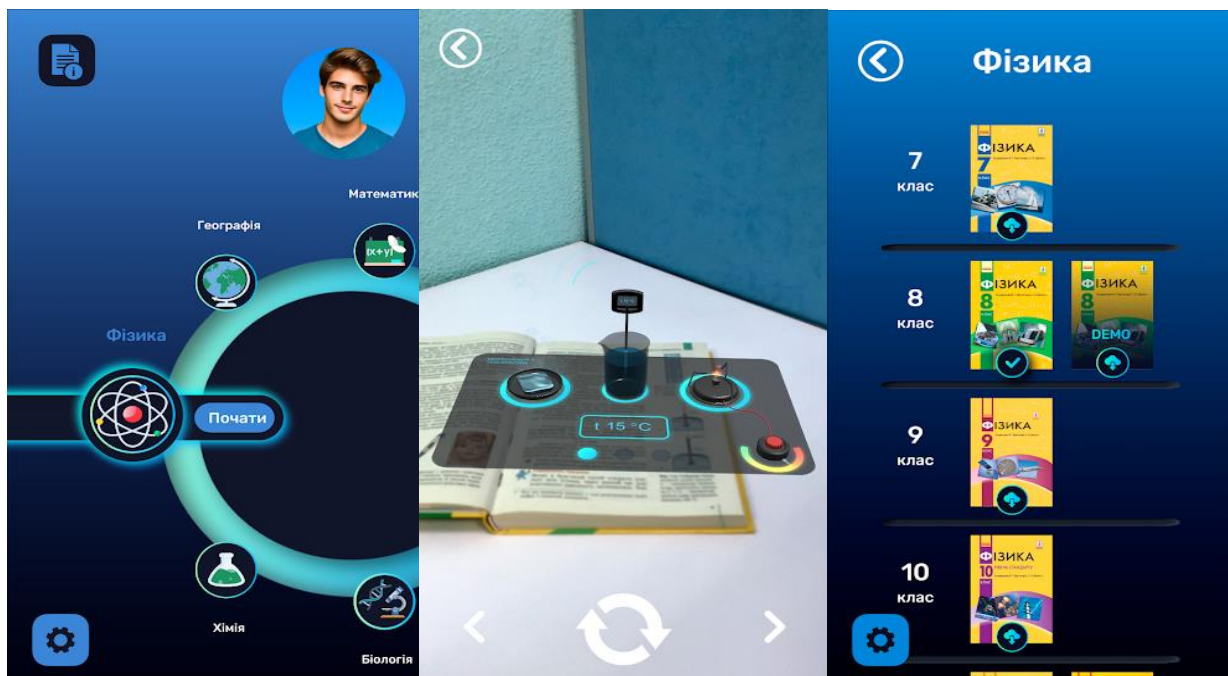

Рис. 2.

Майже на кожному уроці фізики я використовую додаток BookVAR (<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.FlexReality.BookvAR&hl=uk>), який дозволяє, опрацювавши інформацію в підручнику , отримати візуалізацію тут і зараз. Досить зручний додаток, який пропонує здобувачам освіти працювати з такими дисциплінами: фізика, хімія, біологія, географія, математика. Це дозволяє на більш якісному рівні виконувати STEM-проекти не тільки на уроках фізики , інтегрувати отримані знання. Вдосконалювати та відточувати свої вміння та навички.

Рис. 3.

Процес навчання повинен підтримувати створення концептуальних моделей, які є послідовними сполучними ланками між наявними і новими знаннями.

Ці додатки доповненої реальності можуть стати у пригоді під час створення цікавих трансдисциплінарних проектів, що дозволяє здобувачу освіти краще зрозуміти досліджувану тематику та зрозуміти її практичне застосування в повсякденному житті, масштабуючи при цьому 3D-моделі вручну. Взаємодіючи та досліджуючи моделі доповненої реальності учні отримують

візуальне підтвердження або спростування теорій, доказ дії фізичних явищ та законів природи. Тому впевнено можна говорити про те, що використання AR сприяє:

1. формуванню інформаційно-комунікаційної та предметної компетентності;
2. більшій ефективності впровадження міжпредметних зв'язків;
3. залученню та стимулює мотивацію здобувачів освіти до роботи над проєктами з фізики;
4. розкриттю творчого потенціалу та креативних здібностей здобувачів освіти.

Виконуючи проєктну діяльність за допомогою технологій AR, здобувачі освіти діють під керівництвом вчителя, який має певні компетенції та навички використання ІКТ на уроках фізики.

Так як науково-технічний прогрес не стоїть на місці то можна припустити, що в найближчому майбутньому ми будемо свідками масового використання технологій доповненої реальності в освіті, маючи значний потенціал розвитку, може застосовуватися в загальноосвітніх навчальних закладах в навчанні фізики. Її використання дозволяє підвищити наочність навчальних матеріалів і сприяти розвитку мислення.

Доповнена реальність (AR) на уроках фізики дозволяє візуалізувати складні поняття та явища шляхом накладання комп'ютерних даних на реальний світ через цифрові пристрої, що робить процес навчання інтерактивним та захопливим. Вона допомагає учням краще розуміти абстрактні концепції, створювати віртуальні експерименти та моделі, що підвищує їхню мотивацію та зацікавленість у вивченні фізики.

Як AR використовується на уроках фізики:

- **Візуалізація моделей:** Учні можуть бачити тривимірні моделі атомів, молекул, силових полів, або рух планет, що допомагає зрозуміти їхню будову та взаємодію.

- **Проведення віртуальних експериментів:** AR дозволяє створювати віртуальні лабораторні роботи, де учні можуть безпечно експериментувати з різними фізичними явищами, не маючи реального обладнання.
- **Інтерактивні уроки:** Учителі можуть використовувати AR для демонстрації складних процесів, наприклад, демонстрації роботи електричного струму або принципів роботи різних механізмів, роблячи урок більш динамічним.
- **Вивчення законів природи:** Доповнена реальність допомагає пояснити абстрактні закони фізики, показуючи їх у дії. Наприклад, можна візуалізувати, як гравітація впливає на об'єкти або як утворюються хвилі.

Переваги використання AR:

- **Підвищення зацікавленості:** AR робить вивчення фізики більш цікавим та захопливим, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.
- **Краще розуміння складних тем:** Візуалізація абстрактних концепцій допомагає учням краще зрозуміти складні явища та закони фізики.
- **Безпечне середовище для експериментів:** Учні можуть проводити віртуальні експерименти без ризику для себе та без потреби в дорогому обладнанні, що особливо важливо для вивчення небезпечних явищ.
- **Розвиток навичок:** Доповнена реальність розвиває в учнів просторове мислення, аналітичні здібності та цифрову грамотність.

FizykaAR це мобільний додаток для вивчення фізики за допомогою доповненої реальності (AR), який використовує спеціальні картки з QR-кодами для відображення 3D-моделей фізичних явищ, експериментів та об'єктів. Він пропонує інтерактивні ігри, вікторини та тестування для закріплення знань, дозволяючи учням глибше зануритися в матеріал та краще зрозуміти світ, незважаючи на обмеження реального світу.

FizykaAR – це інтерактивний навчальний додаток, який поєднує фізичні концепції з технологією доповненої реальності.

Як це працює?

1. **AR-картки:** Додаток використовує спеціальні картки з QR-кодами, які активують 3D-моделі при скануванні за допомогою камери смартфона.
2. **Доповнена реальність:** 3D-графіка накладається на реальне зображення з камери, дозволяючи візуалізувати явища, які важко побачити неозброєним оком (наприклад, дуже маленькі об'єкти, швидкі процеси або далекі об'єкти).
3. **Інтерактивність:** Користувачі можуть взаємодіяти з цими моделями, запускати віртуальні експерименти, грати в освітні ігри (наприклад, скласти електричне коло, розташовувати кольори веселки) та проходити тести.

Віртуальна реальність привнесла ефект новизни у освіту, не стали винятком і інтерактивні уроки з фізики, що показали нові підходи до вивчення фізики як науки. За допомогою VR-технологій педагоги-новатори, здобувачі освіти можуть створювати та використовувати під час уроків віртуальні лабораторії з фізики, у тих випадках, коли експеримент неможливо провести в аудиторії. Такі уроки дуже корисні для тих, хто воліє здобувати навчання через практичну діяльність та візуальне сприйняття інформації. Саме із використанням VR-технології, фізика стає не лише доступною та цікавою, спонукаючи учнів до активної участі в освітньому процесі, інформативно-наочною, дозволяючи їм візуалізувати абстрактні концепції та складні фізичні процеси, демонструючи їх на практиці через інтерактивні експерименти у віртуальних лабораторіях, проводячи лабораторні роботи з фізики за допомогою шоломів віртуальної реальності та спеціального програмного забезпечення, яке «оживляє» підручник.

VR-технології в освіті пропонують широкий спектр функціональних можливостей:

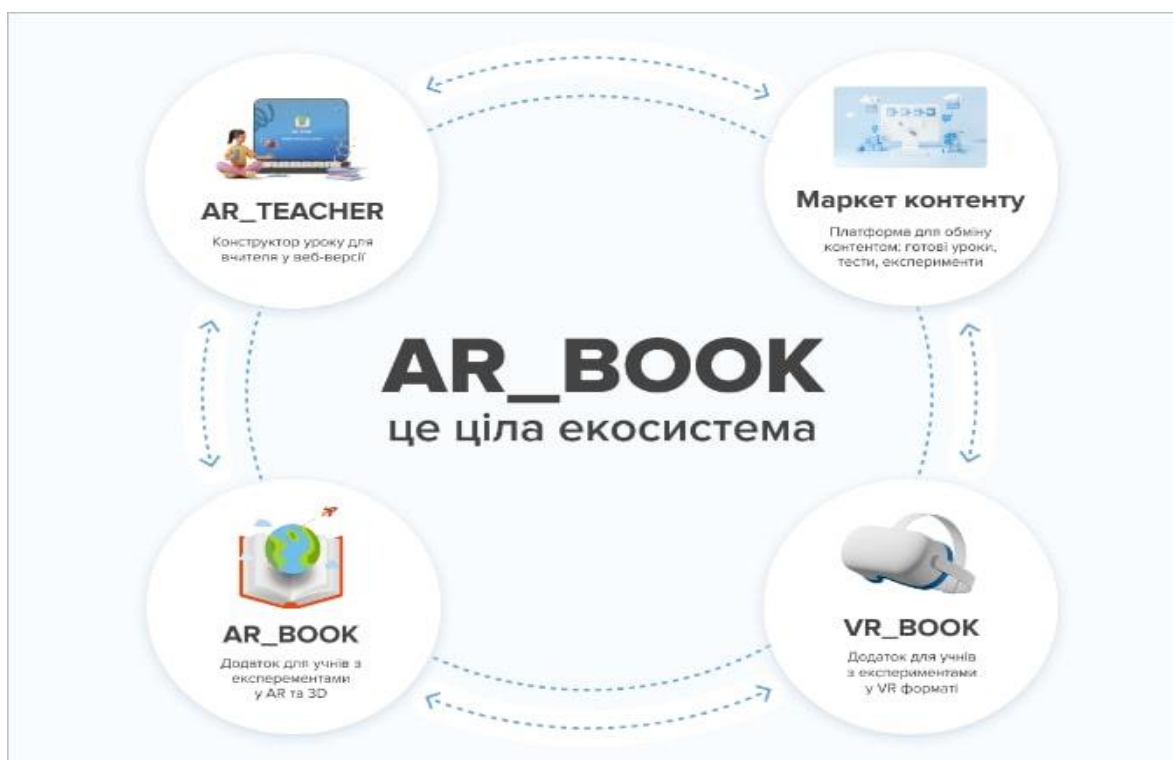
1. Візуалізація.
2. Моделювання.
3. Колаборація.

Для успішного використання VR в освітньому процесі та проведення інтерактивних уроків з фізики необхідно зробити наступне:

1. Вибір обладнання: шолом віртуальної реальності та контролери, які забезпечать повноцінну взаємодію з віртуальним середовищем.
2. Вибір платформи та контенту.

Одною з найвагоміших переваг віртуальної реальності є можливість взаємодіяти при використанні VR-симуляцій в реальному часі. Такі застосунки як AR_Book можуть стати одним із незамінних інструментів на уроках фізики при проведенні лабораторних робіт у безпечному контрольованому середовищі. VR-технологія дозволяє створити захоплююче навчальне середовище, яке сприяє командній роботі та критичному мисленню та кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Рис. 4.

VR-технологія також може застосовуватися для навчання здобувачів освіти з обмеженими можливостями.

Успішне впровадження VR-технологій в загальноосвітніх навчальних закладах країни відбувається за підтримки Асоціація інноваційної та цифрової освіти, про що було повідомлено на сайті МОН. Про впровадження VR-технологій в університетах: МОН і SimLab Soft підписали меморандум про співпрацю. У межах ініціативи закладам освіти будуть надані безкоштовні ліцензії на використання імерсивних технологій SimLab в освітньому процесі. *SimLab Soft — новаторська компанія, що спеціалізується на рішеннях віртуальної реальності, які покращують навчання та співпрацю в різних галузях. (www.simlab-soft.com)*

Приклад контенту:

Закон Ома: <https://www.youtube.com/watch?v=VKKEoa7linA&t=167s>

Технічне застосування пристроїв (гаджетів) та програми для відтворення навчальних матеріалів у такому форматі не викликає надмірної складності серед здобувачів освіти та вчителів, сподобається такий формат проведення навчальних занять, що надає реальне уявлення про предмети, матерії, явища, закони тощо.

Зважаючи на вищевикладене, вважаю, що застосування технологій віртуальної та доповненої реальності у процесі навчання як за предметом «Фізика», так і за іншими навчальними дисциплінами у відповідності до державної програми Міністерства освіти науки України у загальноосвітніх навчальних закладах, є доцільним та дозволяє значно покращити засвоєння матеріалу учнями, підвищити їх мотивацію до навчання, а також допомогти вчителям та викладачам донести до здобувачів освітнього процесу інформацію у повному обсязі. Використання AR- та VR-технологій у викладанні фізики має великий потенціал, забезпечуючи захоплюючий, інтерактивний та персоналізований досвід навчання, допомагає подолати розрив між теорією та реальністю. Так як фізика відноситься до природничих наук і являє собою «фундамент» в осмисленні фізичної картини світу, то можна сказати, що використання технологій доповненої та віртуальної реальності допомагають

мислити критично, діяти відповідально майбутнім інженерам, науковцям та дослідникам, заохочувати здобувачів освіти до дослідницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар Я. Доповнена реальність як спосіб урізноманітнення освітнього процесу. Національна освітня платформа. URL: <https://vseosvita.ua/news/dopovnena-realnist-iak-sposib-uriznomanitnenniaosvitnoho-protsesu-29405.html> (дата звернення: 05.01.2023).
2. 5 AR-додатків: цікаве навчання з новими технологіями. Освітній проект «На Урок» для вчителів. URL: <https://naurok.com.ua/post/5-ar-dodatktiv-sikavenavchannya-z-novimi-tehnologiyami> (дата звернення: 05.01.2023).
3. Модло, Є.О., Єчкало, Ю.В., Семеріков, С.О., & Ткачук, В.В. (2017). Використання технології доповненої реальності у мобільно орієнтованому середовищі навчання ВНЗ. Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Частина 1, (11). 93-99.
4. Хараджян Н.А. Використання принципів STEM-освіти у процесі розвитку інтелектуальних умінь підлітків / Н. А. Хараджян, О. А. Ткаченко // Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу «ІТМ*плюс - 2018» : матеріали III Міжнародної науково-методичної конференції (8-9 листопада 2018 р., м. Суми) : у 2 томах. Т. 1. - Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. С.238-240.
5. Хміль, Н.А., Галицька-Дідух, Т.В., & Ван, Цяньці (2023). Використання віртуальної та доповненої реальності в українській освіті. Академічні візії, (22).

Сухоруков Юрій Олексійович

вчитель географії

Старомерчицького ліцею Валківської Міської ради

Богодухівського району Харківської області

с. Старий Мерчик, Харківська область, Україна

ГРУПОВЕ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В УМОВАХ «НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті проаналізовано особливості впровадження групового оцінювання результатів навчання з географії в умовах Нової української школи для базової середньої освіти (5-9 класи). Особливу увагу приділено інтеграції технологій штучного інтелекту в освітній процес та їх вплив на систему оцінювання. Розглянуто позитивні та негативні аспекти групового оцінювання, проаналізовано практичний досвід використання ІІІ-інструментів у викладанні географії. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації процесу оцінювання з урахуванням сучасних технологічних можливостей.

Ключові слова: Нова українська школа, географія, групове оцінювання, штучний інтелект, компетентнісний підхід, формувальне оцінювання.

ВСТУП

Реформа Нової української школи, розпочата у 2016 році, кардинально змінила підходи до навчання та оцінювання в системі базової середньої освіти. Географія як навчальний предмет посідає особливе місце у формуванні ключових компетентностей учнів, поєднуючи природничо-наукові знання з практичними навичками просторового мислення, екологічної свідомості та громадянської відповідальності.

Згідно з Державним стандартом базової середньої освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898, географія спрямована на формування предметної природничо-наукової компетентності через дослідницьку діяльність, критичне мислення та вміння працювати з різними джерелами географічної інформації. Водночас, одним із найбільш дискусійних аспектів НУШ залишається система оцінювання, зокрема групове оцінювання результатів навчання.

Паралельно з освітньою реформою відбувається стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту, які поступово інтегруються в навчальний процес. За даними досліджень 2024 року, понад 60% вчителів у світі використовують ті чи інші ШІ-інструменти у своїй професійній діяльності. В Україні цей показник нижчий, однак тенденція до зростання очевидна, особливо в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення традиційних підходів до оцінювання в контексті компетентнісної парадигми НУШ та появи нових технологічних можливостей. Групове оцінювання, що активно впроваджується в освітню практику, потребує глибокого аналізу його ефективності, особливо у поєднанні з використанням ШІ-технологій.

Мета статті – проаналізувати особливості групового оцінювання результатів навчання з географії в умовах НУШ, виявити позитивні та негативні аспекти такого оцінювання, дослідити можливості інтеграції технологій штучного інтелекту для підвищення об'єктивності та ефективності оцінювання.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРУПОВОГО ОЦІНЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ НУШ

Концептуальні засади оцінювання в Новій українській школі

Нова українська школа орієнтована на компетентнісний підхід, що передбачає не лише засвоєння знань, а й формування здатності застосовувати їх

у практичних ситуаціях. Відповідно, система оцінювання має відображати не стільки обсяг запам'ятованої інформації, скільки рівень сформованості компетентностей.

Згідно з методичними рекомендаціями МОН України, оцінювання в НУШ базується на принципах:

- **Формувального характеру** – оцінювання як інструмент підтримки навчання;
- **Об'єктивності** – використання чітких критеріїв та дескрипторів;
- **Систематичності** – регулярне відстеження прогресу;
- **Диференційованості** – врахування індивідуальних особливостей учнів;
- **Прозорості** – зрозумілість критеріїв для всіх учасників освітнього процесу.

Для географії як предмету природничого циклу особливо важливим є оцінювання практичних умінь: роботи з картами, статистичними даними, проведення спостережень, вимірювань та досліджень.

Групове оцінювання: сутність та специфіка

Групове оцінювання – це процес визначення рівня досягнень групи учнів, що працювали над спільним завданням або проектом. На відміну від індивідуального оцінювання, воно фокусується на колективному результаті, процесі співпраці та внеску кожного учасника в загальну справу.

У контексті географії групове оцінювання особливо доречне при:

- Виконанні проектних робіт (наприклад, дослідження екологічного стану місцевості);
- Роботі з інтерактивними картами та ГІС-системами;
- Проведенні польових досліджень;
- Створенні презентацій та інфографіки;
- Розв'язанні географічних кейсів та проблемних ситуацій.

Важливо розрізняти **групову оцінку** (єдиний бал для всієї групи) та **оцінювання в групі** (диференційовані оцінки з урахуванням індивідуального

внеску). Саме друга модель вважається більш справедливою та педагогічно виправданою.

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ ГЕОГРАФІЇ

Сучасні ШІ-інструменти для географічної освіти

Технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для викладання географії та оцінювання результатів навчання. На основі власного педагогічного досвіду можу виділити кілька категорій ШІ-інструментів, що довели свою ефективність:

1. Геоінформаційні системи з елементами ШІ:

- Google Earth Engine – аналіз супутникових знімків, відстеження змін ландшафту;
- ArcGIS Online – створення інтерактивних карт, просторовий аналіз;
- QGIS з плагінами машинного навчання – обробка геопросторових даних.

2. Платформи для персоналізованого навчання:

- Адаптивні тестові системи, що підлаштовуються під рівень учня;
- Чат-боти для консультацій та перевірки знань;
- Системи автоматичного аналізу відповідей на відкриті запитання.

3. Інструменти для візуалізації та моделювання:

- ШІ-генератори інфографіки на основі статистичних даних;
- 3D-моделювання рельєфу та географічних об'єктів;
- Симулятори природних процесів (ерозія, зміна клімату тощо).

4. Аналітичні системи для оцінювання:

- Автоматична перевірка тестів та письмових робіт;
- Аналіз активності учнів у груповій роботі;
- Виявлення плагіату та неавторського контенту.

У своїй практиці я активно використовую Google Earth для віртуальних екскурсій та аналізу територій, платформи з адаптивним тестуванням для

формування оцінювання, а також ШІ-асистентів для розробки диференційованих завдань.

Вплив ШІ на процес групового оцінювання

Штучний інтелект може суттєво оптимізувати процес групового оцінювання через:

- **Моніторинг участі:** ШІ-системи можуть відстежувати активність кожного учня в онлайн-співпраці (час роботи, кількість внесків, якість пропозицій);
- **Аналіз внеску:** алгоритми можуть аналізувати текстові внески, виявляючи авторство та оригінальність ідей;
- **Об'єктивізацію критеріїв:** автоматизована перевірка певних аспектів роботи (правильність даних, повнота інформації, дотримання вимог);
- **Зворотний зв'язок:** миттєве формування рекомендацій для покращення роботи.

Водночас, важливо усвідомлювати обмеження ШІ: він не може повністю замінити педагогічне судження вчителя, особливо в оцінці креативності, критичного мислення та міжособистісної взаємодії.

ПОЗИТИВНІ АСПЕКТИ ГРУПОВОГО ОЦІНЮВАННЯ В ГЕОГРАФІЇ

На основі чотирирічного досвіду впровадження групового оцінювання в умовах НУШ можна виділити наступні позитивні аспекти:

1. Формування ключових компетентностей

Групова робота природно розвиває:

- **Комунікативну компетентність:** учні вчаться аргументувати свою позицію, слухати інших, досягати консенсусу;
- **Уміння вчитися:** взаємонавчання, обмін стратегіями розв'язання задач;
- **Ініціативність і підприємливість:** розподіл ролей, планування, прийняття рішень;
- **Екологічну грамотність:** спільна робота над екологічними проектами формує відповідальне ставлення до довкілля.

Приклад з практики: Під час проекту "Екологічний стан моєї місцевості" учні 8 класу працювали групами по 4 особи. Кожна група досліджувала окремий аспект (якість повітря, водойм, стан зелених насаджень, проблема відходів). Групове оцінювання включало як спільний результат (презентація, карта забруднення), так і індивідуальні звіти про особистий внесок. Результати показали, що 78% учнів покращили свої комунікативні навички порівняно з початком року.

2. Наближення до реальних професійних практик

Сучасні географічні дослідження та екологічний моніторинг – це завжди командна робота. Групове оцінювання готує учнів до:

- Роботи в міждисциплінарних командах;
- Колективного прийняття рішень;
- Розподілу відповідальності;
- Досягнення спільної мети.

3. Розвиток соціальних навичок

Географія в НУШ – це не лише про фізичні процеси, а й про соціальні, економічні та культурні аспекти. Групове оцінювання сприяє:

- Емпатії та розумінню різних точок зору;
- Толерантності та повазі до думки інших;
- Здатності до співпраці та взаємодопомоги;
- Лідерським якостям та здатності підтримувати інших.

4. Можливість для диференціації та інклюзії

У групі кожен учень може реалізувати свої сильні сторони:

- Хтось краще працює з картами та візуалізацією;
- Інші сильні в аналізі статистичних даних;
- Треті мають ораторські здібності для презентації;
- Четверті володіють технічними навичками (робота з ГІС, створення інфографіки).

Це особливо важливо для інклюзивного навчання: учні з особливими освітніми потребами можуть отримувати підтримку від однолітків та робити внесок відповідно до своїх можливостей.

5. Підвищення мотивації та залученості

Дослідження показують, що групова робота підвищує внутрішню мотивацію учнів через:

- Відчуття приналежності до команди;
- Взаємну підтримку та заохочення;
- Елемент змагальності між групами;
- Різноманітність форм роботи.

Статистика з особистого досвіду: Опитування 112 учнів 7-9 класів показало, що 83% віддають перевагу груповим проектам перед індивідуальними завданнями, а 76% відзначають, що в групі вони більш впевнені у своїх силах.

6. Використання ШІ для покращення групової роботи

Технології ШІ підсилюють позитивні ефекти групового оцінювання:

- **Автоматизація рутинних завдань:** ШІ перевіряє фактичну правильність (координати, назви, дані), звільняючи час вчителя для оцінки творчих аспектів;
- **Персоналізовані підказки:** ШІ-асистенти можуть надавати групам підказки залежно від їхнього прогресу;
- **Об'єктивний розподіл внеску:** системи відстеження активності допомагають справедливо оцінити роботу кожного;
- **Розширені можливості:** використання ШІ-інструментів (генерація карт, аналіз big data) робить проекти більш амбітними та цікавими.

НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ТА ВИКЛИКИ ГРУПОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

Попри численні переваги, групове оцінювання має суттєві недоліки, які необхідно враховувати та мінімізувати:

1. Проблема "безкоштовного проїзду" (free-riding)

Найпоширеніша критика групового оцінювання – можливість окремих учнів отримати оцінку за роботу інших. У моїй практиці це проявляється у:

- Пасивній участі окремих членів групи;
- Покладанні всієї роботи на найбільш відповідальних учнів;
- Відсутності реального внеску при номінальній присутності.

Кількісні дані: Аналіз 45 групових проектів показав, що у 34% груп розподіл роботи був нерівномірним, причому в 12% випадків один-два учні виконали понад 70% завдання.

2. Складність об'єктивного оцінювання індивідуального внеску

Навіть при використанні детальних критеріїв та рубрик складно точно визначити:

- Хто саме запропонував ключову ідею;
- Чий внесок був найбільш цінним для результату;
- Як оцінити "невидиму" роботу (координація, моральна підтримка, розв'язання конфліктів).

Виклик III-технологій: Хоча системи аналітики можуть відстежувати кількісні показники (кількість слів, час роботи), вони не завжди коректно оцінюють якість внеску. Коротка, але геніальна ідея може бути недооцінена порівняно з великим обсягом посередньої роботи.

3. Конфлікти та негативна групова динаміка

Не всі учні вміють ефективно працювати в команді, що призводить до:

- Міжособистісних конфліктів;
- Домінування окремих учнів та придушення ініціативи інших;
- Формування груп;
- Стресу та зниження мотивації.

Приклад: У одному з проектів група з п'яти учнів 9 класу розпалася через конфлікт лідерів. Результат роботи був незадовільним, хоча кожен учень індивідуально мав високий потенціал. Це підкреслює важливість продуманого формування груп та супроводу їхньої роботи.

4. Маскування індивідуальних прогалів у знаннях

Групова робота може приховувати:

- Непорозуміння фундаментальних концепцій окремими учнями;
- Прогалини в базових навичках (робота з картою, аналіз графіків);
- Труднощі з критичним мисленням.

Учень може успішно функціонувати в групі, користуючись знаннями інших, але при індивідуальному оцінюванні демонструвати низькі результати.

5. Часові та організаційні складнощі

Групове оцінювання вимагає від вчителя:

- Більше часу на підготовку (розробка критеріїв, формування груп);
- Постійного моніторингу процесу роботи груп;
- Врегулювання конфліктів;
- Складної системи фіксації результатів.

У класі з 30 учнями одночасний контроль за 6-8 групами є серйозним викликом, особливо при обмеженому часі уроку.

6. Технологічний розрив та залежність від ШІ

Використання ШІ-технологій створює нові проблеми:

- **Цифрова нерівність:** не всі учні мають рівний доступ до технологій;
- **Надмірна залежність:** учні можуть покладатися на ШІ замість розвитку власних навичок;
- **Плагіат та неавторський контент:** ШІ-генератори текстів спрощують недобросовісне виконання завдань;
- **Проблема приватності:** збір даних про активність учнів викликає етичні питання.

Кейс з практики: У проекті створення туристичного маршруту одна група використала ШІ-генератор для написання опису визначних місць. Текст був граматично правильним, але містив фактичні помилки та не відображав реального розуміння матеріалу учнями. Це потребувало перегляду критеріїв оцінювання з акцентом на оригінальність та глибину аналізу.

7. Проблема справедливості оцінювання

Батьки та самі учні часто ставлять під сумнів справедливість групових оцінок:

- Високодосяжні учні вважають, що їхні результати "розчиняються" в групі;
- Слабші учні можуть отримати завищені оцінки;
- Виникає питання: чи відображає оцінка реальні знання конкретного учня?

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ГРУПОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

На основі аналізу позитивних та негативних аспектів, а також власного досвіду, пропоную наступні стратегії оптимізації групового оцінювання в географії:

1. Комбінована модель оцінювання

Найефективнішим є поєднання:

- **Групової оцінки (40-50%)** – за кінцевий продукт, якість співпраці;
- **Індивідуальної оцінки (30-40%)** – за особистий внесок, розуміння матеріалу;
- **Самооцінки та взаємооцінки (10-20%)** – за рефлексію та оцінку колег.

Приклад розподілу балів за проект "Демографічна ситуація в Україні":

- Груповий продукт (презентація, карта): 40 балів
- Індивідуальний звіт про дослідження: 30 балів
- Усна презентація (індивідуально): 20 балів
- Взаємооцінка та самооцінка: 10 балів

2. Прозорі критерії та дескриптори

Необхідно розробляти детальні рубрики, що включають:

- Критерії для групового продукту (повнота, точність, креативність, візуалізація);
- Критерії для індивідуального внеску (активність, ідеї, виконання завдань);

- Критерії для процесу співпраці (комунікація, розподіл ролей, розв'язання конфліктів).

Використання ІІІ: Можна застосовувати ІІІ-системи для автоматичної перевірки формальних критеріїв (наявність усіх необхідних елементів, правильність даних, дотримання структури), що дозволяє вчителю зосередитися на оцінці змістових та творчих аспектів.

3. Продумане формування груп

Стратегії формування груп:

- **Гетерогенні групи** (різний рівень підготовки) – для взаємонавчання;
- **Гомогенні групи** (подібний рівень) – для змагальності;
- **За інтересами** – для підвищення мотивації;
- **Випадковий розподіл** – для розвитку адаптивності.

Рекомендую чергувати різні підходи протягом року. Оптимальний розмір групи для географічних проектів – 3-4 особи.

4. Структуровані ролі в групі

Чіткий розподіл ролей запобігає ефекту "безкоштовного проїзду":

- **Координатор** – організовує роботу, стежить за термінами;
- **Дослідник** – збирає та аналізує інформацію;
- **Аналітик** – обробляє дані, робить висновки;
- **Презентатор** – готує та представляє результати;
- **Технічний спеціаліст** – працює з картами, ГІС, візуалізацією.

Ролі можуть ротуватися між проектами, щоб кожен учень розвивав різні навички.

5. Моніторинг процесу роботи

Важливо оцінювати не лише результат, а й процес:

- Проміжні звіти про прогрес;
- Журнали роботи групи (хто, що, коли виконав);
- Спостереження вчителя за груповою динамікою;
- Використання онлайн-платформ для відстеження внеску (Google Docs з історією змін, Trello, Padlet).

ШІ-інструменти для моніторингу:

- Системи аналітики в Google Classroom відстежують час роботи та активність;
- Плагіни для виявлення авторства тексту;
- Чат-боти для щоденної фіксації прогресу.

6. Розвиток навичок групової роботи

Перед складними проектами варто проводити:

- Тренінги з комунікації та розв'язання конфліктів;
- Міні-проекти для відпрацювання співпраці;
- Обговорення правил групової роботи;
- Рефлексію після кожного проекту.

7. Етичне використання ШІ

Рекомендації щодо інтеграції ШІ:

- **Прозорість:** чітко пояснювати учням, які ШІ-інструменти дозволені та як їх коректно використовувати;
- **Критичне мислення:** вчити перевіряти інформацію, згенеровану ШІ;
- **Цитування:** вимагати зазначення використання ШІ-асистентів;
- **Баланс:** поєднувати цифрові та традиційні методи роботи;
- **Рівний доступ:** забезпечувати альтернативні завдання для учнів без доступу до технологій.

ВИСНОВКИ

Групове оцінювання результатів навчання з географії в умовах Нової української школи є потужним інструментом формування ключових компетентностей, зокрема здатності до співпраці, комунікації, критичного мислення та практичного застосування знань. Інтеграція технологій штучного інтелекту відкриває нові можливості для об'єктивізації та оптимізації процесу оцінювання, дозволяє реалізувати більш амбітні проекти та забезпечити персоналізований підхід.

Основні позитивні аспекти групового оцінювання:

- Розвиток соціальних та комунікативних навичок;
- Формування компетентностей, необхідних у реальному житті;
- Підвищення мотивації та залученості учнів;
- Можливості для диференціації та інклюзії;
- Розширення освітніх можливостей через використання ІІІ-технологій.

Основні виклики та негативні аспекти:

- Проблема справедливості оцінювання індивідуального внеску;
- Ефект "безкоштовного проїзду";
- Ризик маскуванню індивідуальних прогалин у знаннях;
- Групові конфлікти та дисфункціональна динаміка;
- Технологічний розрив та етичні питання використання ІІІ;
- Організаційні складнощі для вчителя.

Оптимальним шляхом є **збалансований підхід**, що поєднує групове та індивідуальне оцінювання, використовує прозорі критерії, враховує процес та результат роботи, застосовує ІІІ-технології як допоміжний, а не основний інструмент. Важливо пам'ятати, що жодна система оцінювання не є досконалою, тому необхідна постійна рефлексія, адаптація методів до конкретного контексту та готовність вчителя до професійного розвитку.

Географія як навчальний предмет має унікальні можливості для впровадження інноваційних підходів до оцінювання завдяки своїй міждисциплінарності, практичній спрямованості та зв'язку з реальними глобальними викликами. Групові проекти з дослідження довкілля, аналізу соціально-економічних процесів, використання геоінформаційних систем та технологій ІІІ дозволяють учням не лише засвоювати географічні знання, а й формувати цілісне розуміння сучасного світу та свого місця в ньому.

Перспективи подальших досліджень включають розробку уніфікованих рубрик для оцінювання групових проектів з географії, вивчення довгострокового впливу групового оцінювання на академічні досягнення учнів, дослідження етичних аспектів використання ІІІ в освітньому оцінюванні, а

також аналіз ефективності різних моделей поєднання групового та індивідуального оцінювання.

Реформа НУШ продовжується, і система оцінювання потребує постійного вдосконалення на основі практичного досвіду вчителів, наукових досліджень та зворотного зв'язку від учнів та батьків. Групове оцінювання з використанням сучасних технологій може стати ефективним інструментом формування компетентної, креативної та соціально активної молоді, здатної розв'язувати складні завдання у співпраці з іншими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний стандарт базової середньої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2026).
2. Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти II ступеня: затв. наказом МОН України від 20.03.2023 № 408. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola> (дата звернення: 10.01.2026).
3. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: К.І.С., 2018. С. 45–52.
4. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: К.І.С., 2019. С. 16–25.
5. Топузов О. М., Надтока О. Ф. Географічна освіта в Новій українській школі: реалії та перспективи. Український педагогічний журнал. 2020. №2. С. 34–42.

6. Бондаренко О. В., Пахомова Т. О. Формувальне оцінювання в умовах НУШ: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2021. 128 с.
7. Коберник О. М., Гущина Н. І. Проектна технологія навчання географії в основній школі: посібник для вчителів. Умань: Візаві, 2019. 156 с.
8. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2023. 340 p.
9. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2024. Vol. 21. № 1. P. 1–27.
10. Crompton H., Burke D. Artificial intelligence in higher education: the state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2023. Vol. 20. № 1. Article 22.
11. Методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти: лист МОН України від 23.08.2023 № 1/11-7080. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa> (дата звернення: 11.01.2026).
12. Шуневич Б. І. Географія в школі: від знань до компетентностей. *Географія та основи економіки в школі*. 2022. № 3–4. С. 2–8.
13. Johnson D. W., Johnson R. T. Cooperative Learning: The Foundation for Active Learning. *Active Learning*. London: IntechOpen, 2018. P. 59–71.
14. Slavin R. E. Cooperative Learning and Student Achievement. *Educational Leadership*. 2023. Vol. 80. № 4. P. 18–24.
15. Luckin R., Cukurova M. Designing educational technologies in the age of AI: A learning sciences-driven approach. *British Journal of Educational Technology*. 2024. Vol. 55. № 1. P. 78–95.
16. Selwyn N. Should robots replace teachers? AI and the future of education. Cambridge: Polity Press, 2023. 240 p.

17. Кузьменко О. І., Рудь М. В. Використання ГІС-технологій у шкільній географічній освіті. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія. 2021. № 2 (51). С. 112–119.
18. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш. Сучасні підходи до навчання географії в контексті НУШ. Київ: Генеза, 2020. 200 с.
19. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р. Географія. 7 клас: підручник для закладів загальної середньої освіти. Київ: Абетка, 2023. 240 с.

Чехова Ірина Михайлівна

директор

Берестинського закладу дошкільної освіти

(ясла-садок) №2

Берестинської міської ради

Харківської області

СУЧАСНИЙ ДИРЕКТОР ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК АГЕНТ ОСВІТНІХ ЗМІН: ЛІДЕР, МЕНЕДЖЕР, ПЕДАГОГ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовне теоретико-практичне осмислення професійної діяльності директора закладу дошкільної освіти в умовах модернізації української освітньої системи, євроінтеграційного поступу та активного впровадження цифрових технологій. Розглянуто багатовимірність управлінської діяльності керівника, який поєднує функції освітнього лідера, ефективного менеджера та висококваліфікованого педагога. Проаналізовано вплив керівника на якість освітнього процесу, професійний розвиток педагогічного колективу, формування безпечного, інклюзивного й інноваційного освітнього середовища. Визначено ключові виклики, з якими стикаються керівники ЗДО на сучасному етапі, та окреслено перспективні напрями розвитку управління у сфері дошкільної освіти.

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, директор ЗДО, освітнє лідерство, управлінська діяльність, педагогічна компетентність, інноваційний розвиток.

Вступ.

Сучасний розвиток українського суспільства відзначається динамічними соціальними, економічними та культурними змінами, що істотно впливають на

всі рівні національної системи освіти [1]. У цьому контексті дошкільна освіта набуває особливого значення, адже саме вона закладає підґрунтя для всебічного розвитку дитини, формування її життєвих компетентностей, соціального досвіду, ціннісних орієнтацій і готовності до подальшого навчання [3].

Підвищення суспільних очікувань щодо якості дошкільної освіти зумовлює зростання відповідальності керівника закладу дошкільної освіти. Директор ЗДО сьогодні — це не лише адміністратор, а насамперед стратег, лідер змін і педагог-новатор, який забезпечує реалізацію державної освітньої політики на рівні конкретного закладу та створює умови для сталого розвитку освітнього середовища [2].

У контексті суспільних трансформацій, що охоплюють соціальну, економічну та культурну сфери, система освіти України перебуває в стані активного оновлення. Особливе місце в цьому процесі належить дошкільній освіті, яка забезпечує первинну соціалізацію дитини, розвиток її пізнавальної активності, емоційної сфери та формування основних життєвих компетентностей.

Зростання вимог суспільства до якості освітніх послуг актуалізує провідну роль керівника закладу дошкільної освіти. Сучасний директор ЗДО постає не лише організатором діяльності закладу, а й ініціатором змін, стратегом розвитку та педагогом, здатним забезпечити ефективну реалізацію державної освітньої політики й сталий розвиток освітнього середовища.

1. Нормативно-правові та професійні орієнтири діяльності директора ЗДО.

Діяльність керівника закладу дошкільної освіти регламентується законодавством України у сфері освіти, зокрема Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», а також положеннями оновленого Базового компонента дошкільної освіти [1; 2; 3]. Ці нормативні документи визначають стратегічні орієнтири розвитку дошкільної освіти, акцентуючи увагу на дитиноцентрованому підході, забезпеченні якості освітніх послуг та дотриманні принципів академічної доброчесності й педагогічної автономії.

Сучасні професійні вимоги до директора ЗДО охоплюють здатність до стратегічного та системного мислення, володіння сучасними управлінськими технологіями, сформовані комунікативні навички, емоційний інтелект, готовність до прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності. Важливою складовою професійного портрета керівника є безперервний професійний розвиток і відкритість до інновацій [4].

2. Директор закладу дошкільної освіти як лідер освітніх трансформацій.

Лідерство в діяльності директора ЗДО проявляється у здатності формувати стратегічне бачення розвитку закладу та об'єднувати педагогічний колектив навколо спільних цінностей і цілей. Освітній лідер не лише ініціює зміни, а й створює сприятливі умови для їх реалізації, підтримуючи педагогів у процесі професійного зростання [7].

Важливим аспектом лідерської ролі є формування позитивної організаційної культури, заснованої на взаємній повазі, довірі, партнерстві та командній роботі. Директор-лідер сприяє розвитку педагогічної ініціативи, заохочує творчий пошук і впровадження сучасних освітніх практик, що позитивно позначається на якості дошкільної освіти.

3. Управлінська діяльність директора: менеджмент і стратегічне планування.

Як менеджер директор закладу дошкільної освіти забезпечує ефективне функціонування закладу, організовуючи освітній процес відповідно до державних стандартів і потреб учасників освітнього процесу. Управлінська діяльність охоплює стратегічне та оперативне планування, кадрову політику, фінансово-господарську діяльність, управління матеріально-технічною базою та забезпечення безпечних умов перебування дітей [6].

Раціональне використання ресурсів, прозорість управлінських рішень і впровадження елементів освітнього менеджменту сприяють підвищенню конкурентоспроможності закладу дошкільної освіти та зміцненню його іміджу в громаді.

4. Педагогічна та методична роль керівника закладу дошкільної освіти.

Педагогічна компетентність директора є ключовою умовою забезпечення якості освітнього процесу. Керівник має володіти сучасними знаннями з дошкільної педагогіки, вікової психології, методик розвитку дітей раннього та дошкільного віку, а також орієнтуватися в інноваційних освітніх технологіях [5, с. 115].

У ролі методичного наставника директор організовує систему внутрішнього методичного супроводу, сприяє підвищенню професійної майстерності педагогів, координує впровадження інноваційних програм і проєктів. Саме педагогічна позиція керівника визначає рівень професійної культури колективу та його готовність до змін.

5. Партнерство, відкритість і інноваційний розвиток ЗДО.

Сучасний заклад дошкільної освіти функціонує як відкрита соціально-педагогічна система, ефективність якої значною мірою залежить від взаємодії з батьками, місцевою громадою, органами управління освітою та соціальними партнерами. Директор відіграє ключову роль у налагодженні партнерських відносин, забезпеченні відкритості та прозорості діяльності закладу [8].

Інноваційний розвиток дошкільної освіти передбачає активне використання цифрових технологій в управлінні та освітньому процесі, участь у проєктній діяльності, упровадження інклюзивних і здоров'язбережувальних практик. У цьому контексті директор виступає ініціатором і координатором інновацій, спрямованих на підвищення якості дошкільної освіти.

Висновки

Отже, сучасний директор закладу дошкільної освіти є багатогранною професійною особистістю, яка інтегрує в собі функції лідера, менеджера та педагога. Ефективне поєднання цих ролей забезпечує сталий розвиток закладу, високу якість освітнього процесу та його відповідність сучасним суспільним викликам. Подальший розвиток системи дошкільної освіти значною мірою

залежить від рівня професійної компетентності керівників ЗДО та їх готовності до інноваційних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII.
2. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-III.
3. Базовий компонент дошкільної освіти. Київ : МОН України, 2021.
4. Беленька Г. В. Професійна компетентність керівника закладу дошкільної освіти. Київ : Слово, 2019.
5. Богуш А. М. Дошкільна педагогіка: теорія і практика. Київ : Слово, 2018.
6. Ляшенко О. І. Освітній менеджмент: теорія і практика управління закладом освіти. Харків : Основа, 2020.
7. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. New York : Teachers College Press, 2016.
8. OECD. Starting Strong: Early Childhood Education and Care. Paris : OECD Publishing, 2017.

PHILOLOGY AND JOURNALISM

УДК 821.161.2.09

Івлєва Юлія Володимирівна

учениця 10 класу

Пропастіна Оксана Вікторівна

заступник директора з навчально-виховної роботи

Кременчуцького ліцею № 4 «Кремінь»

Кременчуцької міської ради

Кременчуцького району

Полтавської області

ЕМАНСИПАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ПОВІСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ «ТОВАРИШКИ»

Анотація. У статті проаналізовано специфіку відображення ідей емансипації в українській літературі кінця XIX століття на прикладі повісті Олени Пчілки «Товаришки». Досліджено еволюцію жіночих образів, проблему вибору між приватною сферою та суспільною реалізацією, а також роль освіти як головного чинника жіночого самоствердження.

Ключові слова: емансипація, феміністичний дискурс, жіноча освіта, Олена Пчілка, гендерна ідентичність.

Кінець XIX століття в українському інтелектуальному просторі позначений активізацією жіночого руху та формуванням феміністичного дискурсу. Гостро постало питання вибору жінкою свого шляху в житті за покликом серця, а не з примусу чи з матеріальної вигоди, захисту власних прав у сімейному колі. З'явилася потреба брати активну участь у соціальному та

громадському житті суспільства, актуальним постає питання освоєння жінками нових професій, зокрема медицини. Активізується звільнення жінок від класичних соціальних ролей, нав'язаних патріархатом, відбувається утвердження їх як самостійних, самодостатніх особистостей, здатних на активну творчу діяльність і самореалізацію в усіх сферах суспільного життя України.

Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач) стала однією з перших авторок, яка перевела питання «жіночої долі» з площини етнографічно-побутового страждання у площину соціально-психологічного самовизначення. Повість «Товаришки» (1887р.) є твором, де авторка моделює новий тип українки – освіченої, свідомої та економічно незалежної.

Одним із важливих контекстів для розуміння повісті Олени Пчілки «Товаришки» є біографія її родини, зокрема освітній та професійний шлях доньки письменниці – Ольги Косач-Кривинюк. Обізнаність матері про реальні труднощі українських дівчат наприкінці XIX - на початку XX століття, які прагнули здобути освіту, безумовно вплинули на її художнє бачення. Ольга не лише отримала середню та вищу освіту, а й вступила на Вищі жіночі медичні курси в Санкт-Петербурзі та згодом працювала лікарем [3]. Цей життєвий досвід – боротьба за становлення у професії, необхідність інтелектуального самовдосконалення, подолання суспільних упереджень щодо жінки-фахівця – відбився у тематичних акцентах повісті.

Для реалізації емансипаційного сюжету Олена Пчілка обирає специфічний часопростір – Цюрих. У 1870-х роках Цюрихський університет був одним із небагатьох місць у Європі, де жінки могли здобувати вищу медичну освіту.

Героїні твору – дівчата-однолітки, Люба Калиновська та Раїса Брагова, які позбавлені права на вищу освіту в Російській імперії, тому їдуть навчатися до університету в Цюрих. Родинне виховання героїнь має подвійний характер. З одного боку, воно відображає традиційне уявлення про жіночу роль у суспільстві: слухняність, скромність, підготовку до сімейного життя. А з іншого боку, саме в родині закладаються основи самостійності й внутрішньої

свободи. Авторка зауважує, що дівчат привчали мислити, аналізувати й мати власну думку, а не лише підкорятися авторитетам. Люба Калиновська обожнювала читати, пізнавати нове, невідоме. «Часто зупиняюсь над тим, що для іншого було б зовсім зрозумілим! А навіть і з того, що одразу розумію, багацько дечого являється для мене таким новим, таким несподіваним!.. Неначе зовсім інший світ мені одкривається!..» [5, с. 33]. Таким чином, сім'я стає першим простором формування емансипованої свідомості.

Для Люби Калиновської та Раїси Брагової виїзд за кордон стає актом розриву з патріархальним колом. Це не просто географічне переміщення, а перехід у простір «інтелектуальної рівності». Раїса Брагова гордовито заявляє: «В університет їду!..Так! Тут не пускають – поїдемо за границю! Ще й ліпше! Як приїдемо назад, то заграничним докторкам ще більше будуть кланятись!» [5, с. 39-40]. Авторка детально описує побут студенток, підкреслюючи, що самотійне життя, попри матеріальну скруту, є ціннішим за проживання у батьківському домі.

Олена Пчілка вибудовує систему образів за принципом антитези, що дозволяє глибше розкрити суть справжньої та «модної» емансипації.

Люба Калиновська – втілення альтруїстичної емансипації. Її прагнення до науки продиктоване бажанням приносити користь рідному краю («служити народу»). Вона репрезентує тип жінки-діячки, для якої особиста свобода невіддільна від національної та соціальної відповідальності.

Раїса Брагова – репрезентує егоцентричний підхід. Її «фемінізм» є зовнішньою атрибутикою, формою світського бунту та пошуку особистої вигоди. Раїса легко зраджує ідеали заради вдалого шлюбу та статусу.

Через це протиставлення Олена Пчілка доводить важливу думку: емансипація – це не лише право на освіту, а передусім внутрішня етична стійкість та вірність переконанням.

У творі порушується питання жіночої дружби та взаємодопомоги. Назва повісті, «Товаришки», свідчить про це. Авторка досліджує феномен «жіночої дружби» в умовах боротьби за виживання в чужому середовищі. На відміну від

романтичної традиції, де жінки часто змальовувалися як суперниці в боротьбі за увагу чоловіка, Олена Пчілка виводить на перший план інтелектуальне та професійне суперництво. Проте фінал повісті демонструє крихкість цієї солідарності під тиском соціальних стереотипів. Для Любові Калиновської було важливим повернення додому в статусі медика-професіонала та національно свідомої особистості. За характером та життєвими пріоритетами Люба більш радикальна. Праця в ім'я свободи й відродження народу стала для неї сенсом життя. Їй притаманні тонка душевна організація, висока естетична й емоційна культура. Для Раїси освіта – запорука досягнення визнання й збагачення. Ця мета визначає мотивацію вчинків та стиль поведінки дівчини. У Петербурзі займається лікуванням забезпечених людей, адже працювати з бідними, на думку Раїси, «...страшенно клопітно, та й користі жодної немає» [5, с. 159].

Важливим аспектом повісті є те, що для Люби Калиновської емансипація тісно пов'язана з національною свідомістю. Вона не просто мріє бути лікарем, а хоче бути українським лікарем. Олена Пчілка першою вводить у літературу образ «нової жінки», яка не відмовляється від національного коріння, а навпаки – модернізує його через європейську освіту.

Повість «Товаришки» стала важливим кроком у реконструкції патріархального міфу про «природне призначення» жінки. Олена Пчілка довела, що освіта є дієвим інструментом емансипації. Праця для жінки має бути не лише засобом існування, а й способом реалізації її інтелектуального потенціалу. Справжня емансипація полягає у внутрішній свободі від суспільних умовностей та здатності нести відповідальність за власний життєвий вибір. Олена Пчілка демонструє процес становлення нової жіночої особистості – освіченої, самосвідомої, здатної відстоювати право на знання й духовну свободу. Авторка переконливо показує, що справжня жіноча емансипація полягає не лише в здобутті освіти чи професійного статусу, а насамперед у поєднанні інтелектуальної свободи з моральною відповідальністю, національною свідомістю та активною громадянською позицією. Саме у цьому

полягає актуальність і значущість твору як для свого часу, так і для сучасного читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. П. Жіночий простір української культури. Київ : Факт, 2003. 320 с.
2. Зайцева А.В. Образи жінок-патріоток у прозі Олени Пчілки. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20211010-obrazi-zhinok-patriotok-u-prozi-oleni-pchilki> (дата звернення: 07.01.2026).
3. Лисенко-Ковальова Н., Рябініна І. Духовна та інтелектуальна емансипація жінки у творах Олени Пчілки. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20211010-duhovna-ta-intelektualna-emansipaciya-zhinki> (дата звернення: 07.01.2026).
4. Ольга Косач: улюблена сестра Українки, яка врятувала її архів і загинула в таборі. URL: <https://ukrainky.com.ua/olga-kosach-ulyublana-sestra-ukrayinky-yaka-vryatuvala-yiyi-arhiv-i-zagynula-v-tabori/> (дата звернення: 07.01.2026).
5. Пчілка О. Тваришки. Новели: Неканоїчний канон. Київ : Віхола, 2024. 248 с.

Кінащук Анастасія Володимирівна

доктор філософії, старший викладач

Національний університет

водного господарства та природокористування

м. Рівне, Україна

Лакієнко Наталія Василівна

учитель англійської мови

Дубровицького ліцею

Дубровицької міської ради

м. Дубровиця, Україна

Клюйко Анна Олегівна

учениця 9 класу Дубровицького ліцею

Дубровицької міської ради

м. Дубровиця, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПЕРЕКЛАДІ РЕКЛАМНИХ ГАСЕЛ
КОСМЕТИЧНИХ ТА АКСЕСУАРНИХ БРЕНДІВ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

Анотація. У розвідці вивчено стан справ сучасного перекладознавства на предмет провадження досліджень про основні перекладацькі перетворення, що стають в нагоді у процесі перекладу. Уточнено поняття перекладацьких трансформацій та визначено основні їх типи та види. З'ясовано найбільш та найменш затребувані перекладацькі трансформації, що були використані у процесі перекладу англійських рекламних гасел косметичних та аксесуарних брендів. Окреслено перспективи подальших досліджень в аспекті зіставлення

імplementованих перекладацьких трансформацій у рекламних гаслах вітчизняних косметичних та аксесуарних брендів на міжнародному ринку.

Ключові слова: переклад, рекламне гасло, зіставний аспект, перекладацька трансформація, мова перекладу, мова оригіналу.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства дедалі частіше у поле зору дослідників потрапляє питання про місце тих засобів та прийомів, якими послуговуються перекладачі у власній роботі. У своїх розвідках науковці намагаються схарактеризувати граматичні трансформації у процесі перекладу (Л. Яровенко, А. Болдирева), дослідити перекладацькі трансформації в англо-українських перекладах у галузі інженерії (Ю. Шаранова, Є. Маслов), окреслити перекладні методи у навчанні іноземних мов (Д. Смужаниця) та ін. Названі напрацювання авторів засвідчують неабияку актуальність досліджень на предмет вивчення специфіки реалізації тих чи тих перетворень у процесі роботи з текстом перекладу.

Мета розвідки – схарактеризувати особливості імplementації перекладацьких трансформацій у перекладі рекламних гасел косметичних та аксесуарних брендів на матеріалі української та англійської мов.

У розвідці під перекладацьким перетворенням розуміємо такі зміни, що без втрати змісту уможливають досягнення максимального рівня адекватності перекладу. У процесі аналізу послуговуємось класифікацією А. Задорожної, яка виокремлює лексичні, лексико-граматичні, граматичні та стилістичні перекладацькі трансформації. У процесі перекладу відомих рекламних гасел косметичних та аксесуарних брендів найбільш частими у використанні стали лексико-граматичні перетворення, де додавання слів мало місце найбільше, а найменш затребуваними відзначаємо стилістичні перекладацькі трансформації, серед яких відшукуємо лише один підвид – експресивацію. У межах лексичних та граматичних перетворень наголошуємо на модуляції значення та заміні синтаксичної структури відповідно, а найменш актуальними виявились диференціація та генералізація значень, а також об'єднання речень.

Таким чином, особливості реалізації перекладацьких трансформацій у перекладі рекламних гасел полягають в максимальній адаптації останніх до цільової аудиторії з метою її спонукання до купівлі того чи того косметичного або ж аксесуарного товару. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у більш детальному аналізі перекладу рекламних гасел вітчизняних брендів, що вже вийшли на міжнародний ринок, у зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Задорожна А. Перекладацькі трансформації як засіб досягнення еквівалентності перекладу. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_2/27-2_2020.pdf (дата звернення: 25.10.2025)
2. Смужаниця Д. І. Перекладні методи у навчанні іноземних мов. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f996657f-af4e-4f63-82f7-575297d2ab3c/content> (дата звернення: 26.11.2025).
3. Шаранова Ю.В., Маслов Є.О. Перекладацькі трансформації в англо-українських перекладах у сфері інженерії. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_3/28.pdf (дата звернення: 29.11.2025).
4. Яровенко Л., Болдирева А. Граматичні трансформації в процесі перекладу. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_6/30.pdf (дата звернення: 05.12.2025).

Кінащук Анастасія Володимирівна

доктор філософії, старший викладач

Національний університет

водного господарства та природокористування

м. Рівне, Україна

Українець Анастасія Романівна

учениця 9 класу Рівненського ліцею № 25

Рівненської міської ради

м. Рівне, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В УКРАЇНОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНОГО ФІЛЬМУ

«THE CONJURING: LAST RITES» («ЗАКЛЯТТЯ 4: ОСТАННІ ОБРЯДИ»)

Анотація. У розвідці вивчено стан справ сучасного перекладознавства на предмет провадження досліджень про основні характеристики перекладацьких перетворень та їх класифікацію. Уточнено поняття перекладацьких трансформацій та визначено специфічні риси їх імплементації у перекладі текстів дубляжу та субтитрів досліджуваного фільму. Окреслено перспективи подальших досліджень з опертям на матеріал української та англійської в аспекті зіставлення імплементованих перекладацьких трансформацій у перекладі засобів художньої виразності у текстах дубляжу та субтитрів того ж фільму.

Ключові слова: переклад, кінематографічний текст, зіставний аспект, перекладацька трансформація, фільм жахів

На сучасному етапі розвитку перекладознавства дедалі частіше у поле зору дослідників потрапляє питання про особливості використання тих чи тих перекладацьких прийомів з метою досягнення максимальної адекватності тексту мовою, якою перекладають. У своїх розвідках науковці намагаються схарактеризувати характерні риси лексико-граматичних трансформацій у процесі перекладу міжнародно-правових документів (Ю. Баклажаненко, К. Герасименко), дослідити складність та специфічні риси реалізації лексичних трансформацій під час перекладу англомовних медійних текстів (Н. Білоус, Л. Дячук, І. Довженко), окреслити перекладацькі трансформації як засіб досягнення адекватності перекладу (А. Задорожна) та ін. Названі напрацювання авторів засвідчують неабияку актуальність досліджень на предмет вивчення специфіки послуговування перекладацькими перетвореннями у процесі роботи з перекладом на матеріалі споріднених та неспоріднених мов.

Мета розвідки – схарактеризувати особливості імплементації перекладацьких трансформацій в україномовному перекладі англомовного фільму жахів «The Conjuring : Last Rites» («Закляття 4: Останні обряди»).

У розвідці під перекладацькою трансформацією розуміємо таку заміну форми слова, яка сприяє відтворенню його змісту у мові перекладу із збереженням лексичних, культурних тощо особливостей мови оригіналу. За результатами аналізу лексичної тканини текстів субтитрів та дубляжу вже згаданого фільму жахів було встановлено, що найбільш затребуваними серед фахівців перекладу стали саме лексичні трансформації, серед яких використані транслітерація й транскрибування, генералізація й конкретизація, диференціація та модуляція значення. Найменш популярними у процесі перекладу досліджуваного фільму виявились стилістичні перетворення, серед яких у тексті дубляжу мають місце експресивація та модернізація, а от у тексті субтитрів – нейтралізація та модернізація.

Таким чином, особливості імплементації перекладацьких трансформацій в україномовному перекладі англомовного фільму жахів «The Conjuring : Last Rites» («Закляття 4: Останні обряди») полягають в їх нерівномірному розподілі

у межах досліджуваної класифікації, що пояснюємо неспорідненістю мовної пари та надмірною емоційною забарвленістю тексту, що є типовою характеристикою фільмів жахів. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у більш детальному аналізі перекладу засобів художньої виразності на матеріалі того ж фільму зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

5. Баклаженко Ю., Герасименко К. Особливості лексико-граматичних трансформацій у перекладі англomовних міжнародно-правових документів. *Advanced Linguistics*. 2023. Т. 12. С. 18–24.
6. Білоус Н., Дячук Л., Довженко І. Лексичні трансформації при перекладі англійських медіатекстів українською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2023. № 59. Т. 1. С. 1–4.
7. Задорожна А. Перекладацькі трансформації як засіб досягнення еквівалентності перекладу. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_2/9.pdf
8. *The Conjuring: Last Rites*. Transcript. Scraps from the Loft. 2025. URL : <https://scrapsfromtheloft.com/movies/conjuring-last-rites-transcript/> (date of application 04.01.2026).

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-92-2026-1>

УДК 329(477):324:32.019.5

Луцький Микола Іванович
аспірант кафедри політичних наук
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0009-0007-4094-8911

ВПЛИВ НОВІТНІХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ЦИКЛІВ НА КОНФІГУРАЦІЮ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ)

Анотація. У тезах здійснено аналіз впливу новітніх електоральних циклів 2019–2020 рр. на конфігурацію регіональної партійної системи України. Досліджено трансформацію структури політичної конкуренції, рівень фрагментації та коаліційної стабільності на прикладі Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей. Обґрунтовано, що зміни виборчого законодавства, інституційні параметри функціонування партій та умови воєнного стану зумовлюють диференційований характер розвитку регіональних партійних систем. Визначено тенденції до гібридизації партійної конфігурації та укрупнення політичних суб'єктів у перспективі післявоєнної трансформації.

Ключові слова: регіональна партійна система; електоральний цикл; політичні партії; фрагментація; коаліційна стабільність; виборче законодавство; інституціоналізація.

Актуальність проблеми.

Електоральні цикли є ключовим механізмом відтворення політичної системи, через який реалізуються принципи народного суверенітету, політичного плюралізму та представницької демократії, закріплені у Конституція України [7]. У сучасних умовах трансформації української державності новітні парламентські та місцеві вибори (2019–2020 рр.) спричинили структурні зміни у партійному полі, що особливо виразно проявилися на регіональному рівні.

Політичні партії, як зазначає О. Батанов, виступають інституційним посередником між суспільством і державою, забезпечуючи конституційну легітимацію влади та інтеграцію інтересів громадян у механізм прийняття рішень [1, с. 42–47]. Відповідно, зміни у виборчих правилах і політичному середовищі безпосередньо впливають на конфігурацію партійної системи.

Мета дослідження.

Метою тез є аналіз впливу новітніх електоральних циклів на конфігурацію регіональної партійної системи України та виявлення особливостей її трансформації на прикладі Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей.

Виклад основного матеріалу.

Прийняття Виборчий кодекс України суттєво змінило правила електоральної конкуренції, запровадивши пропорційну систему з відкритими списками та нові підходи до формування територіальних виборчих округів [3]. Це посилює роль партійних структур на регіональному рівні та актуалізувало внутрішньопартійну конкуренцію.

На думку В. Бебика, українська партійна система характеризується високою електоральною волатильністю та персоналізацією політичних проєктів

[2, с. 110–118], що зумовлює нестійкість партійної ідентифікації. Новітні виборчі цикли продемонстрували переформатування партійного поля через появу нових політичних суб'єктів та маргіналізацію частини традиційних партій.

У Івано-Франківська область регіональна партійна система зберегла відносно високий рівень ідеологічної визначеності та проєвропейської орієнтації електорату. Фрагментація представництва є помірною, а коаліційні формати характеризуються більшою стабільністю порівняно з іншими регіонами.

Чернівецька область демонструє підвищений рівень політичної конкуренції та коаліційної мінливості. Тут новітні електоральні цикли сприяли зростанню фрагментації й посиленню ролі персоналізованих політичних проєктів.

У Закарпатська область партійна конфігурація має гібридний характер: поєднання загальнонаціональних партій із впливовими локальними елітними групами. Це зумовлює складні коаліційні моделі та залежність регіональної політики від персоналізованих центрів впливу.

Правове регулювання діяльності партій визначає межі політичної конкуренції та інституційні умови функціонування суб'єктів виборчого процесу [4, с. 90–92]. Водночас міжнародні стандарти, зокрема Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанська комісія, наголошують на стабільності виборчих правил як умові демократичної легітимності [6].

Особливий вплив на перспективну конфігурацію партійної системи має воєнний стан. Як зазначає С. Дерев'янку, обмеження політичних прав в умовах воєнного часу мають тимчасовий характер, однак вони трансформують механізми політичної участі та конкуренції [5, с. 30–33]. Це створює передумови для укрупнення партій та посилення інституційної консолідації.

Висновки.

Новітні електоральні цикли стали чинником структурного перезавантаження регіональних партійних систем України. Їх вплив проявився у зміні моделей політичної конкуренції, зростанні фрагментації, посиленні ролі

регіональних еліт і трансформації коаліційних форматів. У перспективі післявоєнної відбудови очікується тенденція до укрупнення політичних суб'єктів та підвищення рівня їх інституціональної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батанов О. В. Політичні партії у системі конституційної демократії. Київ : Юридична думка, 2019. 320 с.
2. Бебик В. М. Політичні партії і партійні системи сучасної України. Київ : Знання, 2018. 256 с.
3. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396–ІХ. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 7–9. Ст. 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>
4. Григор'єв О. В. Правове регулювання діяльності політичних партій в Україні. Право України. 2020. № 3. С. 85–96.
5. Дерев'янку С. М. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави. Держава і право : зб. наук. пр. Серія : Політичні науки. Вип. 93. Київ : Юридична думка, 2019. С. 26–38.
6. Кодекс належної практики у виборчих справах / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія). URL: <https://www.venice.coe.int>
7. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

УДК 512

Старченко Наталія Юрїївна

вчитель математики

«спеціаліст I категорії»

Комунальний заклад «Довжанський ліцей»

Золочівської селищної ради

с. Довжик, Україна

АЛГЕБРА – ЦЕ МИСТЕЦТВО РОЗВ'ЯЗУВАТИ РІВНЯННЯ

Анотація. У роботі охарактеризовано рівняння як ключовий інструмент пізнання світу – від трактатів Аль – Хорезмі до сучасних змістовних ліній алгебри. Особливу увагу приділено розв'язанню лінійних і квадратних рівнянь. І більш детально наведено розв'язання ірраціональних рівнянь за допомогою рівносильних перетворень.

Ключові слова: історія алгебри, корені рівняння, лінійні рівняння, квадратні рівняння, ірраціональні рівняння, майстерність.

Алгебра – це, власне кажучи, аналіз рівнянь.

Ж. Серре

Математика – цариця всіх наук, її улюбленицею є істина, а простота й безперечність – убранням... Найвище призначення математики – знаходити порядок у хаосі, який нас оточує. Протягом тисячоліть людство шукало спосіб

перекласти хаос на мову логіки [1]. І саме алгебра стала таким універсальним перекладачем. Ще у IX ст. видатний арабський математик Мухаммед бен Муса Аль-Хорезмі у своєму трактаті «Кітаб аль-джебр аль-мукабала» зібрав і систематизував наявні на той час методи розв'язування рівнянь. Узятий з назви цієї книжки термін «аль-джебр» (у перекладі з арабської означає «відновлення») надалі став уживатися як «алгебра» і дав назву цілій науці. До XIX ст. алгебра розвивалася як наука, що вивчає методи розв'язування рівнянь. Згодом вона значно збагатилася новими змістовними лініями: спрощення виразів, функції, розв'язування нерівностей тощо. І тепер рівняння – це одна зі складових частин алгебри [2, с. 16].

Рівняння – це золотий ключ, що відчиняє всі математичні сезами. Розв'язати рівняння – це є мистецтво, бо вимагає творчого підходу (побачити приховану структуру), технічної майстерності (послідовність) та інтуїції (знайти найраціональніший спосіб розв'язання).

В алгебрі рівняння набувають більш глибокого математичного змісту.

Розрізняють основні види рівнянь: лінійні, квадратні, кубічні та вищих степенів, тригонометричні, показникові, логарифмічні, ірраціональні, раціональні.

Розглянемо більш детально розв'язання деяких видів рівнянь, почнемо з лінійних. Робота з лінійними рівняннями має на меті домогтися свідомого засвоєння означення лінійного рівняння та його кореня, сформуванню вміння аналізувати вид рівняння, знаходити його корені залежно від його виду, сформуванню розуміння того, що лінійне рівняння може мати один корінь; не мати коренів; мати безліч коренів [3, с. 4].

Приклад 1. Розв'язати рівняння:

1) $0,2x = 7$

$$x = 7 : 0,2$$

$$x = 35$$

Відповідь: 35.

2) $-\frac{2}{3}x = 2\frac{2}{3}$

$$x = 2\frac{2}{3} : \left(-\frac{2}{3}\right)$$

$$x = -4$$

Відповідь: -4 .

3) $0x = 7$

рівняння коренів не має.

Відповідь: коренів немає.

Далі розглянемо квадратні рівняння. Квадратні рівняння – це фундамент, на якому будується величава споруда алгебри. Адже квадратні рівняння використовуються у різних галузях (будівництво, машинобудування, суднобудування, електротехніка і т.д.). Квадратним називається рівняння виду $ax^2+bx+c=0$, де x – змінна, a , b і c – деякі числа – коефіцієнти, при цьому a не дорівнює нулю. Саме за допомогою дискримінанта $D=b^2 - 4ac$ розв'язуються повні квадратні рівняння.

Приклад 2. Розв'язати рівняння:

$$3x^2 + 4x + 1 = 0$$

$D = 4^2 - 4 \cdot 3 \cdot 1 = 16 - 12 = 4$; $4 > 0$ – дискримінант більший нуля, отже

буде два розв'язки: $x_1 = \frac{-4+\sqrt{4}}{2 \cdot 3} = \frac{-2}{6} = -\frac{1}{3}$; $x_2 = \frac{-4-\sqrt{4}}{2 \cdot 3} = \frac{-6}{3} = -2$.

Якщо $D < 0$, то рівняння дійсних коренів не має.

Якщо $D = 0$, то корінь буде лише один.

Розглянемо розв'язування рівнянь за допомогою рівносильних перетворень. Іноді зручно виконувати рівносильні перетворення не на всій ОДЗ, а тільки на тій частині, де знаходяться корені заданого рівняння.

Приклад 3. Для розв'язування рівняння $\sqrt{x+2} = x$ оберемо рівносильні перетворення. ОДЗ рівняння $x+2 \geq 0$, тобто $x \geq -2$. На цій ОДЗ права частина рівняння може бути і додатною, і від'ємною. Тому при піднесенні обох частин рівняння до квадрата ми можемо гарантувати тільки правильність прямих перетворень (якщо числа рівні, то і квадрати їх обов'язково будуть

рівні), а обернених – ні (якщо $a^2 = b^2$, то не обов'язково виконується рівність $a = b$, наприклад, $2^2 = (-2)^2$, але $2 \neq -2$. Розглянемо не всю ОДЗ, а тільки ту її частину, де знаходяться корені заданого рівняння.

Для всіх коренів рівняння $\sqrt{x+2} = x$ має виконуватися умова $x \geq 0$ (оскільки при підстановці корені рівняння перетворюється на правильну рівність, у якій ліва частина невід'ємна, отже, для всіх коренів і права частина буде невід'ємною).

За умови $x \geq 0$ обидві частини рівняння невід'ємні, і при піднесенні до квадрата ми одержуємо рівносильне рівняння (оскільки для невід'ємних значень аргументу функція $y = t^2$ є зростаючою і кожного свого значення набуває тільки при одному значенні аргументу, то при $a \geq 0, b \geq 0$, якщо $a^2 = b^2$, обов'язково виконується рівність $a = b$: $x + 2 = x^2$).

Для всіх коренів рівняння $x + 2 = x^2$ його права частина $x^2 \geq 0$, тоді і ліва частина буде невід'ємна: $x + 2 \geq 0$. Це означає, що для всіх коренів рівняння $x + 2 = x^2$ ОДЗ рівняння $\sqrt{x+2} = x$ виконується автоматично і його можна не записувати до розв'язання, а записувати і враховувати тільки обмеження $x \geq 0$.

Тоді $x^2 - x - 2 = 0$, $x_1 = 2$ – корінь (задовольняє умову $x \geq 0$), $x_2 = -1$ – сторонній корінь (не задовольняє умову $x \geq 0$) [5, с. 398].

Усвідомлення логічних зав'язків дозволяє побачити у математиці не просто набір правил, а досконалу систему, де кожна деталь має своє обґрунтування.

Вміння розв'язувати рівняння дарує інтелектуальну свободу. Кожен знайдений корінь рівняння – це як маленька перемога людського розуму над невідомістю. І саме в цьому процесі пошуку істини кожен із нас – трохи митець.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про математику і математиків/упорядники: А. С. Зоря, С. М. Кіро. – Київ: Радянська школа, 1981. 254 с.
2. Істер О. С. Алгебра: підручник для 7-го класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2024. – 288 с.
3. Маркова І. С., Захарійченко Л. І., Захарійченко Ю. О. Скільки запитань може «ховатися» в одній задачі? *Математика в школах України*. Червень 2013 р. №16 – 18. С. 388 – 390.
4. Маменко Ю. В. Способи розв'язування квадратних рівнянь. Навчально-методичний посібник. КЗО «Середня загальноосвітня школа №1» ДМР. – Дніпро, 2019. 47 с.
5. Нелін Є. П., Долгова О. Є. Алгебра. 11 клас: підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. Харків: Гімназія, 2011. – 448 с.

Ткачук Наталія Василівна

викладач математики та інформатики

ДНЗ «Теофіпольський професійний аграрно-промисловий ліцей»

с. Коров'є, Хмельницька обл., Україна

STEM-ОСВІТА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто STEM-освіту як один із ключових інноваційних напрямів розвитку природничо-математичної освіти в умовах сучасних освітніх трансформацій. Обґрунтовано доцільність упровадження STEM-підходу в навчальний процес як ефективного засобу формування в здобувачів освіти логічного, критичного та інноваційного мислення, вміння працювати з інформацією, застосовувати знання на практиці та реалізовувати міждисциплінарні проекти. Особливу увагу приділено інтеграції математики з інформатикою, історією та економікою на прикладі STEM-проекту з аналізу динаміки випускників професійного аграрно-промислового ліцею за 70 років. Описано етапи реалізації проекту, використані методи, інструменти та отримані результати, що підтверджують ефективність STEM-проектів у формуванні практично орієнтованих компетентностей здобувачів освіти.

Ключові слова: STEM-освіта, природничо-математична освіта, інтегроване навчання, проектна діяльність, аналіз даних, інформаційні технології.

Одним із пріоритетних напрямів інноваційного розвитку природничо-математичної освіти є впровадження STEM-освіти, яка поєднує природничі науки, технології, інженерію та математику в єдину інтегровану систему

навчання. Такий підхід сприяє розвитку в здобувачів освіти логічного мислення, наукової й технічної грамотності, вміння розв'язувати практичні завдання та адаптуватися до умов швидкозмінного світу.

Сучасні виклики, зокрема стрімке зростання обсягу інформації, розвиток ІТ-галузі, робототехніки та нанотехнологій, зумовлюють потребу у фахівцях, здатних критично мислити, працювати з даними та застосовувати міждисциплінарні знання. У цьому контексті на перший план виходить не накопичення суми знань, а формування здатності знаходити необхідну інформацію та ефективно використовувати її на практиці.

STEM-навчання орієнтоване на розвиток креативного, аналітичного та інноваційного мислення, формування навичок комунікації, співпраці та роботи в команді [1, с. 15]. Уроки, побудовані за STEM-технологіями, поєднують теоретичне навчання з практичною діяльністю, що підвищує інтерес здобувачів освіти і сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить про значну увагу науковців до проблем упровадження STEM-підходів у навчанні інформатики та математики [3, с. 46]. Дослідники підкреслюють ефективність використання інтегрованих уроків, проєктної діяльності та сучасного програмного забезпечення (GeoGebra, Gran1, Excel тощо) для формування практичних умінь і навичок здобувачів освіти [5, с. 101].

Важливою умовою реалізації STEM-освіти є інтеграція предметів природничо-математичного циклу. Це може здійснюватися через проведення інтегрованих уроків (фізики та біології, хімії та математики, інформатики та географії) або через виконання міждисциплінарних проєктів. Такий підхід дозволяє здобувачам освіти усвідомити практичну значущість знань і побачити взаємозв'язок між різними галузями науки.

**STEM-проєкт з математики та інформатики:
аналіз динаміки випускників ліцею**

Прикладом реалізації STEM-підходу є проєкт інформатики та математики на тему «Аналіз динаміки випускників ліцею за 70 років (1955–2024 рр.)». Метою проєкту є аналіз кількісних змін випускників закладу за тривалий історичний період, розвиток навичок збору, обробки та аналізу даних, а також використання ІТ-інструментів для візуалізації результатів.

У процесі роботи над проєктом здобувачі освіти використовували архівні документи навчального закладу, статистичні дані, електронні таблиці Excel. Інтердисциплінарний підхід забезпечував поєднання знань з математики (обчислення середніх значень, аналіз динаміки), інформатики (робота з електронними таблицями, побудова діаграм), історії та економіки (аналіз впливу соціально-економічних чинників).

Результати та висновки.

За результатами проєкту було здійснено аналіз кількості випускників і слухачів ліцею за десятиліттями та професіями, побудовано графіки й діаграми, підготовлено презентаційні матеріали та аналітичний звіт. Робота над проєктом сприяла розвитку в учнів умінь працювати з реальними даними, робити висновки та презентувати результати власної діяльності.

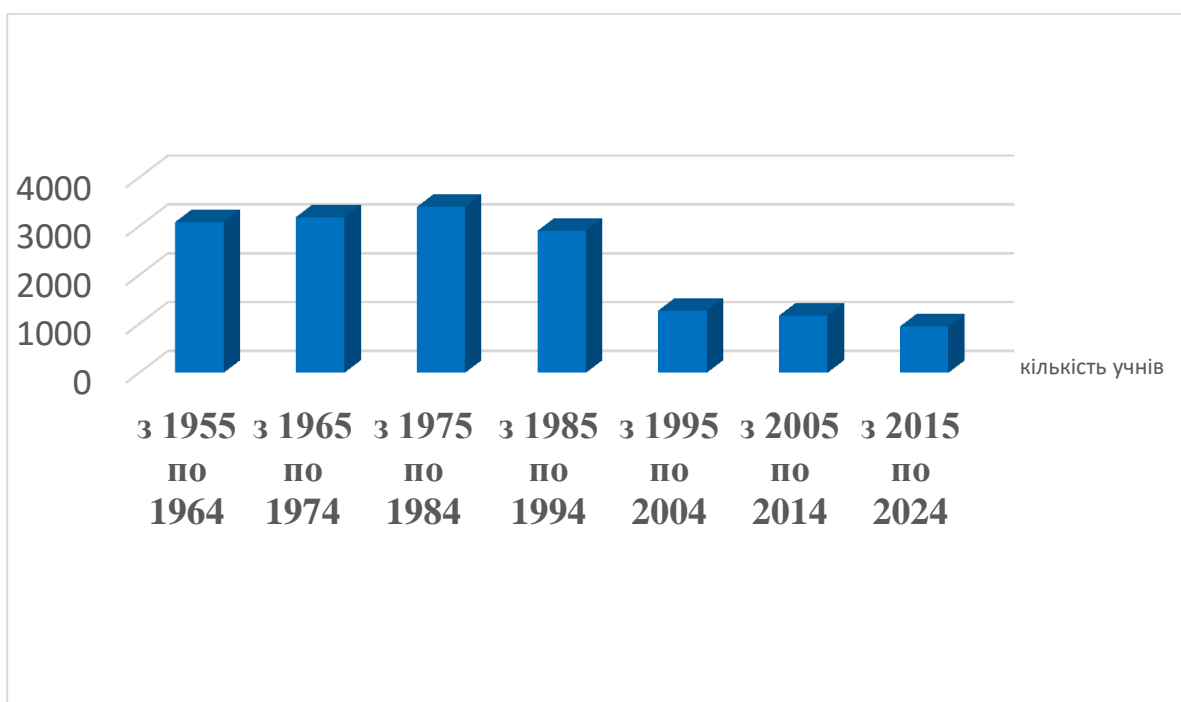

Рис. 1. Аналіз випускників за 10 років з 1955 по 2024 роки.

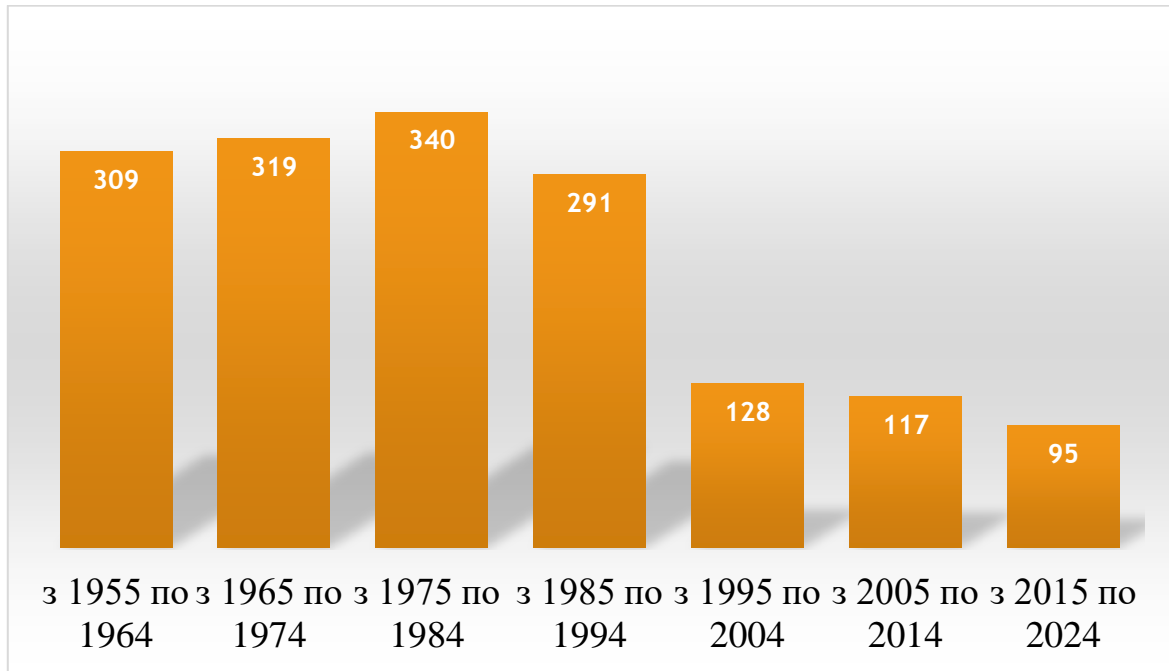

Рис.2. Аналіз середнього значення випускників з 1955 по 2024 роки.

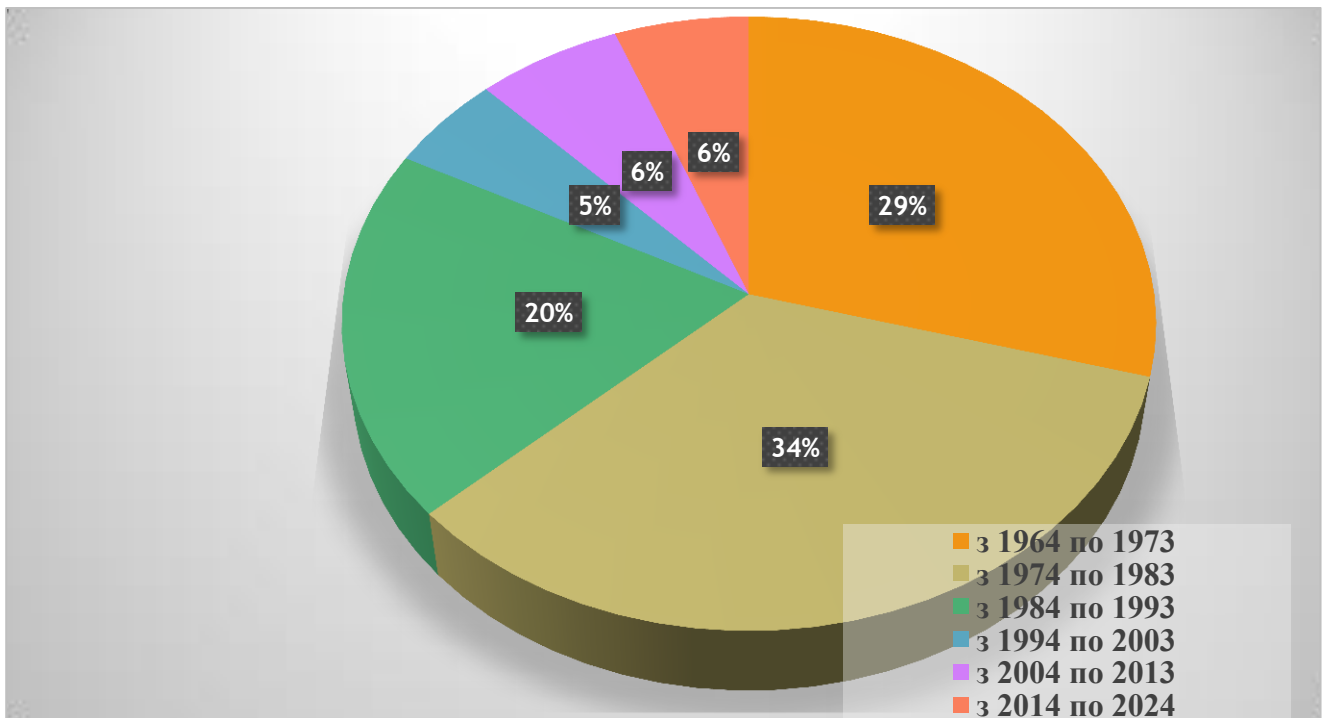

Рис. 3. Аналіз слухачів навчального закладу за 10 років з 1964 по 2024 роки

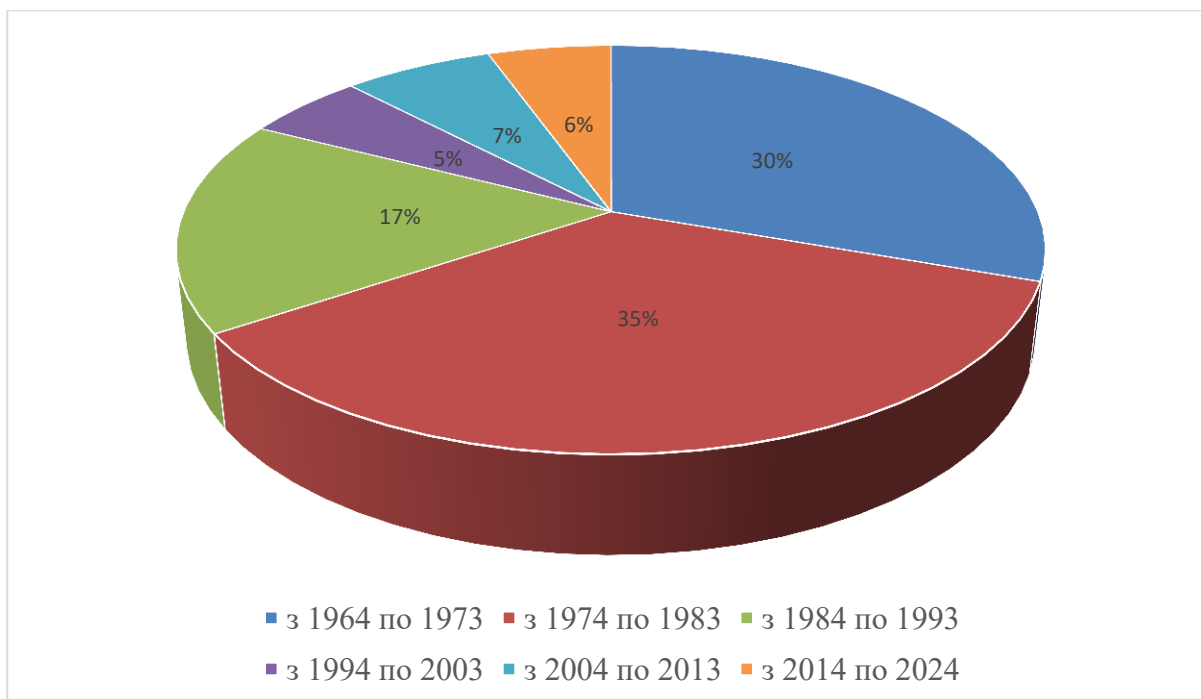

Рис. 4. Аналіз середнього значення слухачів навчального закладу з 1964 по 2024 роки.

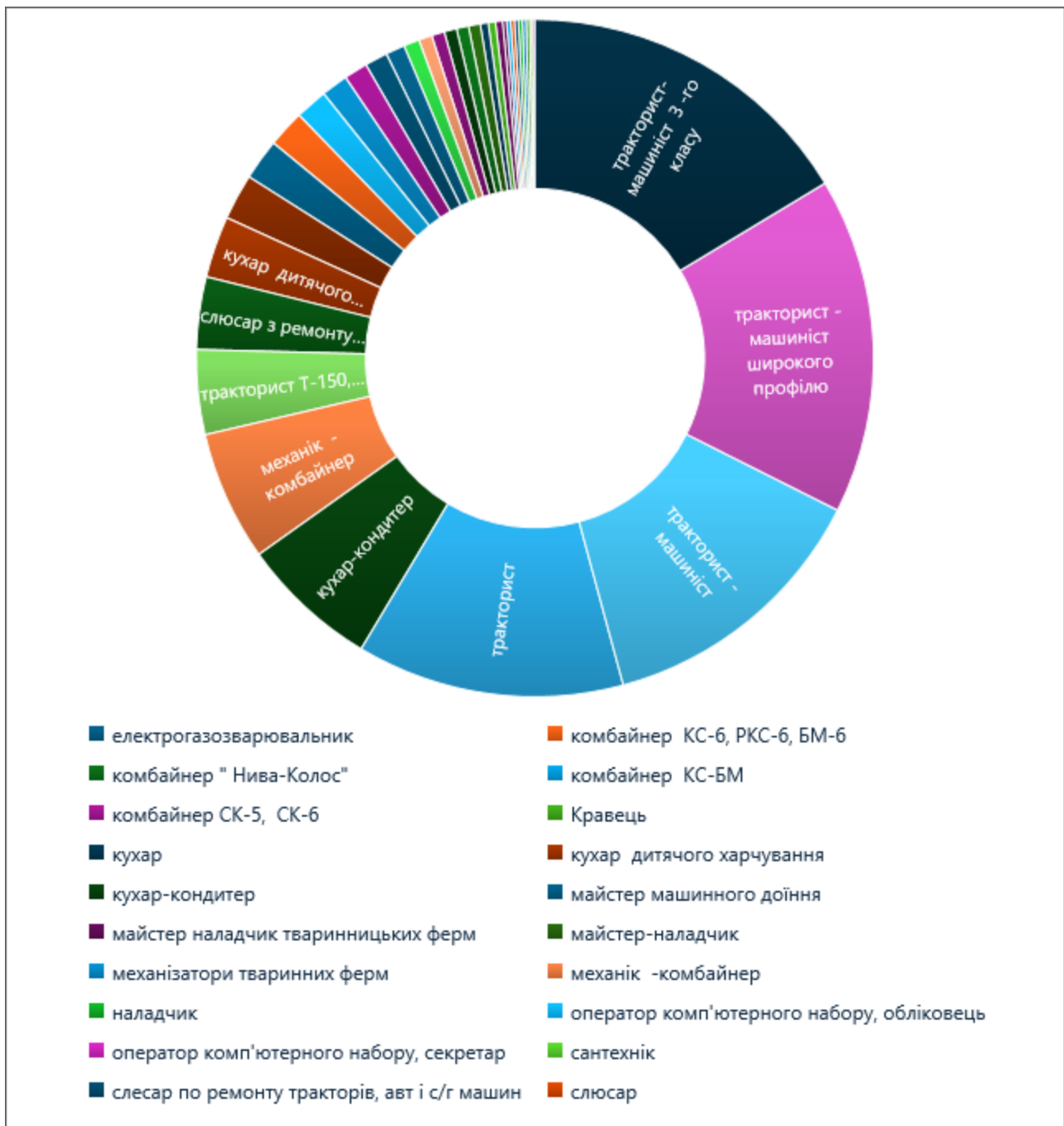

Рис. 5. Аналіз випускників за професіями за 70 років з 1955 по 2024 роки.

Таким чином, упровадження STEM-освіти в навчальний процес дозволяє сформувати в здобувачів освіти ключові компетентності, необхідні для майбутньої професійної діяльності, та створює принципово нову модель природничо-математичної освіти [4, с. 62]. Подальший розвиток STEM-освіти потребує системної роботи, належного матеріально-технічного забезпечення та оновлення підходів до оцінювання результатів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барна О. В. STEM-освіта в Україні: стан і перспективи розвитку. – Київ, 2017.
2. Василяшко І. П., Васильєва Д. В. Інтеграція STEM-підходів у навчанні математики // Математика в сучасній школі. – 2018. – №4. – С. 12–18.
3. Гриб'юк О. О. STEM-освіта як інноваційний напрям розвитку природничо-математичної освіти // Педагогічні науки. – 2019. – №2. – С. 45–52.
4. Морзе Н. В., Ткаченко О. М. STEM-освіта: методичні аспекти впровадження. – Київ : Освіта, 2020.
5. Семеніхіна О. В., Друшляк М. Г. Використання програмних засобів у STEM-навчанні математики // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2021. – Т. 81, №1. – С. 96–108.
6. Кобильник Т. П. Проєктна діяльність у системі STEM-освіти // Сучасні освітні технології. – 2020. – №3. – С. 33–39.

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

УДК 796:613

Бабков Ігор Ігоревич

тренер-викладач

Приватний заклад «Центр професійної освіти і навчання»

ВОРКАУТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Анотація. В тезах розкрита роль воркауту як засобу формування здорового способу життя молоді та представлено комплекс вправ для самостійних занять.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, воркаут, молодь, дистанційне навчання.

Постановка проблеми. З огляду на сучасні тенденції зниження загального рівня здоров'я, зростає усвідомлення суспільством необхідності здорового способу життя та активного підходу до збереження здоров'я. Проте, існуючі традиції та звичаї, сформовані попередніми поколіннями, часто не відповідають сучасним вимогам здорового способу життя, що ускладнюється соціальними викликами та недостатньою увагою до розвитку системи освіти. Стан здоров'я молоді стає предметом особливої уваги працівників освітньої сфери та охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Воркаут – це масовий рух, заснований на заняттях фізичною культурою із застосуванням тренувального обладнання в

громадських об'єктах, таких як шкільні двори, парки, спортивні майданчики в міській забудові. Воркаут прагне спростувати ідею, що для досягнення чудового фізичного стану та здоров'я потрібно використовувати складні методи та обладнання. Він стверджує, що шлях до покращення зовнішнього вигляду та загального здоров'я може бути дуже простим, але вимагає регулярності (розвиток досягається поступово, а не миттєво) і творчості (зміна вправ для гармонійного розвитку м'язів).

В дослідженнях науковців зазначається, що останніми роками зростає інтерес до воркауту, який є прикладом нових спортивних трендів, популярним серед різних вікових груп населення, вуличною субкультурою, що включає систему тренувань із власною вагою або невеликим обтяженням, сприяє зміцненню здоров'я та підвищенню фізичної культури молоді [1, с. 357]. Інтеграція фізичних вправ воркауту в дистанційне та змішане навчання може стати ефективним засобом підвищення фізичної активності та академічної успішності здобувачів освіти. Цей підхід сприяє зміцненню зв'язку між фізичним та інтелектуальним розвитком дітей, стимулює їхню мотивацію до навчання та сприяє загальному підвищенню якості освіти [3, с. 41].

Класифікація воркауту включає три основних напрямки (стилю):

1. Street Workout (з англ. «Вуличне тренування») – різновид, при якому в основному тренуються виконувати різноманітні елементи, поступово вивчаючи нові, ускладнюючи і доводячи до досконалості старі.

2. Ghetto Workout – напрямок воркауту, коли наголос робиться на тренування силових показників, тобто збільшення числа можливих повторів в окремих вправах (різні види підтягувань, віджимань) або часу виконання статичних вправ (затримка тіла в будь-якому положенні, яка вимагає зусиль). Але є також визначення Гетто воркауту, як заняття, яке розвиває ще й мислення, має на увазі можливість тренувань на різних конструкціях в будь-яких умовах і в будь-якому місці.

3. Handstand (з англ. «Ручна стійка») – додатковий різновид воркауту, при якому тренування присвячується стійкам і ходьбі на руках, віджиманням в

стійках, силовим виходам в стійку (спічагам), підстрибуванням на руках тощо [2, с. 387].

Висновки. Воркаут – це більше, ніж просто фізичні вправи, оскільки надає можливість розвивати силу, витривалість та гнучкість без спеціального обладнання, що особливо актуально під час дистанційного навчання. Використання воркауту на заняттях з фізичного виховання сприятиме підвищенню рівня фізичної підготовленості та формуванню мотивації молоді до регулярних занять фізичними вправами.

Методичні рекомендації.

Комплекс вправ для розвитку сили.

1. Вправа “Лучник”.
2. Згинання рук в упорі лежачі з опорою на пальці.
3. Згинання рук в упорі лежачі “Тайсона”
4. Згинання рук в упорі лежачі головою вниз.
5. Зворотнє згинання рук з опорою на тумбу.
6. Згинання рук в упорі лежачі з хлопком.
7. Згинання рук в упорі лежачі з широкою постановою рук.
8. Згинання рук в упорі лежачі з переходом у планку.
9. Згинання рук в стійці на руках.
10. Вибухові згинання рук в упорі лежачі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Греков М. А. Воркаут в системі фізичного виховання молоді / «Наумовські читання»: матер. XX наук.-метод. конф. здобувачів вищої освіти та молодих учених (3-4 листопада 2022 р., м. Харків) / за заг. ред. О. А. Жерновникової. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2022. С. 357–359.
2. Россипчук І. О., Начинкін В. А. Переваги занять воркаутом: вплив на фізичний стан і функціональні можливості / Актуальні проблеми

освітнього процесу в контексті європейського вибору України: матер VII міжн. конф. (м. Київ, 14 листопада 2024 року). Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. С. 386–388.

3. Ушкало К. О. Інтеграція фізичних вправ воркауту у дистанційне та змішане навчання для підвищення фізичної активності та академічної успішності учнів базової школи / Наука та освіта в дослідженнях молодих учених: матер. V Міжн. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів, докторантів, молодих учених (м. Харків, 16 травня 2024 року). Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2024. С. 40–41.

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

УДК 35

Нищета Вікторія Едуардівна

вихователь

Берестинського закладу дошкільної освіти

(ясла-садок) №2

ВІД КОЛЬОРУ ДО ЧИСЛА: МЕТОДИКА ДЖОРДЖА КЮІЗЕНЕРА У ФОРМУВАННІ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті представлено комплексне осмислення методики Джорджа Кюізенера як ефективного педагогічного інструмента для формування базових математичних уявлень у дітей дошкільного віку. Розглянуто специфіку використання кольорових паличок у навчальному процесі з позицій компетентнісного, діяльнісного та ігрового підходів. Проаналізовано вплив методики на розвиток логічного мислення, аналітичних здібностей та пізнавальної активності дітей. Визначено педагогічні умови, що сприяють ефективному застосуванню методики в закладах дошкільної освіти.

Ключові слова: дошкільна освіта, математичний розвиток, елементарні математичні уявлення, методика Джорджа Кюізенера, інноваційні педагогічні технології, ігрова діяльність.

Вступ.

Ранній дошкільний вік є критичним етапом становлення інтелектуальної сфери дитини, оскільки саме в цей період формуються основи логічного мислення, пізнавальної активності та мотивації до навчання. У сучасних умовах трансформації освіти особливої уваги потребує розвиток елементарних математичних уявлень, які є базовим компонентом загальної компетентності дитини [1].

Математичний розвиток дошкільників включає формування уявлень про кількість, величину, співвідношення, просторові та часові відносини, а також розвиток умінь аналізувати, порівнювати та узагальнювати. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від застосування методик, що відповідають віковим особливостям дітей і стимулюють активну предметну діяльність.

Методика Джорджа Кюізенера виділяється серед інших педагогічних підходів тим, що забезпечує природний перехід від сенсорного сприйняття до усвідомлення числових закономірностей через маніпуляції з наочним матеріалом. Використання кольорових паличок дозволяє дітям формувати числові уявлення на основі конкретних сенсорних образів, стимулюючи розвиток аналітичного мислення та здатності до самостійного відкриття закономірностей.

Теоретичні засади формування елементарних математичних уявлень.

Формування елементарних математичних уявлень у дошкільників – це складний педагогічний процес, який інтегрує сенсорний розвиток, мовлення, мислення та практичну діяльність. У дошкільному віці переважає наочно-образне мислення, що обумовлює необхідність використання предметних і візуальних засобів навчання [2].

Наукові дослідження підтверджують, що засвоєння математичних понять відбувається ефективніше, якщо поєднувати наочність, системність та активну участь дитини в освітньому процесі [3]. Маніпуляції з предметами допомагають дітям усвідомлювати кількісні та просторові відношення, формують уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та розвивають логічне мислення.

Методики, що передбачають ненав'язливу ігрову форму навчання, сприяють формуванню мотивації та самостійної пізнавальної діяльності, що є ключовим для розвитку математичної компетентності в дошкільників.

Методика Джорджа Кюізенера як інноваційний педагогічний ресурс.

Методика Кюізенера ґрунтується на використанні дидактичного матеріалу — набору кольорових паличок різної довжини та кольору, де кожна паличка відповідає певному числу. Це дозволяє дітям сприймати числові співвідношення не абстрактно, а через конкретні сенсорні образи [4].

Навчання за методикою відбувається через дослідження, експериментування та відкриття числових закономірностей. Діти спочатку розрізняють кольори і величину паличок, а згодом формують уявлення про число, співвідношення між числами, рівність та нерівність.

Методика стимулює розвиток аналітичного мислення, планування власних дій, перевірку правильності виконання завдань і відповідає вимогам компетентнісного підходу в освіті.

Реалізація методики у практиці ЗДО.

У закладах дошкільної освіти методика Кюізенера застосовується як під час організованих занять з логіко-математичного розвитку, так і у процесі самостійної діяльності дітей. Вона сприяє інтеграції різних освітніх напрямів та створює розвивальне середовище [5].

На початкових етапах роботи діти знайомляться з властивостями паличок, вчаться порівнювати довжину, упорядковувати за зростанням або спаданням, знаходити однакові та різні елементи. Надалі формується уявлення про число як результат вимірювання та співвідношення величин.

Регулярне використання методики підвищує пізнавальну активність дітей, розвиває самостійність та впевненість у власних можливостях.

Ігрова спрямованість методики.

Ігрова діяльність є провідною формою активності дошкільників, тому застосування методики через дидактичні ігри значно підвищує результативність навчання. Ігрові завдання з паличками стимулюють емоційне

залучення дітей, формують стійкий інтерес до математичної діяльності та розвивають критичне мислення, творчість і комунікативні навички [6].

Методика дозволяє варіювати рівень складності завдань і забезпечує індивідуальний підхід до кожної дитини, що робить навчальний процес ефективним та гнучким.

Висновки.

Методика Джорджа Кюізенера є ефективним засобом формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку. Вона забезпечує поступовий перехід від наочно-дійового мислення до елементів абстрактного осмислення числових відношень.

Принцип «від кольору до числа» відповідає віковим особливостям дітей, сприяє розвитку математичної компетентності, пізнавальної активності та позитивного ставлення до навчання. Методика є актуальною та перспективною для впровадження інноваційних підходів у дошкільній освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України. — Київ : МОН України, 2021. — 38 с.
2. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. — Київ : Академвидав, 2018. — 432 с.
3. Теорія і методика формування елементарних математичних уявлень у дошкільників. — Київ : Генеза, 2019. — 256 с.
4. Cuisenaire G. Les nombres en couleurs. — Bruxelles : Delachaux et Niestlé, 1952. — 120 p.
5. Методика логіко-математичного розвитку дітей дошкільного віку. — Київ : Слово, 2020. — 304 с.
6. Ігрові технології в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. — Київ : Освіта, 2021. — 280 с.

Потапенко Ж. П.

студентка 2 курсу, групи АМ-24

Сервачак О. В.

доц., к.п.н., доцент кафедри історії та права

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

м. Дрогобич

РОЛЬ ПСИХІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ФОРМУВАННІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Конфліктна поведінка є невід'ємною складовою соціальної взаємодії людини, водночас залишаючись одним із найскладніших об'єктів психологічного аналізу. У міжособистісному спілкуванні конфлікти зазвичай виникають через розбіжності у потребах, інтересах, цінностях, цілях чи способах їх досягнення. Однак інтенсивність, тривалість і наслідки конфлікту залежать не лише від зовнішніх факторів або обставин, а й від внутрішніх характеристик особистості. Саме психічні властивості людини визначають її сприйняття конфліктної ситуації, емоційні переживання в процесі та вибір поведінкових стратегій — конструктивних чи деструктивних.

Серед ключових психічних властивостей, що впливають на формування конфліктної поведінки, варто виділити темперамент, характер, рівень емоційної стабільності, здатність до саморегуляції, емпатію та комунікативні установки. Ці стійкі індивідуально-психологічні особливості впливають на схильність людини до імпульсивності, агресивної реакції, уникнення конфліктів або, навпаки, до співпраці та пошуку компромісу. У сучасній психологічній науці конфліктна поведінка все частіше розглядається як результат взаємодії особистісних рис та соціального контексту. Такий підхід поглиблює розуміння причин виникнення конфліктів і механізмів їх розвитку.

У сучасному науковому дискурсі конфліктну поведінку особистості розглядають як явище, що виникає під впливом комбінації суб'єктивних (осмислення ситуації, мотиви, емоції, установки) та об'єктивних чинників взаємодії. Наприклад, Н. Антонійчук у своїй теоретичній роботі акцентує увагу на тому, що конфліктність залежить від того, як особистість сприймає ситуацію, які значення вона надає діям інших людей та які форми реагування вважає припустимими [1]. У свою чергу, М. Орап проводить систематизацію факторів, що визначають конфліктну поведінку, та виділяє параметри для її аналізу — від емоційної реактивності до установок щодо взаємодії.

Конфліктна поведінка особистості формується під впливом комплексу внутрішніх психологічних факторів, серед яких важливу роль відіграють психічні властивості, що виступають відносно стабільними індивідуально-психологічними характеристиками. Саме ці властивості багато в чому визначають типові способи реагування людини на складні, напружені чи фруструючі ситуації, включаючи конфлікти. У психології конфлікти розглядаються не лише як зіткнення інтересів чи позицій, але й як специфічні ситуації, що можуть активізувати внутрішні ресурси особистості або, навпаки, посилювати її вразливі сторони. Одні й ті ж конфліктні обставини здатні викликати абсолютно різні реакції в різних людей — від спокійного обговорення до відвертої агресії чи навіть уникання взаємодії.

Серед психічних властивостей, що впливають на конфліктну поведінку, чи не найсуттєвіше значення має темперамент. Він визначає динамічні аспекти психічної діяльності, такі як швидкість реакцій, інтенсивність емоційних переживань, рівень збудливості та здатність контролювати себе. Люди з підвищеною емоційною реактивністю схильні до імпульсивних відповідей, різкої риторики та швидкого нарощування конфлікту. Натомість ті, хто має більш врівноважену нервову систему, зазвичай довше зберігають емоційну рівновагу, аналізують ситуацію і прагнуть раціонального розв'язання проблеми. У цьому сенсі темперамент створює своєрідне психологічне тло, на якому розгортаються конфліктні взаємодії [2]. У сучасних українських

психологічних дослідженнях виявлено, що підвищена емоційна реактивність та низька стресостійкість пов'язані з імпульсивними проявами конфліктної поведінки.

Не менш важливим фактором є риси характеру, адже вони безпосередньо впливають на вибір стратегії поведінки в конфліктах. Такі характеристики, як домінантність, агресивність, ригідність, відповідальність, доброзичливість чи схильність до компромісу, визначають різноманітність підходів до розв'язання суперечок. Наприклад, особи з сильним прагненням до домінування частіше обирають стратегію суперництва, де намагаються нав'язати власну позицію. У свою чергу, люди з високою соціальною відповідальністю чи орієнтацією на співпрацю демонструють більшу схильність до пошуку компромісів. Однак ригідність мислення і низька толерантність до альтернативних думок можуть перешкоджати конструктивному діалогу та призводити до тривалих конфліктів.

Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях аналізуються через підхід, що передбачає виокремлення п'яти основних стилів реагування: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення та пристосування. Ці стилі характеризуються двома ключовими вимірами – асертивністю та кооперативністю, які визначають ступінь наполегливості в досягненні власних інтересів і рівень врахування інтересів іншої сторони. У сучасних наукових дослідженнях України цей підхід розглядається як дієвий метод для аналізу та діагностики різних моделей поведінки в умовах конфлікту, що відкриває широкі можливості для практичного застосування у сфері управління конфліктами.

Емпіричні дослідження, які вивчають взаємозв'язок між особистісними рисами та стилями управління конфліктною поведінкою, демонструють свою значущість, особливо в галузі вищої освіти. Зокрема, у дослідженні 2022 року було проведено аналіз зв'язків між особистісними характеристиками та стилями управління конфліктами в контексті професійної результативності. Автори детально окреслили вибірку учасників, організаційний контекст та дослідницький дизайн, включаючи опис змінних. У більш широкому організаційному вимірі сучасна практика досліджень в області організаційної

психології забезпечує додаткове підтвердження ефективності використання моделі «Великих п'яти» для аналізу поведінки у складних робочих взаємодіях. Це підкреслює важливість застосування підходу, що акцентує увагу на особистісних рисах, для зазначених цілей у контексті конфліктів у колективних структурах [3].

Окрему увагу в психології приділяють акцентуаціям характеру як крайнім варіантам норми, що за несприятливих умов суттєво впливають на поведінку у конфліктах. Такі акцентуації проявляються найяскравіше у стресових обставинах, включаючи конфлікти. Наприклад, демонстративні особистості можуть використовувати конфлікт для привернення уваги, застрягаючи — довго зберігати образ і прагнути відновлення «справедливості», а тривожні — уникати відкритого протистояння, накопичуючи внутрішню напругу. Таким чином, акцентуації значно впливають як на специфіку проявів конфліктної поведінки, так і на її тривалість і емоційне забарвлення.

Важливим аспектом є також вплив основних рис особистості, визначених у рамках моделі «Великої п'ятірки». Наприклад, високий рівень нейротизму супроводжується підвищеною емоційною вразливістю, схильністю до тривоги, дратівливості та схильності до негативного тлумачення поведінки інших, що збільшує ризик виникнення конфліктів. Доброзичливість і сумлінність, навпаки, сприяють конструктивному вирішенню розбіжностей, прагненню до співпраці й дотриманню соціальних норм. Екстраверсія може мати різний вплив: з одного боку, вона підтримує відкриту комунікацію, але за браком самоконтролю може провокувати імпульсивні реакції [4].

Емоційна регуляція є ключовим механізмом, який перетворює психічні характеристики на конкретну конфліктну поведінку. Уміння розпізнавати свої емоції, контролювати їх силу та виражати їх належним чином суттєво впливає на характер взаємодії в конфлікті. Люди з добре розвиненими навичками саморегуляції можуть знижувати емоційну напруженість, уникати образливих зауважень та концентруватися на вирішенні самої проблеми. Водночас низький

рівень емоційного контролю часто призводить до спалахів афекту, вербальної агресії чи деструктивного уникнення конфлікту.

Окремо варто зазначити роль когнітивних особливостей особистості, зокрема способу тлумачення конфліктної ситуації. Схильність до персоналізації, узагальнення або припущення негативних намірів іншої сторони значно підвищує рівень напруженості та ускладнює пошук конструктивного рішення. Натомість когнітивна гнучкість, здатність враховувати ситуацію з різних боків і враховувати контекст допомагають перейти від емоційного протистояння до раціонального діалогу. Таким чином, риси особистості впливають не лише на поведінковий стиль у конфлікті, але й на здатність глибше усвідомлювати саму ситуацію.

У психологічних дослідженнях встановлено, що конфліктна поведінка не завжди має виключно негативні наслідки і може виконувати важливу адаптивну функцію. За умови конструктивного перебігу конфлікт здатен сприяти глибшому усвідомленню індивідом власних потреб і меж, уточненню рольових відносин у груповому контексті, а також розвитку навичок ефективної комунікації. Зокрема, особи з високим рівнем саморефлексії, аналізуючи конфліктні ситуації, частіше демонструють особистісне зростання та підвищують власну психологічну стійкість порівняно з тими, хто схильний уникати обговорення проблем [5].

Цікавим аспектом є динамічність схильності до конфліктності протягом життя. Дослідження в галузі вікової психології вказують на те, що з віком та із набуттям соціального досвіду в більшості людей знижується імпульсивність реакцій і посилюється здатність до емоційного самоконтролю. Це свідчить про те, що, незважаючи на темпераментні або характерологічні особливості особистості, конфліктна поведінка не є статичною характеристикою. Вона може піддаватися корекції через навчання, набуття життєвого досвіду та отримання психологічної підтримки [6].

Окрему увагу слід приділити ролі культури та соціального середовища у формуванні психічних проявів у конфліктних ситуаціях. У деяких культурах

прийнятними вважаються відкритий вираз емоцій і пряме висловлення незгоди, тоді як в інших домінує стриманість і прагнення уникати відкритого протистояння. Це свідчить про те, що одні й ті самі риси особистості можуть різнобічно проявлятися у поведінці залежно від панівних соціальних норм і очікувань. Такий підхід наголошує на необхідності врахування не лише індивідуально-психологічних, а й соціокультурних чинників у вивченні конфліктної поведінки.

У сучасних українських умовах проблема конфліктної поведінки набуває особливої гостроти через тривалу суспільну напругу, пережиті втрати, вимушені зміни, хронічну втому, поляризацію поглядів і перенесення значної частини взаємодій в онлайн-простір. У таких обставинах психічні особливості, як-от емоційна реактивність, тривожність, схильність до ригідності або, навпаки, гнучкості і здатність до саморегуляції, частіше проявляються як швидкі механізми реагування. Це призводить до того, що навіть побутові суперечки можуть швидко перерости в серйозні конфлікти. Тому аналіз конфліктної поведінки через призму індивідуально-психологічних чинників має велике прикладне значення для різних сфер життя, зокрема освіти, сімейних стосунків, роботи волонтерських і професійних команд.

Психологічні характеристики особистості відіграють ключову роль у детермінації конфліктної поведінки, оскільки вони визначають характер реагування індивіда на суперечливі та напружені ситуації. Темперамент, особистісні риси, рівень емоційної стабільності, специфіка саморегуляції та когнітивні установки суттєво впливають на обрання стратегій поведінки під час конфліктів. Ці стратегії можуть варіюватися від конструктивного діалогу і співпраці до проявів агресії або уникання. Індивідуально-психологічні відмінності дозволяють пояснити, чому однакова конфліктна ситуація здатна викликати різноманітні наслідки залежно від особистісних характеристик її учасників.

Утім, конфліктна поведінка не є жорстко зумовленою виключно внутрішніми психічними властивостями. Її формування відбувається у процесі

взаємодії індивідуальних характеристик особистості та впливу соціального середовища. Більше того, конфліктна поведінка може змінюватися під впливом набутого життєвого досвіду, виховання чи спрямованої психологічної корекції. Розвиток здібностей до емоційної регуляції, удосконалення комунікативної компетенції, а також формування емпатії та гнучкості мислення відіграють важливу роль у зменшенні деструктивних проявів. Навіть за наявності схильності до конфліктності вони сприяють переходу до більш продуктивних способів соціальної взаємодії.

Таким чином, дослідження впливу психологічних характеристик особистості на розвиток конфліктної поведінки має як теоретичне, так і практичне значення. Накопичені знання можуть знайти застосування у психологічному консультуванні, освітній практиці, професійній діяльності та міжособистісному спілкуванні з метою запобігання конфліктам і формування ефективних стратегій їх розв'язання. Самоусвідомлення власних психологічних особливостей та відповідальність за власні реакції слугують ключовими чинниками гармонізації соціальних відносин і підтримання психологічного благополуччя індивіда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонійчук Н. Конфліктна поведінка особистості як результат впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників / Н. Антонійчук // Вісник Львівського університету. Серія : Психологічні науки. 2019. Вип. 5. С. 3-8.
2. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та шляхи вирішення : навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид. 2020. 91 с.
3. Петрінко В. С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.

4. Коберник Л.О. Психологія прояву конфліктних форм поведінки в студентському віці / Л.О.Коберник / Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: монографія / За ред.проф.Н.І.Пов'якел. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. С. 232 – 240.
5. Ульянова Т. Ю. Співвідношення показників конфліктності з широким спектром рис особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Острог : Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 46–49.
6. Navas, M. P., et al. The Big Five, dark personality, moral disengagement and counterproductive behavior at work. 2025.

Чала Аліна Валеріївна

студентка 053 «Психологія»

Сумського державного університету

м. Суми, Україна,

Чернякова Аліна Вікторівна

к.пед.н., доцент, ст. викладач кафедри психології,

політології та соціокультурних технологій

Сумського державного університету

м. Суми, Україна

ПСИХОКОРЕКЦІЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ МЕТОДАМИ ГРУПОВОЇ ТЕРАПІЇ ТА АРТ-ТЕРАПІЇ В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ПРОЯВАМИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу наукових розвідок, спрямованих на дослідження особливостей психокорекції кризових станів у осіб юнацького віку з різними проявами емоційного інтелекту. Авторами висвітлено сутність кризових станів, визначено роль та місце емоційного інтелекту у подоланні стресу та кризових станів. Проаналізовано різні форми та методи, зокрема групову терапію та техніки з елементами арт-терапії, психокорекції кризових станів. Розглянуто переваги, особливості використання сучасних технік арт-терапії та визначено доцільність застосування групових тренінгів під час роботи з особами юнацького віку в сучасних умовах.

Ключові слова: психокорекція, кризовий стан, емоційний інтелект, юнацький вік, групова терапія, арт-терапія.

Процес дорослішання особистості часто супроводжується хвилюваннями під час кризових обставин, які мають зв'язок з фізіологічними, суспільними,

психологічними та іншими факторами, що мають вплив на психологічне здоров'я особистості.

В умовах невизначеності особистісна емоційна сфера перебуває в центрі уваги значної кількості дослідників, що представлено у чисельних наукових роботах – не лише теоретичного, але й емпіричного напрямлення, зокрема Л. Долинська&В. Петренко, В. Сорокіна, Н. Басюк, А. Борисюк, В. Зливко&С. Лукомська&О. Федан, Б. Іваненко, І. Мазоха, С. Кравчук, Г. Мільчевська, Н. Токарева, О. Лящ. Однак, максимально вивірені, науково підкріплені дослідження у сфері психокорекції кризових станів з різними проявами емоційного інтелекту розпочинаються з ХХ століття.

Аналіз психологічної літератури дав можливість емоційний інтелект трактувати як можливість особистості зрозуміти, керувати та застосовувати власну емоційну сферу, а також відрізнити, переосмислювати та мати вплив на людські емоції для якісної комунікації та адаптування. [1, с. 60].

Емоційний інтелект не належить до загальних уявлень особистості про себе та процесу оцінювання навколишнього оточення. Саме він спрямовується, перш за все, на пізнання та застосування особою індивідуальних емоційних станів та емоцій соціуму для конструктивного розв'язання практичних проблем.

Емоційний інтелект дозволяє відобразити внутрішній світ людини через систему зв'язків з поведінкою та взаємодією з навколишньою реальністю, допомагає управляти емоціями у процесі психокорекції [2, с. 468].

Варто зауважити, що кризовий стан – тимчасовий, гострий, непостійний період сильної психологічної напруги, коли зрозумілі способи розв'язання проблем втрачають дієвість, що може призвести до виникнення емоційного дисбалансу (тривожність, стрес, прояви апатії) та складнощів у буденних справах [3, с. 109].

Проведений аналіз теоретичних досліджень психологів щодо кризових станів в юнацькому віці з різними проявами емоційного інтелекту та особливостей їх психокорекції дав можливість зазначити, що психокорекція

охоплює різні форми і методи, зокрема групові заняття та методи арт-терапії [1, с. 174].

Зазначимо, що психокорекція кризових станів – це чітко направлена система психологічних втручань, що дозволяють швидко, в короткий термін допомогти особистості, що перебуває в стані переживання гострого, критичного моменту, коли її звичайні механізми протидії вже не здатні справитися для подальшої стабілізації її стану, перешкоджає появі довготривалої травми та сприяє відновленню функціоналу [4, с. 174]. Потрібно розуміти, що це не процес лікування хвороби, а підтримка під час подолання гострого кризового стану, повернення до нормотипового життя, укріплення психологічної стабільності.

Проаналізуємо розповсюджені та популярні методи психокорекції кризових станів в осіб юнацького віку: групові тренінги та арт-терапію.

Групові тренінги дієві у питаннях нівелювання кризової ситуації, оскільки представляють підтримку та зворотний зв'язок від людей з подібною проблемою; сприяють тому, що з'являється можливість прослідкувати розвиток проблеми під різними кутами, розбудовують навички самопізнання та комунікації; дозволяють переосмислити наявний досвід та віднайти оптимальні варіанти рішень через використання активних методів (серед яких: ігрова діяльність, дискусії, невербальні техніки). Саме вони формують безпечне оточення для появи стійкості, взаємодопомоги, що вкрай необхідно під час кризових ситуацій.

Загалом, цей вид психотерапії підходить для всіх, за деякими винятками, і є таким же ефективним, як індивідуальна психотерапія, для широкого кола проблем психічного здоров'я. Одне з досліджень, проведене у 2021 р. Розендайлом та його колегами, демонструє, що групова психотерапія ефективна в подоланні депресії, стресу, тривожних розладів, соціальної тривожності, панічних атак, obsesивно-компульсивного розладу (ОКР) та посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Крім того, групова терапія може бути особливо корисною для людей, яких турбує сором, стигма або які почуваються певною мірою ізольованими від суспільства. Для таких людей групова психотерапія надає можливість побачити, що вони не єдині, хто має подібний досвід, та відчути соціалізацію в безпечному просторі. Коли вони бачать, що є хтось інший, хто їх розуміє, це зрештою допомагає їм відкритися іншим та спробувати знайти своє місце.

Аналіз дослідження А. Борисюка дозволив визначити, що до основних цілей проведення групових тренінгів варто віднести [5, с. 47].

- Формування навичок: переговори, комунікація, розв'язання конфліктів, розвиток навичок самоконтролю, лідерство, взаємодія в команді, керівництво стресом, саморегуляція.
- Зростання особистості: підвищення рівня самооцінки; процес самопізнання, саморозвиток, трансформація відношення до життєвих проблем.
- Міжособистісна взаємодія: поліпшення взаємин, розуміння проблем оточуючих, здобуття підтримки від інших, збільшення меж світогляду, боротьба відчуження.
- Професійний розвиток: вивчення сучасних ідей та технологій, збільшення мотиваційного рівня, ефективність у роботі.
- Психологічна підтримка: опрацювання психологічних проблем, робота над неврозами, збільшення стійкості до стресових ситуацій.

Згідно з результатами дослідження Л. Долинської та В. Петренко групова терапія з психокорекційною метою поділяється на такі види [4, с. 178]:

- Когнітивно-поведінкові психотерапевтичні групи, спрямовані на виявлення та зміну негативних або спотворених моделей мислення, поведінки чи емоційних реакцій. Групи, що фокусуються на покращенні міжособистісних взаємин та соціальних взаємодій.
- Психоедукаційні групи, що допомагають учасникам опанувати специфіку певних психічних розладів чи явищ, способи їх подолання або ефективної боротьби з ними (саме тут відбувається групова психокорекція).

- Групи, що мають на меті допомогти учасникам набути певних навичок, таких як здатність екологічно спілкуватися з людьми, які мають психічні розлади або вади розвитку.
- Групи психотерапії, що стають центром підтримки для людей з психічними розладами або їхніх близьких.

У науковій праці «Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях» вітчизняні вчені В. Зливков, С. Лукомська, О. Федан зауважують, що у психокорекційній роботі варто застосовувати наступні групові методи [6, с. 90]:

- Активне навчання: учасники групового тренінгу не лише проявляють активне слухання, але й беруть безпосередню участь у диспутах, вправах, іграх.
- «Тут і зараз»: відбувається аналіз взаємин та поведінка учасників саме під час проведення тренінгу.
- Зворотний зв'язок: здобуття оцінки та думки від декількох учасників, що дозволяє прослідкувати проблему з різних поглядів.
- Безпечне оточення: формується атмосфера свободи та довіри до різних експериментів з власною поведінкою, що в реальному житті може мати низку ризиків.

На думку Б. Іваненко важливо усвідомлювати, що групові тренінги – це дієвий інструмент для розвитку не лише особистих, але й професійних задатків, з метою утворення колективного досвіду та підтримки оточення [7, с. 55].

Після аналізу дослідження О. Ляща, у якому розглянуто особливості використання групової терапії можна виділити такі переваги [8, с. 103]:

- Підтримувальне та безпечне середовище. Учасники групової психотерапії можуть отримати значну підтримку від інших учасників та бути натхненними їхнім прикладом. Історії інших людей, їхній досвід життя з подібними розладами чи життєвими труднощами, можуть показати учасникам, що їхній досвід не є унікальним, що вони не самотні в цій

подорожі, що є люди, які їх дуже добре розуміють. І все це відбувається у присутності кваліфікованого психотерапевта.

- Рольові моделі. Групові сесії з психологом, коли люди діляться своїм досвідом у групі, хтось може сприйняти їх як взірць для наслідування та отримати надію на одужання. Водночас кожен у групі розвивається по-різному, і в процесі індивідуального зростання учасники можуть стати взірцями для наслідування один для одного.
- Можливість покращити власні комунікативні навички. У терапевтичній групі терапевт може безпосередньо бачити, як людина взаємодіє з іншими, та надавати конкретні поради щодо того, як можна покращити цю взаємодію.
- Доступність. Групова психотерапія зазвичай доступніша за індивідуальну, але вона також ефективна у своїх завданнях.
- Простір для нових ідей. Групова терапія може бути джерелом рішень для подолання певної життєвої ситуації чи труднощів, викликів психічних розладів чи станів.
- Відкритість до нового досвіду. Групова психотерапія об'єднує учасників, які намагаються зрозуміти певне явище чи проблему. Мало того, учасники можуть походити з абсолютно різних світів, і ця можливість почути та побачити абсолютно іншу позицію та досвід не має собі рівних. Усвідомлення того, що такі різні люди переживають однаковий досвід, може створити відчуття єдності та зменшити соціальну дистанцію між учасниками поза кабінетом терапевта.

Іншим ефективним методом у психокорекції кризових станів у підлітковому віці, у порівнянні з іншими базовими методами, є арт-терапія, що нині широко застосовується у роботі з молоддю в умовах воєнного стану. Арт-терапія – це напрямок, що сприяє реалізації широкого спектра задач, включно з діагностичними, корекційними та психотерапевтичними [9, с. 111].

Технічна база цього напрямку має перевагу над іншими методами в тому, що вони надають можливість брати участь будь-якій людині в процесі арт-

терапії, попри вік, стать та освітній рівень. Арт-терапія допомагає висловити почуття, міркувати символічною мовою, адже використовує невербальні засоби.

Основною перевагою арт-терапії є те, що методи виступають універсальними засобами та можуть бути використані для різноманітних запитів. Техніки цього напрямку працюють з несвідомим людини (тоді як групові заняття направлені на формування конкретних навичок), що дозволяє без тиску дослідити та пропрацювати те, що викликає кризу та наслідки її переживання. Цей напрям працює над розвитком самовираження та самопізнання, що може допомогти при дослідженні походження кризового стану для кожної конкретної особистості.

Творчість виступає інструментом розуміння своїх почуттів, хвилювань, спогадів, образів майбутнього. На наше переконання, арт-терапія послаблює психологічні захисні механізми людини та сприяє розумінню наявних у неї переживань, факторів, що можуть загострювати кризовий стан, а також покращують здатність до контролю над кризовою ситуацією.

Важливими аспектами арт-терапії, що стають її перевагами, зокрема під час корекції кризового стану є те, що цей метод апелює до творчої частини особистості, тим самим надає людині ресурс для подолання кризи, що виникла. Її символічна мова спрямована на дослідження людиною власної поведінки та причини появи кризової ситуації, що можливо завдяки феномену проєкції – клієнт транслює у зовнішній світ те, що являється частиною його внутрішнього світу [10, с. 24].

Базовими методами арт-терапії, що мають вплив на перебіг кризової ситуації в осіб юнацького віку є [11, с. 54]: музикотерапія, танцювальна терапія, піскова терапія, драматерапія.

Музикотерапія в психокорекції – це використання музики та її елементів для покращення психоемоційного стану, розвитку навичок саморегуляції, зниження тривожності, лікування ПТСР та стимуляції когнітивних функцій, активуючи різні ділянки мозку, пов'язані з емоціями, пам'яттю й увагою, що

допомагає відновити душевну рівновагу та розкрити творчий потенціал як у дітей, так і дорослих, особливо після травматичного досвіду [12, с. 102].

До основних напрямків та механізмів впливу музикотерапії варто віднести [13, с. 109].

- Зниження стресу та тривожності: Медитативна та класична музика стабілізують емоції, а прослуховування музики знижує рівень гормонів стресу.
- Корекцію поведінкових порушень: Допомагає у корекції заїкання та інших проблем, використовуючи ритмічні ігри, спів та гру на інструментах, що сприяє соціалізації.
- Відновлення емоційного балансу: Допомагає справлятися з травмами, стресом, депресією (особливо при ПТСР) та відновлювати психічне здоров'я.
- Розвиток когнітивних функцій: Покращує пам'ять, увагу та мовлення (у дітей), стимулює нейропластичність мозку та допомагає в аналізі й творчості.
- Реабілітація та соціалізація: Груповий спів та музичні ігри сприяють встановленню контактів, самовираженню та інтеграції в групу, особливо в умовах ВПО чи після війни.

Серед популярних технік та методів виділяють [9, с. 112]:

- Рецептивну музикотерапію: Прослуховування музики (класика, народні мотиви, спеціально підібрані композиції), що впливає на настрій та емоції.
- Активну музикотерапію: Спів, гра на інструментах (барабан, трикутник), ритмічні вправи, музично-рухові ігри, що включають елементи самовираження.
- Структурування заняття: Використання музики з різним емоційним навантаженням (спокійна для початку, динамічна для інтенсивної роботи, знову розслаблююча для завершення).

Танцювальна терапія (ТРТ) у психокорекції – це метод, що використовує рух для психологічного, емоційного, когнітивного та соціального розвитку, працюючи з тілом як із засобом вираження, допомагає подолати депресію, тривожність, поліпшити самооцінку, розвинути координацію, баланс та невербальну комунікацію, створюючи безпечний простір для самовираження та інтеграції особистості [3, с. 98]. Терапія не вимагає танцювального досвіду, зосереджуючись на внутрішніх відчуттях та вільному русі для досягнення цілей.

Розглянемо основні особливості роботи танцювальної терапії:

- Невербальна комунікація: Рух стає мовою для вираження почуттів, які важко описати словами (страх, гнів, радість).
- Емоційна регуляція: Фізична активність і творчий рух знижують рівень стресу, покращують настрій і допомагають впоратися з депресивними станами.
- Розвиток тілесного усвідомлення: Через вправи на баланс і координацію (наприклад, «кроки назад-уперед» із танго) зміцнюється відчуття опори, покращується мобільність та контроль над тілом.
- Соціальна інтеграція: Групові вправи на взаємодію, вітання та контакт допомагають розвивати навички спілкування, взаєморозуміння та довіри в групі.
- Саморегуляція: Робота над динамічним балансом та «нога-вага» вчить контролювати тіло в просторі, відчувати опору, що підвищує самовпевненість.

Танцювальну терапію доцільно буде обрати з наступною метою:

- Подолання тривожності та депресії: Зменшує симптоми, підвищує радість та впевненість.
- Реабілітація: Допомагає пацієнтам з певними неврологічними станами (наприклад, хвороба Паркінсона) покращити мобільність та баланс.

- Розвиток дітей: З дітьми використовується для знайомства, створення позитивної атмосфери, розвитку емоційної чуйності та соціальних навичок.
- Психокорекція особистісного розвитку: Сприяє усвідомленню себе, своїх емоцій та тілесної присутності.

З-поміж технік, що сприятимуть побудові нових моделей поведінки, які будуть більш конструктивними є піскова терапія та драматерапія. Піскова терапія – це надійний метод арт-терапії, який дозволяє подолати кризу, знижує рівень напруженості та дозволяє невербально демонструвати власний спектр емоцій через ігрову діяльність з піском, маленькими фігурками на спеціальній площині, що дозволяє прослідкувати власні конфлікти, віднайти гармонію, здійснити відновлення внутрішніх ресурсів та продовжити розвиток впевненості в собі, досить дієва при наявності тривожності, стресові та складнощам самовираження.

Терапевтичний театр – потужний інструмент психокорекції, що використовує ігрове моделювання, «проживання» ролей, психодраму та плейбек-театр для роботи з травмами, емоціями, міжособистісними проблемами, допомагаючи клієнтам безпечно досліджувати життєві ситуації, розвивати емпатію, самопізнання, знаходити нові способи поведінки та досягати катарсису, особливо ефективний у роботі з дітьми, підлітками [5, с. 50].

До основних методів та підходів терапевтичного театру можна віднести:

- Психодраму (за Якобом Морено): Театралізована реконструкція особистісних конфліктів, де учасники відіграють ролі, що дозволяє свідомо пережити та переосмислити травматичний досвід, знайти шляхи його подолання.
- Плейбек-театр: Форма імпровізації, де глядачі розповідають свої історії, а актори миттєво їх відтворюють на сцені, створюючи «зцілювальний» простір для усвідомлення та прийняття, хоча й не є класичною терапією.

- Арт-терапія через театр: Використання художніх образів, масок, створення ляльок та міні-спектаклів для вираження почуттів та розкриття внутрішнього «Я» у безпечному форматі.

Драматерапія базується на активізації уяви людини та налічує велику кількість методик та технік, серед яких [8, с. 101]:

- Терапевтичний театр.
- Безпосередньо драматизація.
- Драматизація снів.
- Групи підтримки, що використовують драматерапевтичні техніки.

Цей метод передбачає інтерактивне пропрацювання сценічної пластики (робота з рухами, голосом, системою образів), драматизацію страхів, фантазій, роботу з ляльками, рольовими масками. Його техніки дозволяють ефективно працювати насамперед з групою осіб, стимулюючи їх імпровізацію та креативність, а також допомагаючи пережити та розширити стратегії поведінки та свідомості учасників під час кризових ситуацій.

Використання драматерапії допомагає не лише навчитися сучасним методам взаємодії з іншими людьми та навколишнім оточенням загалом, а й відпрацювати нові сценарії для кращого засвоєння та розуміння причини виникнення кризи, страхів та переживань [10, с. 26].

Терапевтичні можливості цього напряму дозволяють: розширити можливості особистості, усвідомити тілесні та поведінкові властивості поведінки, формувати пластичність, покращити навички розбудови «сценарію» для свого подальшого життя, підтримувати уяву та креативність за будь-якої ситуації.

Компонування цих двох підходів – групових тренінгів та арт-терапії – сприяє формуванню досить цілісного та дієвого засобу для роботи з кризовими станами. Групова терапія дозволяє змінювати негативні переконання, що провокують появу кризового стану, у той час, як арт-терапія представляє шляхи для поглибленого вивчення світу хвилювань осіб юнацького віку, надаючи можливість через засоби творчості трансформувати причини появи кризових

станів. Дана інтеграція методик сприяє не тільки корекції кризового стану, а й дозволяє здійснити якісне усвідомлення та прийняття власного світу переживань, що дозволяє знизити рівень внутрішнього занепокоєння, підтримувати внутрішню гармонію, підтримувати баланс реакцій на зовнішні подразники [12, с. 103].

Висновки. Отже, здійснення психокорекції з використанням групової терапії та арт-терапії буде корисним тоді, коли звичні методи не надають необхідних результатів, чи особам юнацького віку складно у вербальній формі продемонструвати власні хвилювання.

Арт-терапія надає нам спосіб альтернативного самовираження, що сприяє опрацюванню причин появи кризової ситуації. У той самий час, групова терапія дозволяє якісно переосмислити фактори кризи, визначити подібне та відмінне в інших людей, застосовувати вже наявний досвід боротьби з кризами в інших.

Проаналізовані техніки арт-терапії варто застосовувати разом з груповими тренінгами. Враховуючи попередньо описані дані, нами було обрано методи арт-терапії та групові тренінги для подальшої розробки психокорекційної програми кризових станів осіб юнацького віку з різними проявами емоційного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басюк Н. А. Емоційний інтелект і психічне здоров'я учасників освітнього процесу. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2024. 140 с.
2. Кравчук С. Л. Психологічні особливості емоційної стійкості та самоконтролю особистості. *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* 2014. Вип.26. С. 467 – 481.
3. Токарева Н. М. Лабіринти дорослішання: психічний розвиток особистості підлітково-юнацького віку: монографія. Кривий Ріг: НВП «Інтерсервіс». 215 с.

4. Долинська Л. В., Петренко В. Є. Психологічна корекція тривожності у старшокласників гімназій та ліцеїв. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер.12. Психологічні науки: зб. наук. пр..* 2016. №3(48). С. 173 – 179.
5. Борисюк А. С. Тренінг як засіб корекції агресивної поведінки підлітків. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць.* 2018. Т.1. №3(47). С. 46 – 52.
6. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
7. Іваненко Б. Б. Я-ідентичність особистості: статичні й динамічні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки.* 2020. Вип.7. С. 53 – 61.
8. Лящ О. П. Емпіричне дослідження особливостей емоційного інтелекту та особистісних властивостей юнаків. *Психологічний часопис: збірник наукових праць.* 2018. №10(20). С. 91 – 104.
9. Сорокіна В. О. Психологічні особливості виявлення емоційного інтелекту юнаками групи лідерів. *Студентський дайджест: зб. наук. матеріалів здобувачів вищої освіти.* 2020. Вип.6. С. 110 – 112.
10. Зінченко М. О. Феномен емоційного інтелекту, структура та підходи до його вивчення. *Актуальні проблеми особистісного зростання,* 2019. №5. С. 23 – 27.
11. Іваненко Б. Б. Я-ідентичність особистості: статичні й динамічні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки.* 2020. Вип.7. С. 53 – 61
12. Мазоха І. В. Аналіз проблеми емоційного інтелекту як особистісного ресурсу. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи.* 2020. С. 100 – 104.
13. Петрук Н. Ю. Концептуальне обґрунтування понять «життєва криза» та «кризові ситуації» у соціально-психологічних дослідженнях. *Наукові записки. Серія: Психологія.* 2024. №1(3). С. 108 – 115.

SCIENCE AT THE TURNING POINT OF HISTORY

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

January 23-25, 2026

Kharkiv, Ukraine

Editor

Soloviov O. V.

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

The editorial board reserves the right to edit and shorten materials. The opinions of the authors may not always coincide with the viewpoint of the editorial board and publisher. Authors bear full responsibility for the published material (for the accuracy of facts, quotes, personal names, geographic names and other information).

This edition was approved for publication on February 9, 2026.

Published in A4 format online on website: <https://naukainfo.com/conference?id=92>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.